

BUČAROVO VIDENJE PROTESTANTIZMA I KATOLIČKE OBNOVE U SJEVERNOJ HRVATSKOJ

BUČAR'S VIEW OF PROTESTANTISM AND CATHOLIC RENEWAL IN NORTHERN CROATIA

Ivan ZVONAR

magistar znanosti

Dravska 10, Varaždin

Primljeno / Received: 3. 3. 2020.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 4. 2020.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: [274+272] (497.-17)“20”

821.163.42.09

929Bučar, F.

SAŽETAK

Jedina je svrha ovog Sažetka da istakne samo povijesno provjerene činjenice koje se odnose na pojavu reformacije i protureformacije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, posebno i kad nisu u skladu s podacima što ih donose pojedini autori (u prvom redu Franjo Bučar i Rudolf Horvat) u ovdje komentiranim djelima.

U hrvatskoj je tiskari u Urachu kod Tübingena, u razdoblju od 1561. do 1564., tiskano dvadeset i šest knjiga (glagoljicom 12, ćirilicom 8 i latinicom 6) odnosno trinaest naslova. Osnivač je i glavni pokrovitelj čitave djelatnosti barun Ivan Ungnad.

Franjo je Bučar, s obzirom na tadašnje naklade, procijenio da je, ako se uzmu u obzir i djela koja nisu tiskana u Urachu, otisnuto između dvadeset četiri i dvadeset pet tisuća svežaka hrvatskih knjiga (prema nekim autorima i do trideset tisuća).

Najznačajnije su od njih Prvi del Novoga testamenta, tiskan 1562. glagoljicom, a 1563. i ćirilicom, i Drugi del Novoga testamenta, tiskan 1563. i glagoljicom i ćirilicom.

Po Bučaru to su narodni čakavski književni spomenici 16. stoljeća, ali tu preopćeniti izraz »narodni«, s obzirom na jezik, valja uzeti s rezervom.

Iznimno su teški problemi nastupili pri raspačavanju tih knjiga upravo na prostoru za koji su pisane, pa se u Ljubljani čuva petnaest, a u Zagrebu svega pet primjeraka. Ostali se nalaze po europskim knjižnicama. Utvrđeno je da su do danas sačuvane 162 knjige, ali je moguće da taj broj nije konačan.

Njihova je recepcija u sjevernim hrvatskim krajevima bila slaba zbog pisama (glagoljice i ćirilice) i zbog relativno malog broja pismenih pojedinaca.

Uraška je epizoda u povijesti hrvatske književnosti ipak iznimno važna jer donosi prve pokušaje standardizacije hrvatskog jezika.

Širenje je reformacije izazvalo vjerske nesuglasice i netrpeljivost između katolika i protestanata. Krizno razdoblje završava Augsburškim vjerskim mirom 1555. kada je i protestantska vjera politički priznata, pa zemljoposjednici dobivaju pravo cuius regio illius religio (čija zemlja, njegova i vjera).

Franjo Bučar donosi dosta preglednu sliku rasprostranjenosti protestantske vjere u današnjoj Hrvatskoj. No kada prikazuje vjerske i političke prilike u Varaždinu i Međimurju, on puno toga preuzima od Rudolfa Horvata, a jedan i drugi najviše duguju Josipu Bedekoviću Komorskom.

Više autora nakon Bučara i Horvata decidirano tvrdi da je već Nikola IV. Zrinski Sigetski bio protestant, za što ne postoje povijesni dokazi. Izvjesno je tek da je zbog okruženja u kojem je djelovao, a posebno zbog društveno-povijesnih prilika, morao biti tolerantan i prema pripadnicima te vjere. Knjige je tiskane u Urachu, blago rečeno, ignorirao.

*Najzamršenijim se čini pitanje postojanja i djelovanja tiskare u Nedelišću i mogućeg književnog rada kalvinističkog svećenika Mihalja Bučića. Od svih je djela, koja mu se pripisuju, tek izvjesno da je postojala knjiga *Contra realem præsentiam Corporis et Sanguinis Christi in sacramento Eucharistiae* zbog koje je 1574. bio ekskomuniciran, ali nije utvrđeno da je tiskana u Nedelišću.*

*Povijesne činjenice kažu da je putujući tiskar Rudolf Hoffhalter došao u Nedelišće oko sredine 1574., da je do 13. kolovoza dovršio tiskanje *Decretuma* Ivana Pergošića te da je odmah nakon toga otputovao u Hermannstadt (danas Sibiu) u Rumunjskoj, kamo je stigao već iste godine.*

Dokazano je da je Ivan Manlius tiskao svoju prvu knjigu u Ljubljani 1575., kada je Hoffhalter sa svojim tiskarskim priborom već napustio Nedelišće.

Manlius je 1586. i 1587. boravio i u Varaždinu i tu tiskao četiri knjige.

Sva nagađanja o preseljenju Hoffhalterove tiskare iz Nedelišća u Varaždin ostaju samo nagađanja jer nemaju nikakve znanstvene osnove.

O protestantizmu se u Međimurju sa sigurnošću može govoriti od 1570. do 1613., odnosno od godine kada je postao do godine kada je prestao biti službenom konfesijom, nakon čega postupno nestaje s tog zemljopisnog prostora.

Ne postoje vjerodostojni podaci o neprijateljskom odnosu Jurja Zrinskog IV. (Starijeg) prema katolicima i, posebno, prema pavlinima. Ono, pak, što postoji, više govori o toleranciji negoli o sukobima.

Nisu sačuvani povijesni dokumenti kako su izgledale protestantske crkve, ukoliko su postojale, i na kojem su jeziku propovijedali protestantski dušobrižnici (jer ne postoje niti koncepti njihovih propovijedi).

Već potkraj 17. i na početku 18. stoljeća počinje u Međimurju gradnja velebnih katoličkih crkava, uglavnom dovršenih do 1790. godine.

Općenito uzevši, vrlo su česte značajke autora koji su pisali o protestantizmu u Međimurju i sjeverozapadnoj Hrvatskoj preslobodne, da se ne kaže paušalne, interpretacije postojećih povijesnih izvora, s previše materijalnih pogrešaka, koje potom od starijih pisaca uporno preuzimaju mladi.

Cjelokupna, na ovom mjestu prikazana, građa zahtijeva sustavno prevrednovanje i korekcije. Ako do toga ne dođe, pogreške će upornim prenošenjem postati činjenice, a slika će o reformaciji i protureformaciji u sjeverozapadnoj Hrvatskoj ostati zamučena ili, još točnije, pogrešna.

Ključne riječi: reformacija i protureformacija, tiskare u Urachu, Nedelišću i Varaždinu, *Decretum* i *Postilla*, Juraj Zrinski IV. i pavlini, protestantske crkve i propovjednici, »narodni jezik«, tolerancija nasuprot neprijateljstvu.

Keywords: reformation and counter-reformation, printing uses in Urach, Nedelišće and Varaždin, *Decretum* and *Postilla*, Juraj IV Zrinski and the Paulines, Protestant churches and priests, »national language«, tolerance versus hostility

Vjerujući »... da je jedan od najglavnijih faktora u širenju protestantizma među Hrvatima bila baš protestantska književnost, koju su nastojali iz daleke i njemačke Württemberške importirati u hrvatske krajeve«¹, hrvatski je povjesničar Franjo Bučar (1866. – 1946.) najveći dio svoga znanstvenog rada posvetio upravo proučavanju djelovanja hrvatske protestantske tiskare u Urachu kod Tübingena (Tubinga, o. p.).

U tu se svrhu obratio glavnim europskim knjižnicama i doznao gdje se čuvaju gotovo sve, danas već vrlo rijetke, hrvatske protestantske knjige. U radu mu je najviše pomagao sveučilišni knjižničar u Zagrebu Ivan Kostrenčić (1844. – 1924.).²

Posebno su važan izvor građe originalni akti, pisma i računi, što se čuvaju, u više opsežnih omota, u knjižnici u Tübingenu pod naslovom »Slavischer Buchdruck«, a Bučar ih je dobio na upotrebu u Zagreb³. Tu je, svakako, i djelo protestantskog pastora u Ljubljani Ludwiga Theodora Elzea (1823. – 1900.) *Primus Trubers Briefe* (tiskano u Tübingenu 1897.).⁴ Dakako da se pri prikazu rada tiskare u Urachu nisu mogli izbjeći i neki njoj suvremeni povijesni momenti.

Kao rezultat su pomnih istraživanja objavljeni brojni Bučarovi znanstveni radovi i dvije samostalne knjige: *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije* i *Povijest reformacije i protureformacije u Medjumurju i susjednoj Hrvatskoj*.⁵

U prvoj su knjizi detaljnije opisani dodiri hrvatskih krajeva s reformacijom koja, po Bučaru, dolazi iz Kranjske, gdje se taj pokret spominje već 1527. godine, preko Metlike u Beloj krajini (Bučar je zove Bijela Kranjska i smatra da je tada još čisto hrvatska)⁶ i Ugarske, posebno u Međimurje i Slavoniju.

Koristeći se već spomenutom dokumentacijom knjižnice u Tübingenu i drugim dostupnim mu izvorima, Bučar je uspio gotovo idealno rekonstruirati rad hrvatske tiskare u Urachu.

Budući da u drugoj polovini 16. stoljeća u Hrvatskoj ne djeluje niti jedna tiskara, jer je senjska prestala s radom između 1507. i 1508. (radila je od 1494. do 1508., o. p.), zagrebačka 1527., a riječka 1531.⁷, pristalicama se novoga vjerskog pokreta učinilo posebno praktičnim da se on po hrvatskim zemljama, a zatim i dalje na istok, širi knjigama tiskanim na hrvatskom jeziku.

Najznačajniji je reformator u Sloveniji i začetnik slovenske knjige bio Primož Trubar (1508.–1586.)⁸.

On čak smatra da će Hrvati, jer nemaju ni *Biblije* ni katekizma na svom jeziku, prihvatiti slovenske knjige.

Prvu ideju za prevođenje *Biblije* na hrvatski jezik daje 1555. Petar Pavao Vergerije mlađi (Kopar, 1497. ili 1498. – Tübingen, 1565.), bivši koparski i modruški biskup, a kasnije gorljivi luteran.⁹ Svoju zamisao pokušava ostvariti uz pomoć vojvode Christopha Württemberškog (1515. – 1568.)¹⁰, pa mu savjetuje da u Tübingen pozove Primoža Trubara, koji je već izdao nekoliko slovenskih knjiga, a trenutno se nalazio u Rottenburgu. Vergerije i Trubar surađuju do 1557. Tada je Trubar bez Vergerijeva potpisa objavio svoj *Novi zavjet (Ta prvi deil tiga Novega testameta...)*, V Tibingi. M. D. LVII.), zbog čega se ta suradnja prekida. Već 1561. Vergerije napušta aktivnosti oko tiskanja hrvatskih knjiga i dalje se posvećuje diplomatskim poslovima. Tako je njegova ideja i ostala samo ideja. Slučaj je htio da 1556. u Württemberšku kneževinu dođe barun Ivan Ungnad (1593. – 1564.)¹¹, veliki župan varaždinski i proslavljeni ratnik, koji je upravo te godine priznao da je osvjedočeni protestant, pa ga car Ferdinand I. (1503. – 1564.) razriješio svih dužnosti, a prihvatio ga vojvoda Christoph Württemberški. On mu je dao na korištenje dvorac Amandenhof, bivši samostan reda »Braće zajedničkog života« u Urachu kod Tübingena.¹²

Boraveći duže vrijeme u Hrvatskoj, Ungnad je detaljno upoznao vjerske prilike, a kao poseban mu se problem učinila nedostatna naobrazba katoličkih svećenika i služenje mise na latinskom jeziku, koji narod ne razumije, pa je pretpostavio da bi knjige na hrvatskom jeziku mogle imati uspjeha ne samo u Hrvatskoj nego i u Bosni, gdje bi i muslimani prihvatili protestantizam, čime bi se otklonila turska opasnost.

Zbog toga je u spomenutom zdanju (»dvorcu«) u Urachu¹³, u kojem je i sam stanovao, utemeljio hrvatsku tiskaru koja će tiskati knjige glagoljicom i ćirilicom. Nije poznat točan nadnevak utemeljenja, ali se zna da su glagoljska slova, izlivena u Nürnbergu, stigla u Urach već 1560. godine i da je 1561. glagoljicom tiskana prva knjiga, *Tabla za dicu*, Dalmatin-Konzulov prijevod Trubarova *Abecedarija* (tiskan glagoljicom i ćirilicom – bosančicom).

Primož Trubar je još ranije angažirao dvojicu Hrvata, i to popa glagoljaša Stjepana (Stipana) Konzula Istranina (Buzet, 1521. – okolica Željeznog oko 1579.)¹⁴ i Antuna Dalmatina (vjerojatno Senj, početak XVI. st. – Ljubljana, 1579.) da prevode njegove slovenske knjige na hrvatski jezik. Tako je Stjepan Konzul na Božić 1557. počeo prevoditi *Bibliju* sa slovenskog na hrvatski jezik. U rujnu 1561. preselio se u Urach. Nakon Konzula u Urach dolazi i Antun Dalmatin.¹⁵

Na početku su, osim prevođenja, morali obavljati i slagarske poslove, pri čemu se Konzul brinuo za glagoljicu, a Dalmatin za ćirilicu. Posebne su se nade polagale u knjige tiskane ćirilicom jer se vjerovalo da one mogu doprijeti sve do Carigrada.

Uskoro je, međutim, došlo do nesporazuma s Trubarom, jer on traži da se prevode samo njegove slovenske knjige. Kada se, naime, uspostavilo da Konzul i Dalmatin u prijevodima drugačije raspoređuju građu od Trubara te da žele koristiti i izdanja na drugim jezicima, bio je to kraj suradnje.¹⁶ Trubar je uopće tvrdio da su hrvatski radnici premalo inteligentni. Konzul ga nipošto nije zadovoljavao, čak ga je smatrao Talijanom, a da Dalmatin »... često ne može ni pročitati što je jednom napisao i preveo.« Zbog toga se Trubar zavadio i s Ungnadom, koji za njega kaže: »Taj čovjek, nevješt hrvatskom jeziku i pismu, hoće da bude sve po njegovu.«¹⁷ Nakon toga Trubar piše u studenom 1562. iz Ljubljane Ungnada da više ne želi imati posla s hrvatskom tiskarom. Uostalom, Trubar je boravio u Urachu, s jednim prekidom, samo godinu dana, od siječnja 1561. do 9. lipnja 1561. i od 20. rujna 1561. do kraja svibnja 1562.¹⁸ On je, međutim, ipak za deset knjiga napisao samostalne predgovore, koji često nemaju puno veze sa sadržajem, ali donose čitav niz aktualnih podataka o prilikama u Hrvatskoj.

Bučar kao prevoditelj, uz Konzula i Dalmatina, navodi Jurja Juričića (oko 1500. – 1578.) i Jurja Cvečića (oko 1420. – 1585.), a Z. Bartolić dodaje i Leonarda Merčerića (? – oko 1600.), ali su oni ostali u sjeni prve dvojice i samo su sporadično potpisivali pojedine prijevode.

Gotovo u potpunosti sačuvana, vrlo precizno vođena, evidencija o prihodima i rashodima tiskare pokazuje da se ona stalno borila s materijalnim problemima. Najviše je donirao sam Ungnad, koji se zbog toga i zaduživao. Ponešto je davalo i njemačko plemstvo, a najmanje je novaca stizalo iz Hrvatske. Ungnad se, istina, nadao da će mu pomoći hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban Petar Erdődy (1504. – 1567.), i sam gorljivi protestant, te članovi obitelji Zrinski, ali se očekivanja nisu ispunila. Nema evidencije da je bilo kakav novčani prilog stigao s hrvatskih prostora.¹⁹ Unatoč svim nedaćama, međusobnim nesporazumima sudionika u radu, čestim bolestima Konzula i Dalmatina i materijalnoj oskudici, tiskara je u Urachu, za četiri godine svoga postojanja (1561. – 1564.) uspjela objaviti 26 knjiga na hrvatskom jeziku, i to glagoljicom 12 (ne računajući *Pokusni list* ili *Crobatischer Probezedl*, tiskan u Nürnbergu 1560.), ćirilicom 8 i latinicom 6 (ne računajući Vergerije-Senjaninovo *Rasgovarange megiv papistu*, i *gednim Luteran* tiskano Tübingenu, s oznakom da je tiskano u Padovi 1555., te *Prvi* i *Drugi del postille* tiskane u Regensburgu 1568.).

Budući da je najviše djela tiskano u sva tri pisma, danas se, prema Bučarovoj evidenciji, može utvrditi 13 naslova.

Osim toga, tiskano je i 8 knjiga na talijanskom jeziku.

Kako je za najveći broj izdanja poznata i naklada, Franjo je Bučar izračunao da je, ako se uzmu u obzir i djela koja nisu bila tiskana u Urachu, u razdoblju između 1561. i 1565. tiskano oko 24 000 do 25 000 primjeraka (svezaka) hrvatskih knjiga.²⁰

Na ovom mjestu valja navesti već spomenute prve dvije, tiskane 1561. To su *Tabla za dicu* (*Abece-darium*) glagoljicom i ćirilicom i *Katekizam* glagoljicom i ćirilicom, kao i najvažnije djelo koje je tiskano u Urachu: *Prvi del Novoga teštamenta*, tiskan 1562. glagoljicom, a 1563. i ćirilicom, te *Drugi del Novoga teštamenta* iz 1563., tiskan i glagoljicom i ćirilicom.

Sve su te knjige tiskane u Urachu, premda nose naznaku Tübingen – »U Tubingi«. Zagonetku je razriješio A. Jembrih koji kaže: »Učinjeno je to zbog toga što je u Tübingenu postojala već otprije tiskara Ulricha Morharta Starijega (oko 1490. – 1554., o. p.). Kad je pak Ivan Ungnad u spomenutom dvorcu u Urachu uredio tiskaru, Morhartova je tiskara priskočila u pomoć tiskarskim materijalom i vještim tiskarima, a osim toga, njemački su predgovori hrvatskim knjigama kao i naslovnice tiskani u Tübingenu.«²¹

Morhartova je tiskara pomagala tiskanje knjiga u Urachu tek nakon Ulrichove smrti, kada je poslove preuzela njegova supruga s dva svoja sina iz ranijeg braka, Georgom i Osvaldom Grappenbachom.²²

Nakon iznenadne smrti Ivana Ungnada, 27. prosinca 1564. u Češkoj, tiskara je u Urachu formalno prestala s radom.

Konzul i Dalmatin su tu ostali još 1565. godine. Tu su 1565. na latinici izdali i već na glagoljici objavljeno (1563.) djelo *Govorenje vele trudno* (*Beneficium Christi*), a zatim su prešli u Regensburg, gdje su 1568., također na latinici, objavili *Prvi del postile* i *Drugi del postile*. To su zadnje Konzul-Dalmatinove knjige.

Kad je riječ o jeziku hrvatskih protestantskih knjiga, valja imati na umu da su naši prevoditelji, za razliku od slovenskih, koji dotad nisu imali nikakvu književnu tradiciju, dobro poznavali barem dio već postojeće hrvatske književnosti. I dok je Trubar mogao propisivati jezične norme, Konzul i Dalmatin su se stalno sukobljavali s nesuglasticama što su proizlazile iz želje za čistoćom jezika. Oni se nastoje oteti duhu njemačkog načina izražavanja, koji je gotovo u potpunosti prenesen u Trubarove knjige.

Već u svom prijevodu *Katekizma* Konzul naglašava da je on istumačen »... s pomoću dobrih Horvatov«.²³

Premda su, po Bučaru, protestantske knjige u jezičnom smislu čisto narodni čakavski spomenici 16. stoljeća, ipak valja naglasiti da njihovi autori nisu mogli, baš zbog postojanja već razvijene literature, dosljedno provoditi princip primjene »prostog hrvatskog jezika«, što ga je proklamirao protestantizam.²⁴

Samim time postaju bespredmetne tvrdnje brojnih hrvatskih znanstvenika i »znanstvenika« da su uraški prevoditelji tiskali djela »na narodnom jeziku«. Tu se postavlja i razumno pitanje: »Na kojem narodnom jeziku?«²⁵

Za primjer se jezika na ovom mjestu donosi kraći ulomak iz glagoljske *Postile*, jednog od rijetkih primjeraka tog djela koji se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

»Kakono od toga sam Isukrst svedočanstvo daje, Luk. na 10. II. koji Marte govoraše (kojemo je s pići gostujućega s veliku pomnu skrbno stregla), a neje sestra Maria sediše, njega slovo poslušajuć, da Maria je bolji del izabrala, njemu i sebe bolje služila. [...] Pače blaženi, koji slovo božie slišaju i ohrane.«²⁶

Najteže je ipak išlo s raspačavanjem i prodajom knjiga. One su najčešće prevožene u bačvama, neuvezane, kao običan papir, da lakše izmaknu carini i katoličkoj kontroli, a uvezivale su se tek na odredištu, ako bi do odredišta uopće stigle. Mnogo je knjiga uništeno već na putu, a preostale se na hrvatskom prostoru nisu mogle prodati. Bučar precizno navodi i imena glavnih raspačavatelja, uglavnom knjižara, koji pokušavaju ponešto od tih knjiga i prodati. To je u Beču bio Ambroz Fröhlih († 1563.). Kako se knjige tiskane ćirilicom uopće nisu prodavale, Fröhlih već na početku 1563. savjetuje da se hrvatske knjige izdaju latinicom. On je, međutim, iste godine umro, a njegov se sin Sebastijan ne želi upuštati u trgovinu hrvatskim knjigama.

Iz Ljubljane je knjige širio Fabijan Kirchberger. On ostavlja zapis da se slovenske knjige ponešto i prodaju, dok za hrvatske malo tko pita, najmanje pak iz Istre.

Zanimljiv je podatak koji se na ovom mjestu prenosi doslovce: »U svemu je Kirchberger raspačao, poklonio, prodao i dao na veresiju 267 glagoljskih, 182 ćirilske, 134 slovenske i 75 talijanskih knjiga. Prodao je u svemu za 12 forinti, 24 novčića i 3 denara, a izdao je za prijevoz knjiga i za knjigoveže 91 forint, 45 novčića i 3 denara, što znači da je gubitak bio 79 forinti.«²⁷

Više sreće s prodajom nije imao niti Ljubljančanin Matija Klombner (? – 1569.), bivši staleški pisar, koji je zbog prerevnog pristajanja uz protestantizam izgubio službu.

O iznimno slaboj recepciji tih knjiga u Hrvatskoj govore i sačuvani primjerci koji se nalaze po knjižnicama u Njemačkoj (najviše), Austriji, Češkoj i Rusiji. U Ljubljani se čuva petnaest, a u Zagrebu svega pet primjeraka.

Prema Bučarovu preciznom izračunu do danas je, od naklade koja je iznosila 25.000 hrvatskih knjiga tiskanih u Urachu i Tübingenu, sačuvan 251 primjerak. Sam Bučar vjeruje da postoji još poneka knjiga koju on nije uspio evidentirati, pa bi se tako broj mogao zaokružiti na 300. Bučarova je pretpostavka točna jer je Zvonimir Bartolić (1930. – 2009.) od 1971. – 1973. u knjižnicama u Šopronu i Bratislavi našao jedanaest dosad neregistriranih hrvatskih protestantskih knjiga.²⁸

Da djelovanje protestantskog pokreta u hrvatskoj preko knjiga nije bilo izraženije, razlog je u tome što je veći dio naklade tiskan ili glagoljicom, koja se koristila na vrlo malom prostoru, a sjevernije od Zagreba nikad nije ni došla, ili ćirilicom, koja je također među sjevernim Hrvatima bila gotovo nepoznata. Za neuspjeh je ipak bitnija činjenica što je puk bio nepismen, a sam Ungnad kaže da od ono malo svećenika samo gdje koji zna dobro čitati i tumačiti hrvatske knjige.²⁹

To je još pedeset godina nakon njega, u kanonskoj vizitaciji 1622., konstatirao arhidakon Benko Vinković (1581. – 1642.). On doslovce navodi da se svećenstvo slabo bavilo knjigom, a svjetovnjaci

još manje, crkve su zapuštene, mise se ne služe niti nedjeljom, a pojedinci se ne pričešćuju niti za Uskrs.³⁰

Premda hrvatske protestantske knjige nisu dospjele do onih kojima su bile namijenjene, uraška je epizoda ipak važna jer upravo ona donosi prve pokušaje standardizacije hrvatskoga jezika.

Kada su pak u pitanju povijesni momenti, za kontekst su ovog rada bitna zbivanja koja je izazvao reformatorski pokret gotovo odmah pošto je Martin Luther razaslao njemačkim biskupima 1517. svojih devedeset i pet teza o drugačijem pristupu *Bibliji* (»Kristov se nauk može tumačiti samo Evađeljem, a dušu može spasiti samo vjera«).³¹

Protestantski pokret ne može zaustaviti niti car Karlo I. (V.), a niti njegov brat i nasljednik Ferdinand I.

I papa oštro reagira te organizira jak otpor novoj vjeri u Svetom Rimskom Carstvu njemačke narodnosti.

Krizno će razdoblje završiti tek Augsburškim vjerskim mirom 1555. nakon kojega je Augsburška konfesija (oblikovana još 1530.) i politički priznata, sa zasebnim crkvenim ustrojstvom. Tom prilikom izborni njemački knezovi dobivaju pravo da po načelu »cuius regio, illius (po nekima »eius« – Doroghi) religio« mogu odlučivati o konfesiji svojih podanika. Bio je to treći članak Augsburškog vjerskog mira.³²

Opisujući sumarno odjeke protestantizma na pojedinim hrvatskim prostorima, Bučar posebno ne podvlači razlike u društvenim i političkim prilikama koje vladaju u njima. Tako ostaje ponešto u pozadini Slavonija u koju protestantizam, točnije njegova grana – kalvinizam, dolazi iz Ugarske s doseljenim Mađarima, za dinastičkih ratova između Ferdinanda I. Habsburškog, tada još pretendenta na austrijsko prijestolje (car od 1556. – 1564.), i erdeljskog kneza Ivana Zapolje (1487. – 1540.), oko 1530. Tu nova vjera najbrže prodire na prostor oko Valpova i Vukovara. Oko sredine 16. stoljeća već postoji 120 protestantskih crkvenih općina, a u Tordincima je 1551. održana prva protestantska sinoda u nas. Protestantski su pastori vrlo aktivni i na područjima pod turskom okupacijom, premda Turci službeno priznaju samo franjeve.³³

Istra je u 16. stoljeću podijeljena između Mletačke Republike i Svetoga Rimskog Carstva. U početku protestantizam dolazi u taj kraj iz Venecije, ali kad se Venecija izmirila s Rimom, osniva inkviziciju koja progona sve pristaše reformacije, pa i one iz pazinske grofovije.

Protestantski pokret ipak i tu ima ponešto uspjeha jer uvodi narodni jezik u bogoslužje, a popovi glagoljaši već imaju papinu dozvolu da propovijedaju na (lokalnom) narodnom jeziku i služe se glagoljicom.

Taj je prostor, međutim, daleko poznatiji po tome što je dao nekoliko vrlo zapaženih reformatora. Bili su to: Matija Vlačić Ilirik (Mathias Flacius Illiricus, 1520. – 1545.) koji je napisao najglasovitiji biblijski leksikon onoga doba *Ključ Svetoga pisma* (Basel, 1567.)³⁴, Petar Pavao Vergerije (*bilješka 9*), Stjepan Konzul Istranin (*bilješka 14*) i Antun Dalmatin (*bilješka 15*). Međutim, svi su ti znameniti ljudi najveći dio radnog vijeka proveli izvan svoje uže domovine.

Pristalica je protestantizma bilo u Kotoru, Splitu, Šibeniku, Trogiru i Zadru, ali je ta vjera u mjestima uz jadransku obalu u 17. stoljeću potpuno iskorijenjena.

Kada je 1553. godine uspostavljena Vojna krajina (Militärgrenze – veće vojno područje izvan jurisdikcije Hrvatskog sabora – pripojeno matici zemlji tek 1881.), u sve su veće gradove (Koprivnicu, Ivanić-Grad, Petrinju, Sisak, Ogulin i Senj) postavljene pretežno njemačke vojne posade, uglavnom protestantske vjere, koje su imale i svoje propovjednike.

Središte protestantizma u Vojnoj krajini postaje Karlovac, utemeljen 1579.,³⁵ u kojem 1591. postoji protestantska kapelica, a 1597. i crkva. Tu se, prvi put, uz njemačkog propovjednika, spominje i protestantski propovjednik za dio posade hrvatskoga jezičnog izraza. Oba su propovjednika imala državnu plaću.

Odatle se utjecaj protestanata proširio i na okolicu Ozlja.

Rimokatolički su svećenici protestantsku crkvu zatvorili 1654., a 1658. dolaze franjevci, nakon čega tu nestaje svaki trag reformacije.³⁶

Sasvim su specifične prilike u opisanom vremenu vladale u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, točnije u gradu Varaždinu i u Međimurju. Tu je Bučar, pišući o njima, unatoč svojoj poznatoj akribičnosti, imao najmanje sreće. On prilikama u Varaždinu i Međimurju u svojoj prvoj knjizi posvećuje svega nekoliko stranica, vjerojatno zato što je o tome namjeravao opširnije pisati, i pisao je, u drugom, nešto manje opširnom, djelu, koje ima više općepovijesni značaj (*bilješka 5*).

Očigledno je da Bučar puno toga preuzima od Rudolfa Horvata (1873. – 1947.), koji je svoju *Povjest Međumurja* objavio u Varaždinu 1907. godine, premda ga nigdje ne citira, a samo na jednom mjestu, na početku, navodi naslov njegova djela.³⁷ I jedan i drugi, međutim, suviše duguju djelu pavlina Josipa Bedekovića Komorskog (1688. – 1760.) *Natale solum...* koji u prvoj, u mnogim dijelovima inače uspjevoj, monografiji Međimurja, donosi i niz nepouzdatih podataka, posebno kad su u pitanju pavlini.³⁸

Najprije valja riješiti nedoumice oko Nikole Zrinskog IV. (1510. – 1566.), hrvatskog bana i slavnog junaka. I Horvat i Bučar kažu da je Nikola bio sklon protestantizmu. Činjenica je da je živio u protestantskom okruženju. Usko je surađivao u borbenim akcijama protiv Turaka s Ivanom Ungnadom, tada gospodarom varaždinske Tvrđe, varaždinskim županom i vrhovnim kapetanom Hrvatsko-slavonske krajine, za kojega je već rečeno da je bio osvjedočeni protestant. Prijateljstvo se prenijelo i na njegova sina Kristofa (Krstu) Ungnada (? – 1587. ili početak 1588.), württemberškog đaka i također gorljivog protestanta, koji je svog oca naslijedio na mjestu gospodara varaždinske Tvrđe i časti varaždinskog velikog župana, a obnašao je i bansku dužnost. Najveći je dio života proveo u Varaždinu, a o njegovu prijateljstvu s Nikolom Zrinskim govori korespondencija službene i privatne naravi koju su vodili na hrvatskom jeziku. I danas se čuva Ungnadovo pismo u kojem se ispričava Nikoli što mu trenutno ne može poslati većeg krapa (dravskog šarana) s ikrom jer njegovi halasi (mađ. ribari) već duže nisu ulovili takvu ribu, a što ulove, on pojede sa svojim društvom. Zbog zanimljivog se jezika i pravopisa ovdje donosi završetak pisma. Potpisan je Christophorus Ungnad.³⁹

»... I da sad nymamo nyednoga krapa, nystar manye kako nam nypervo pride, takow kraph, tako themo ga V(ašoj) m(losti) poslati. Akoli bismo mi owder ne bili, ostawily smo nasym dugownykom da ga V. M. poslu. I u Wethom hothemo V. M. slusiti wsakim priatelstwom I dobrim susedstwom. I Bogh Wam Weswli. Datis ex libera Varasd 2. octobris 1561.«

Činjenica je, isto tako, da su dvije njegove kćeri bile udate za najuglednije mađarske velikaše, osvjedočene protestante, i to Ursula (rođena 1552.) za Miklósa Bánffyja (1547. – 1593.), a Dorothea (rođena 1550.) za Boldizsára Batthyányja (1543. – 1590.) te da je njegova druga žena Eva von Rosenberg (Rožmberk, 1537. – 1591.) bila protestantkinja.

Ipak valja istaći da je Nikolina prva žena Katarina Frankopan († 1561. ili 1562.), s kojom se vjenčao 1543., bila osvjedočena katolkinja. Ona je dvorskom ispovjedniku Nikoli Dešiću (XVI. st.) i novčano pomogla da 1560. u Padovi tiska svoj molitvenik *Raj duše*.⁴⁰ Iz dijela se naslova vidi: »... V kom se vzdaržuju ure Svete gospe po običaju Svete Rimske Crikve...« da je u knjizi naglašen kult Marije Djevice i da je tiskana po običaju svete Rimske crkve, što otkriva autorovu i donatoričinu vjersku pripadnost. No svakako je najbitniji detalj koji navodi Ferenc Črnko (XVI. st.)⁴¹ u opisu zadnjih dana opsade Sigeta. Kada je, naime, Nikola Zrinski vidio da će grad izgorjeti, odlučio se na juriš iz grada, ali se prije toga obratio braniteljima riječima:

»Moja braćo i vitezi! Ovo vidimo vsi, kako nas gospodin Bog kaštiga ognjem, da nas ognjem naši neprijatelji zmogoše i ne toliko oni svojom moćjom, koliko nas oganj pogubi i zmože. Na vsemu budi Gospodinu Bogu hvala! Mi moramo tu kaštigu prijeti za dobro od Boga, zač ni listo to za naše grihe, nego za innih orsagov grihe nas je otil kaštigati.«⁴²

Tu se jasno vidi da se Nikola Zrinski IV. po svom vjerskom uvjerenju nikako ne ubraja među pripadnike »innih orsagov«, a misli na Nijemce i Mađare.

Istovremeno je s Črnkovom *Kronikom*, također na posjedu Jurja Zrinskog IV. – Starijeg (Čakovec, 1549. – Vép, 1603.), nastala i duga ritmizirana proza, koja se uvjetno može smatrati i epskom pjesmom, u četiri dijela i s preko četiristo stihova. O mjestu nastanka svjedoči međimurski kajkavski govor na kojem je napisana. Ona se po sadržaju gotovo potpuno podudara s Črnkovim tekstom, s tom razlikom što to djelo nije pisao politički neutralni komornik, nego vojnik, strastveni kritičar Bečkog dvora i njegova odnosa prema Zrinskom. Prizor koji slijedi motiv je biblijske posljednje večere:

Ino mi počne Zrinski v Peték
večerjati, dobre Vitéze včini vse
zezvati, ino mi počne batrivo govo,,
riti, večerjajmo vezdaj ma leipa Go,,
spoda.
Zutra dotle dobe hočemo večer,,
jati pri Gospodini Bogi v Njegovoj zmo,,
žnosti, veselo čakajmo mi te na,,
še smerti, ko nam je sterpeti za ker,,
ščansko vero.⁴³

Ni jedan ni drugi autor, dakle, ne dvoje o Nikolinom vjerskom uvjerenju.

Niti Brne Karnarurić (oko 1515. – vjerojatno 1573.), niti Pavao Ritter Vitezović (1652. – 1713.) nisu poznavali kajkavsku epsku pjesmu, ali su i jedan i drugi u svojim epskim djelima stavili poseban naglasak na grijehе inovjeraca zbog kojih je pao Siget.⁴⁴

A kakav je odnos Nikola Zrinski imao prema knjigama tiskanim u Urachu otkriva dokumentacija iz koje je vidljivo da je Ungnad u više navrata pisao Nikoli Zrinskome i Petru Erdödyju (1504. – 1567.) moleći novčanu pomoć, ali ona nikad nije stigla. Franjo Bučar navodi u svojoj *Povijesti hrvatske protestantske književnosti*, prema I. Kostrenčiću, sljedeći detalj:

»Tom prilikom javlja Fröhlich (Ungnadu, o. p.) kakve je neprilike imao s grofom Zrinskim. Na njegov zahtjev dao je mnogo knjiga uvezati, jer je on rekao, da će ih odmah platiti kada budu uvezane. A kad su knjige bile gotove, i kad su mu ih otpremili, nije htio ništa platiti, premda su i on (Fröhlich) i Krištof Reidt tražili novac od njega. Kakav mu je Zrinski pravi 'ugarski' odgovor dao (»der herr graff von Serin« odgovorio je mađarskom psokom na zahtjev da plati »grosser anzahl« tih knjiga, I. Kostrenčić, o. c., str. 208. – 209., o. p.), priopćit će usmeno sam Reidt, koji je još morao posuditi 12 talira, da se plati knjigovežama uvez, a Zrinskomu neka Bog oprostí što im je zadao toliko neprilika.⁴⁵

Drugo je, dosta zamršeno, i pitanje rada tiskare u Nedelišću, a posebno autora prvih u njoj tiskanih knjiga Mihalja Bučića (prije 1540. – nakon 1579.) Bučar doslovce kaže: »Kad je godine 1565. propala hrvatska protestantska tiskara u Urachu i katolička reakcija počela stavlјati sve veće zapreke jedinoj slovenskoj tiskari u Ljubljani, utemelji Zrinski (Juraj, o. p.), ugledavši se u mnoge tadašnje knezove, na svom imanju u Nedelišću u Medjumurju hrvatsku protestantsku tiskaru. Zrinski pozove tiskara Rudolfa Hofhaltera (Hoffhaltera, o. p.) iz Stare Lendave u susjednoj Ugarskoj. Tu je on bio štampar i kod grofa Nikole Banfyja (Banffy Miklós, o. p.) koji je imao Gjurinu sestru Uršulu za ženu, a bio je također odlučan protestant.«⁴⁶

Premda je o Mihalju Bučiću kao građanskoj osobi ostalo više pouzdanih zapisa⁴⁷, o njemu kao književniku prvi donosi, nažalost samo epizodne, podatke pavlin Venantius Glavina (1737. – 1789.), od 1764. do 1775. profesor filozofije i teologije u Lepoglavi. On je našao u samostanskoj knjižnici Pavlinskog samostana u Remetama zapisnike o sinodu održanom u Zagrebu 8. ožujka 1574., na kojem je Mihalj Bučić bio izopćen iz Katoličke crkve (spominje se i poimence, i to na prvom mjestu) te ih je izdao u Zagrebu, s komentarom i tri dodatka, 1771.

Proučavajući tijek postupka protiv Bučića, on se mogao sresti barem s naslovom njegova djela o euharistiji, koje je bilo uništeno, što ga ponukalo da napiše i objavi rečene, 1771., godine polemičnu raspravu *Catholica christiana doctrina de vera et reali præsentia corporis et sanguinis Christi Domini in sncta euharistia...*

Iz tog se naslova može iščitati i naslov Bučićeva djela: *Contra realem præsentiam Corporis et Sanguinis Christi in sacramento Euharistiae* koji će se u tom ili nešto skraćenom obliku navoditi u kasnijim povijestima hrvatske književnosti.⁴⁸

Koristeći Vrhovčev pretisak Glavinina djela, Rudolf je Horvat detaljno opisao Bučićevo izopćenje iz Katoličke crkve: »Ovo izopćenje dade biskup Drašković proglasiti po svim župnim crkvama u biskupiji zagrebačkoj. Osobito svečanim načinom bude to učinjeno u stolnoj crkvi zagrebačkoj. Ovdje stade

oko biskupa dvanaest kanonika (prema Glavini jedanaest je bilo župnika iz Međimurja, o. p.) sa gorućim voštanicama. Kad je biskup pročitao pismo, kojim se Bučić izopćuje iz katoličke crkve, baciše kanonici zapaljene svieće na zemlju, gdje ih onda nogama pogaziše.⁴⁹

Drašković je, navodno, tražio i od cara Maksimilijana II. da kazni Bučića, ali se car oglušio na taj zahtjev. Na istoj je sinodi donesen i zaključak da valja pisati djela na hrvatskom jeziku kojima će se potiskivati protestantski pokret. Do ostvarenja je tog zaključka prošlo gotovo šezdeset godina (do *Molitvenih knjižica* Nikole Krajačevića-Sartoriusa, I. izdanje iz 1630.).⁵⁰ O odjeku djela *Contra realem praesentim...* na posredan način govore i *Svete propovijedi za svetkovinu Tijelova* Ivana Belostenca (1595. – 1675.) objavljene u Grazu 1672., a osnovna im je svrha, kao i Glavinina djela, dokazati stvarno postojanje tijela i krvi Isusove u sakramentu pričešća.⁵¹

Na Glavinin se tekst pozvao i Adam Baltazar Krčelić (1715. – 1778.) koji tvrdi da je u Nedelišću štampano mnogo katehističkih i teoloških spisa, od kojih su jedni izdani anonimno, a drugi kao Bučićevi s imenom pisca. On spominje i Bučićevu braću Georga i Nikolu, od kojih je drugi bio arhiđakon u Vaški, a za Mihalja kaže da je bio kalvin i župnik u Belici (»fuit Beliczæ in insula Murakösz«).⁵²

Sve su netočnosti, koje će kasnije uporno ponavljati brojni hrvatski književni povjesničari, potekle od Ivana Kukuljevića Sakcinskog u već citiranom tekstu o knezu Jurju Zrinskom starijem (*Arhiv I. Zagreb, 1851.*) u kojem kaže: »Okolo god. 1570. dozove (J. Zrinski, o. p.) iz bližnje Lendave tiskara Rudolfa Hofhaltera i naměsti ga zajedno s tiskarnom u svome městu Nedelištu, koje stoji četvrt sata od Zrinjskoga grada Čakovca a pol sata od Varaždina. Tu dade Zrinjski prie svega o svom trošku tiskati protestantske hrvatske knjige Mihajla Bučića, arcidjakona vaškog i župnika na Belici u Medjumurju, koj medju ostalim dělima napisa ‚Novi Zakon‘ i ‚Krstjanski Nauk‘ posvetivši ove knjige kralju Maksimilijanu kao revnom prijatelju nove věre.«

Nitko dosad nije utvrdio odakle Kukuljeviću pogrešan podatak o posveti tih knjiga kralju Maksimilijanu II. (1527. – 1576.), jer su, po drugim književnim povjesničarima, one bile posvećene Jurju Zrinskom. On na tom mjestu ne spominje i treće, po svoj prilici latinsko, Bučićevo djelo o sakramentu euharistije. Pri opisu *Decretuma*, kojemu pravi (Pergošićev) naslov i ne spominje,⁵³ on kaže: »God. 1574 svrši se u istoj tiskari prvi prevod Verbecievih pravah ugarskih na hrvatskom jeziku, pod naslovom »Trojstrančni Pismotvor navadneh pravíc slavnoga orsaga Vugerskoga po Stefanu Verbeci diački izpisan i, na horvatski jezik prenesen (po Ivanu Pergošiću). Vu Nedelišču pritiskan po Rudolfu Hofhalteru 1574.« na čitavom listu.⁵⁴

Nakon toga slijedi još jedna Kukuljevićeva zabluda. On nastavlja: »Što je poslie ove jedine nama poznate knjige u Nedelišču tiskano, nezna se. Po svoj prilici preměštena je kasnie, kad gore spomenuti Rudolf Hofhalter u Velik Varadin otide, Zrinjskova tiskara u susědni Varašdin, gdě su god. 1587 kod tiskara Manela, kako ćemo niže viděti, dvě knjige tiskane.«⁵⁵

Kasniji će se povjesničari književnosti dugo pozivati na taj Kukuljevićev tekst, neki s više, neki s manje opreza.

Tako će Rudolf Horvat u svojoj *Poviesti Međimurja* (ovdje se pozivamo na izdanje iz 1944.) napisati: »Pripovieda se da je Bučić napisao tri protestantske knjige«, a u bilješci navodi naslove »Novi Zakon«, »Katekizam« ili »Kerštjanski navuk« i latinsko djelo *Contra realem praesentiam corporis in Eucharistie sacramento*.⁵⁶

Bučar je također oprezan kad kaže: »Spominje se, da je Zrinski u Nedelišču dao štampati nekoliko hrvatskih protestantskih knjiga i da ih je napisao Mihajlo Bučić.« Po naslovu navodi »Katekizam«, »Novi Zakon« i spis o Svetoostajstvu te kaže da su prve dvije knjige bile posvećene Jurju Zrinskom, a treća caru Maksimilijanu. On, međutim, prvi navodi točan hrvatski naslov Pergošićeva *Decretuma* kao »Trojstrančni Pismotvor«, a ne »Pismotvor«. Izraz »pizma« je grecizam koji znači neprijateljstvo i zlobu, a kako se tu radi o djelu koje se gotovo isključivo bavi zakonima prema kojima se vode parnice, riječ je »pizmotvor« ovdje logičnija nego »pismotvor«.⁵⁷

Prvo što na ovom mjestu valja napomenuti je činjenica da Juraj Zrinski Stariji (1549. – 1603.) nije utemeljio tiskaru, nego je jednostavno prihvatio, vjerojatno na prijedlog, tada već kalvinističkog, propovjednika Mihalja Bučića (oko 1540. – nakon 1479.), putujućeg tiskara Rudolfa Hoffhaltera (1550. –

1586.), s kojim se upoznao kod svog svaka Nikole Banffyja u Lendavi (dvadesetak kilometara sjeverno od Čakovca), dao mu smještaj u Nedelišću i omogućio da radi svoj tiskarski posao.⁵⁸

Mihalj Bučić je u to vrijeme imao svoju duhovnu pastvu u Nedelišću (što se vidi iz parnica koje je vodio protiv Tahyja – *bilješka 47*), pa je mogao iskoristiti priliku da tiska neka svoja djela. Bili bi to, od Kukuljevića dalje, *Novi zakon* i *Kerstjanski nauk* (*Catechismus*), a Rudolf Horvat prvi spominje i djelo *Contra realem praesentiam corporis et sanguinis Christi in sacramento Eucharistiae* (tako bi, vjerojatno, trebalo da glasi potpuni naslov knjige).⁵⁹

Bučar se ne upušta u polemiku oko toga jesu li te knjige uopće tiskane u Nedelišću ili ne, s obzirom na to da niti jedna nije sačuvana. To će kasnije učiniti Franjo Fancev (1882. – 1943.) koji potpuno negira postojanje Bučićevih knjiga, a dovodi u pitanje i protestantizam u Međimurju.⁶⁰

Fancev je u pravu utoliko što kaže da Juraj Zrinski nikako nije »ustrojio svoju« tiskaru u Nedelišću. Danas nije sporno da je to bila tiskara putujućeg tiskara Rudolfa Hoffhaltera, koji je neko vrijeme boravio u Nedelišću. Na pitanje je li to bilo na poziv Zrinskog ili ga Hoffhalter sam zamolio za privremeno utočište, jer je morao bježati iz Lendave, znanost nikad neće decidirano odgovoriti. Fancev, međutim, nije u pravu kad negira postojanje protestantizma u Međimurju jer time ignorira povijesne činjenice.

Drugi je, dosad neriješen, problem je li se protestantizam na tom prostoru doista širio takvim intenzitetom i s toliko uspjeha, kako to žele prikazati neki povjesničari (među inima najviše Rudolf Horvat i Franjo Bučar) služeći se uglavnom tvrdnjama Josipa Bedekovića Komorskog u djelu »*Natale solum...*

Tu, međutim, valja postaviti nekoliko pitanja.

Prvo, zašto bi Kukuljević, koji je preuzimao informacije od starijih pisaca (ali ih na ovom mjestu ne navodi) i trudio se da ih znanstveno valorizira, izmišljao naslove knjiga koje nikada nisu postojale.

Drugo, nelogično je da Hoffhalter moli za utočište upravo Zrinskog, ako već prije nisu postojali rukopisi koje će on tu i tiskati te zarađivati svoj kruh.

Treće, tko bi drugi, po svojoj učenosti, mogao napisati takva djela, ako to nije bio Mihalj Bučić koji je već boravio u Nedelišću.

Podaci se, koje navodi i mađarski bibliograf Karoly Szabo (1824. – 1890.), nažalost, ne mogu uzeti kao posebna potvrda rečenom, jer se on poslije svakog naslova poziva na Kukuljevića (mađ. *Említi Kukuljevich* – »Navodi Kukuljević«) i *Agramer Zeitung* iz 1881. Nro 265. I on, međutim, stavlja Bučića kao župnika u Belicu (»Buchich Mihály beliczei lelkés horvát protestáns kátéja, melynek példanyái elégettettek«).⁶¹

Bilo kako bilo, valja uzeti u obzir da je napisano i objavljeno barem djelo *Contra realem praesentiam...* (Ali gdje?). Malo je vjerojatno da bi jedan običan propovjednik mogao izazvati takvu buru i ceremonijal pri njegovoj ekskomunikaciji, kako ga precizno navodi Glavina, da nije napisao citirani tekst, kad se već *Katekizam* i prijevod *Novog zavjeta*, ako su i postojali, nisu mogli puno razlikovati od rimokatoličkih tekstova.

No, je li točno i to da su te knjige doista tiskane 1573.

Ako se zna da je Hoffhalter iste godine u Donjoj Lendavi tiskao dvije, a 1574. jednu knjigu Györgya Kulcsara (Kulcsara, ? – 1577.), kalvinističkog propovjednika i učitelja na dvoru Miklósa Bánffyja, što je još tada zahtijevalo podosta vremena, ispada da je tek povremeno mogao boraviti i u Nedelišću.

U tom bi slučaju morao seliti i tiskarski pribor, što ne djeluje uvjerljivo, premda nije nemoguće.⁶²

Vjerojatnije je ipak da je to bilo 1572. Poznato je, naime, da je Hoffhalter napustio Nagyvárad (Veliki Varadin, danas Oradea na sjeverozapadu Rumunjske) već 1571., a iz pisma se Maksimilijana II. Ladislavu Bánffyju (? – 1584.), od 7. veljače 1574., vidi kako kralj opominje Ladislava (umjesto Miklosa, pismo je, očigledno, stiglo na krivu adresu, o. p.) da u Lendavi radi tiskar koji je prije kraćeg vremena (»vor nicht langer Zeit«) došao ovamo (dakle 1573.), postoji, ali samo teoretska, mogućnost da je prije toga, 1572., boravio u Nedelišću.⁶³

Ako postojanje djela *Contra realem praesentiam...* možda i nije sporno, znanost, zacijelo, nikad neće sa sigurnošću utvrditi jesu li knjige *Katekizam* i *Novi zavjet* uopće

bile tiskane, i to baš u Nedelišću (Drávavásarhely)⁶⁴

Misli se da se je Bučiću nakon izopćenja iz katoličke crkve na već spomenutom sinodu u Zagrebu izgubio svaki trag. To navodi i Franjo Fancev.⁶⁵

Činjenica je, međutim, da se on poslije toga više nije bavio svećeničkim zvanjem, nego je prešao na dvor Jurja Zrinskog i za njega više godina obavljao pravničke poslove.

Mađarski je publicist, etnograf i književni povjesničar Đuro Franković (György Frankovics, 1945. – 2016.) iz Pečuha (Pécs) našao u Mađarskom nacionalnom zemaljskom arhivu u Budimpešti⁶⁶ Bučićovo svojeručno pismo od 28. rujna 1579., upućeno Batthyanijevom kasnaru i dijaku Luki u Turnišće (Podturen) pravnog sadržaja u kojem nastoji razriješiti neke nesuglasice između Boldizsara Batthyanija i Jurja Zrinskog oko vlasništva nad, inače općinskim, zemljištem (gmajnom) u Peklenici.

Budući da je pismo napisano na čistoj kajkavštini, dakako, s nekoliko hungarizama i ikavskih oblika, i najizvravnije pokazuje kakvim se jezikom pisalo na dvoru Zrinskih u drugoj polovici 16. stoljeća, ovdje se donosi veći, završni, ulomak tog teksta u našoj transkripciji:

– A gdi govorite, da je po onoga hitvalnoga i nepravoga človeka pekleničkoga reči to pošlo, ako je vam hitvalan i neprav, nam je dobar i prav i duša mu je pred nim. I po vsem tom poslal sam i dvorskoga na lice teh zemaal. I onda se je pred nim takajkše našlo i posvedočilo to dugovanje, da one zemlje simo sliše, i ni tamo, nego pokehdob bili su engedovali te iste pašnike nim poorati pod jedno proso, potom toga su je vse onako držali i teželi (*obrađivali*, otud i naziv *težak*, o. p.) vaši ljudje, a to su im bili leprav, na jedno žito engedovali za susedstva radi, to se hoče tako najti. Z tem v[eki]v[ečni] Bog daj zdravje.

Chaktor'[nya] 28. septembris 1579.

Mihael Bučić⁶⁷

To je dosad jedini nađen autograf Mihalja Bučića koji, u prvom redu, pokazuje položaj svog autora na dvoru Zrinskih i nakon ekskomunikacije i, dalje, kakvim su jezikom bila pisana njegova djela *Cathehizmus* ili *Kerstjanski navuk* i *Novi zakon*, ako su postojala.

Sigurno je također da je tiskar Hoffhalter došao u Nedelišće oko sredine 1574. godine i da je do 13. kolovoza 1574. (tim je nadnevkom označena Pergošićeva posveta Jurju Zrinskiom) dovršio tiskanje *Daecretuma*.

Cijeli *Daecretum*, računajući sve tri *strane* (tri knjige), ima ukupno 256. *tituluša*.⁶⁸

Hoffhalter se vjerojatno pripremio na duži boravak u Nedelišću jer je *Daecretum* tiskan u tri inačice. Do 51. se *tituluša* jasno razlikuju više kajkavska i štokavsko-čakavska inačica, a od 51. *tituluša* do kraja je to samo jedna, u znanosti poznata kao »manje kajkavska« inačica.⁶⁹

Sva je prilika da se tiskar, unatoč snažnoj zaštiti Jurja Zrinskog, niti u Međimurju nije osjećao sigurnim, pa je tiskanje djela dovršio u samo jednoj inačici. Potom je, već 1574., s cijelom tiskarom, napustio Nedelišće.

Čitav je njegov pribor tada mogao stati na dvojica zaprežna kola. Drugo je pitanje kamo je otputovao i pod kakvom se okolnostima u to vrijeme putovalo na dužim relacijama, a ipak se putovalo i stizalo na odredišta.

Tu počinju novi nesporazumi.

Već je, naime, spomenuto kako je Kukuljević prvi naveo da je »... Zrinskova tiskara« preseljena u Varaždin »... gdje su god. 1587. kod tiskara Manela, kako ćemo niže vidjeti, dvě knjige tiskane.«⁷⁰

Ta se zabluda, bez ikakve kritičnosti, prenosi sve do danas. Naprosto je postalo uobičajeno da se Hoffhalterovu tiskaru seli u Varaždin.⁷¹

Zanimljivo je i mišljenje Mihovila Kombola (1883. – 1955.) koji kaže: »Mnogo spominjana osuda župnika Mihalja Bučića zbog neke danas izgubljene kalvinističke knjige na zagrebačkom crkvenom sinodu od 1574. [...] bila je dosta osamljena i pojedinačna pojava.« Kombol opširnije govori o Pergošiću koji je tiskao svoj *Daecretum* u Nedelišću 1574. »... iskoristivši tamošnji boravak jednog tiskara putnik...«. Nikakvo se preseljenje tiskare iz Nedelišća u Varaždin u njegovu djelu ne spominje.⁷²

Marin Franičević (1911. – 1990.) sumnja u postojanje Bučićevih djela *Katekizam ili kerštjanski navuk* i *Novi zakon*, ali prihvaća mogućnost da je u Nedelišću bila tiskana knjiga *Contra realem praesentiam*... Nešto opširnije prikazuje Pergošićev *Daecretum*, ali niti on ne spominje bilo kakvo preseljenje tiskare iz Nedelišća u Varaždin.⁷³

Sveučilišni je profesor Alojz Jembrih još 1987. godine dokazao, služeći se najnovijim znanstvenim otkrićima mađarskih povjesničara književnosti Gedeona Borse (r. 1923.) i Paula Galyása, da Hoffhalterova tiskara iz Nedelišća nema nikakve veze s Manliusovom tiskarom u Varaždinu.⁷⁴ Neke su književnopovijesne zablude ipak neiskorjenjive.

Tako akademik Dubravko Jelčić, čak u drugom izdanju *Povijesti hrvatske književnosti* iz 2004., kaže da je Juraj Zrinski osnovao u Nedelišću tiskaru koja je kontinuirano radila četrnaest godina (str. 81. – 82.).

U *Hrvatskoj općoj enciklopediji* (Knjiga 7.) iz 2005., dakle osamnaest godina nakon Jembrihova teksta, pod natuknicom *Nedelišće*, stoji: »Juraj IV. Zrinski osnovao je ovdje (u Nedelišću, o. p.) tiskaru u kojoj su se tiskala djela protestantskih pisaca, a 1574. u njoj je tiskana prva hrvatska svjetovna knjiga *Decretum* I. Pergošića... [...] Tiskara je ubrzo potom premještena u Varaždin, a zatim u Mađarsku.«⁷⁵

Bilo bi zanimljivo da je autor natuknice napisao i kojih su se to protestantskih pisaca djela tiskala u Nedelišću.

Vrijeme je da se na ovom mjestu decidirano kaže kako se Rudolf Hoffhalter već 1574. našao u rumunjskom gradu Hermannstadtu (mađarski Szeben, danas Sibiu) u Sedmogradskoj (Transilvanija). U tom smislu valja konzultirati više djela mađarskih književnih povjesničara.

Već je spomenuti Gedeon Bors a u citiranom radu utvrdio da je tiskara u Szeben (Sibiu) još u prvim decenijama 17. stoljeća radila koristeći Hoffhalterove tipove slova i knjiške ukrase (»... mit Hoffhalters Buchstabentypen und seinem Buchschmuck.«). Iz toga je izveo logičan zaključak: »Tatsächlich hat die Typographie von Varaždin (1586 – 1587) mit Hoffhalters Druckerei gar nichts zu tun.« Oba citata sa str. 31. (str. 6. u naknadnom otisku).⁷⁶

Tu, valja spomenuti i najnoviju studiju Anite Andree Széll u kojoj stoji: »Für die Wiederbelebung der Hermannstädter Offizin spielte auch Rudolf Hoffhalter eine bedeutende Rolle, da ein Großteil seines Typen- und Dekorationsbestandes nach 1574 nach Hermannstadt kam.«⁷⁷

Poznato je da se Hoffhalter iz Sibiu preselio u Debrecen.

Za tiskaru je u Nedelišću vezano i ime Joannes (János) Csaktornyai – Ivan Čakovečki, koji je vjerojatno duže radio s Hoffhalterom, jer je poznato da je s njim došao u Debrecen i tu nastavio tiskarski posao.⁷⁸ I dalje, međutim, ostaju nedoumice oko *Decretuma*, jer više znanstvenika tvrdi, a posebno Martin Hajnal (1883. – 1906.), da je Pergošićev *Decretum* vjeran prijevod mađarskog teksta Wörösz Balása iz 1565.,⁷⁹ a ne Werböczyjeva latinskog.⁸⁰ Da u tome ima nešto istine, kaže i sam Pergošić u zaključnom tekstu posvećenom čitatelju (*Lectori bono S. D.*): »Negde ter negde najdeš tituluše okraćene, poimene v onih posleh koterih nie bilo potreбно z dijačkoga na slovensko preobračati, v kum sam v nekih malih mestah (podvukao I. Z.) Vereš Balaša, koteri je na vugerski jezik te *Decretum* pretumačil, nasledoval (str. 188.).«

Činjenica je da su i jedan i drugi prevoditelj na više mjesta odstupali od latinskog originala, posebno tamo gdje je valjalo uvažiti specifične prilike u Hrvatskoj ili Mađarskoj.

O tome Z. Bartolić kaže: »Upravo ona mjesta koja je (Pergošić, o. p.) samostalno prerađivao pokazuju veći stupanj njegovih spisateljskih sposobnosti, pa prema tome i očitovanje zrelije slike hrvatskog jezika toga doba.«⁸¹

Uostalom, o zajedničkim je značajkama Pergošićeva i Verešova prijevoda i njihova odnosa prema Werböczyjevu latinskom tekstu iscrpno i vrlo korektno pisao i mađarski hungarolog i kroatist István Nyomárkay.⁸²

Pergošić je svoj *Decretum* posvetio Jurju Zrinskom, uz čiju ga je pomoć uspio i izdati (vrlo opširna je posveta otisnuta na početku knjige).⁸³

Kad Bučar govori o piscima koji su svoja djela posvetili Jurju Zrinskom Starijem, on kaže: »Njemu su posvetila još dva pisca svoja u protestantskom duhu napisana djela, i to Bonfinius svoju Ungarische (*Ugerische*, o. p.) Chronica, i učitelj u Staroj Lendavi Gjuro Kultsar neku mađarsku protestantsku knjigu.«⁸⁴

Antonio Bonfini (lat. oblik Antonius Bonfinius, 1427 ili 1434. – 1503. ili 1505.), podrijetlom Talijan, neko vrijeme živi na dvoru kralja Matije Korvina (1443. – 1490.) i od njega dobiva ponudu da

napiše povijest Mađarske, što je on i prihvatio. Po Korvinovoj smrti ponudu produžuje i njegov nasljednik Vladislav II. Jagelović.

Bonfini je za života, točnije do 1497., završio svoje djelo, dakako, na latinskom jeziku, u četrdeset i pet knjiga, ali ga u cijelosti izdao tek Joannes Sambucus, zapravo János Zsámboky (1531. – 1584.) u Baselu 1568. kao *Rerum Hungaricarum decades*...⁸⁵

Po tom je izdanju načinjen njemački prijevod objavljen u Frankfurtu na Majni 1581. godine kao *Ungerische Chronica* koji je posvećen Jurju Zrinskom Starijem.⁸⁶ Nakon glavnog se naslova, odmah na drugoj stranici, nalazi uvod u posvetu, a ispod njega je reprezentativna slika Jurja Zrinskog IV. na konju, po nekima jedina postojeća, koja će se kasnije češće pojavljivati u djelima naših povjesničara.⁸⁷

György Kultsár (čemu pohrvaćivati njegovo ime, ? – 1577.) je sinovima Nikole Zrinskog IV. Jurju, Nikoli (1559. – 1605.) i Kristofu (1553. – 1573.) posvetio knjigu *Az ördögnek a penitencia tarto bűnössel való vetekedéséről* (»Prepiranje vruga s grešnikom koji čini pokoru«) tiskanu u Donjoj Lendavi 1573.

Bučar je u knjizi *Povijest reformacije i protureformacije u Medjumurju i susjednoj Hrvatskoj*⁸⁸ dopunio posvetu, ali je ostala kriva godina tiskanja Kultsarove knjige 1578. (tada su već autor i Kristof Zrinski bili pokojni). To i ne bi bila velika pogreška da je nekritički ne preuzimaju i drugi, inače ozbiljni, povjesničari.⁸⁹ On dalje kaže: »Gjuri Zrinskomu posvetio je i Dubrovčanin Brno Karnarutić g. 1584. svoj spjev: »Vazetje Sigeta grada«, izdan u Mlecima«⁹⁰, pa i tu, nespretnom stilizacijom unosi zabunu.

Prvo, Brno (Brne, o. p.) Karnarutić (oko 1515. – 1573.) nije bio Dubrovčanin, nego Zadraniin i drugo, posvetu sadržava rukopis spjeva, a djelo je objavljeno posthumno, jedanaest godina nakon autorove smrti.⁹¹

Točan je navod da je dubrovački pjesnik Dominko Zlatarić (1558. – 1613.) posvetio Jurju Zrinskom tragediju *Elektra*, prvi dio trilogije objavljene 1597.⁹²

On, međutim, zna da Dominkov brat Miho služi kao časnik u vojsci Jurja Zrinskoga, te da ga Dominko jednom i posjetio.

Zrinski se Zlatariću zahvalio pismom datiranim u Čakovcu 26. rujna 1602., ispričavši se ujedno što mu se nije odmah javio, a razlog je što mora više raditi mačem nego perom. Tu se citira i poznata latinska uzrečica »Musæ inter arma silent!« (točnije: »Inter arma silent Musæ!« – »U ratu šute Muze«!). U tom sklopu Bučar iznosi još jedan zanimljiv podatak. Zrinski se zahvaljuje Zlatariću što je u Dubrovniku vrlo lijepo primio i njegova rođaka Petra Šubića Peranskog.⁹³

Prema Franji Bučaru, i mnogim drugim povjesničarima hrvatske književnosti (vidjeti *bilješku 74*), izlazi da se Hoffhalterovom tiskarom koristio Ivan Manlius (oko 1532. – 1605.) za boravka u Varaždinu od 1566. do 1567.⁹⁴

Tu, prvo, valja imati na umu činjenicu da u vrijeme kada Hoffhalter u Nedelišću tiska Pergošićev *Decretum*, Manlius u Ljubljani tek obavlja pripreme za tiskanje knjige *Jezus Sirach*, prijevod iz pera Jurija Dalmatina (oko 1547. – 1589.). Pojavila se 1575. kao prva slovenska knjiga tiskana u Kranjskoj.⁹⁵ Radi se, dakle, o dvije različite tiskare.

Iz iste će tiskare 1578. izaći i *Kronika* Antola Vramca.

Sličnosti s priborom koji je koristio Raphael Hoffhalter mogu proizaći i iz činjenice što je on (kao kasnije i njegov sin Rudolf) lijevao slova, izrađivao drvoreze i druge ukrase za svoje knjige, pa je nešto od toga mogao prodati i Manliusu.

Drugo, zar bi tiskar koji se već duže vrijeme bavio tiskarskim zanatom ostavio svoj pribor u Güssingu i došao u nepoznati grad i ne znajući što će tu zateći.

Bučar je u pravu kad kaže da su i Hoffhalter i Manlius bili putujući tiskari koji su sa svojim tiskarskim priborom (Bučar kaže *naredjajem*) putovali od mjesta do mjesta, ali grafička dotjeranost knjiga koje su tiskali govori o tome da je taj pribor bio daleko iznad tadašnjeg prosjeka.

Danas se pouzdano zna, zahvaljujući sačuvanim primjercima, za tri djela koja su izašla iz tiskare Ivana Manliusa za njegova boravka i rada u Varaždinu.⁹⁶ Ovdje se navode kronološkim redom:

1. Vramecz, Antol, *Postilla*, 1586. Varaždin (I. i II. dio)

2. Pergossich, Ivanoss, *Præfationes et Epistolæ...*

3. Skryniarich, Blasio Literato, *De Agno paschali...*

Varaždinsku je epizodu Manliusova rada dosad najpotpunije istražio Alojz Jembrih koji je, trenutno, i najbolji poznavatelj građanskog i književnog lika Antola Vramca.⁹⁷ Zbog toga mu je i povjereno da, u povodu četiristote obljetnice varaždinskog izdanja *Postille*, objavljene 1586., priredi za tisak bibliofilsko reprint-izdanje tog djela, koje se pojavilo, s manjim zakašnjenjem, 1990. godine.

Po sadržaju je to zbirka propovijedi podijeljenih u dva dijela. U prvom su propovijedi za nejelje, a u drugom za blagdane (»godovne dni«) kroz cijelu godinu.

U opširnom pogovoru tom izdanju⁹⁸ Jembrih najprije stavlja *Postillu* u povijesni i književni kontekst njezina nastanka, detaljnije opisuje sadržaj, analizira jezik i grafemski sustav korišten pri tiskanju djela, a komentira i lingvonim »slovenski jezik« koji nakon Pergošića koristi i Vramec.

Pažnje je vrijedna Vramčeva posveta knjige zagrebačkom biskupu Petru Herešincu (? – 1590.) u kojoj autor objašnjava što ga ponukalo na pisanje knjige. Bila je to činjenica što na »ilirskom ili slovenskom« (hrvatskokajkavskom) jeziku nije bilo takvog djela, a potrebe su za njim iznimno velike. Radi se, dakle, o čistom domoljublju.

Jembrih je posebno kritičan kada su u pitanju tri činjenice, o kojima su, premda se radi o činjenicama, stavovi u znanosti još uvijek podijeljeni.

Prva je da Manlius nikad nije radio u tiskari Ivana Ungnada u Urachu.⁹⁹

Jembrih svoju tvrdnju temelji na tome što je osobno pregledao račune i druge dokumente koji se nalaze u Arhivu Sveučilišta u Tübingenu [*Slavischer Buchdruck des Freiherrn Hans Ungnad; Gesamte-Abrechnung 1559.-1563.* (...) Universitäts-Archiv Tübingen] i nigdje nije našao bilo kakav podatak o Manliuovoj vezi s djelatnošću Ungnadove tiskare u Urachu.¹⁰⁰

U drugoj se decidirano osporava mišljenje, koje se još uvijek uporno ponavlja, da je Hoffhalterova tiskara iz Nedelišća preseljena u Varaždin (kod nekih čak u Ljubljani) i dokazuje da te dvije tiskare ne mogu imati nikakve neposredne veze.

Treća ističe da Vramčeva privrženost Katoličkoj crkvi ne može biti sporna.

Vramec je, istina, još 1578. tiskao svoju *Kroniku*¹⁰¹ u Manliuovoj tiskari u Ljubljani, pa ga je njihovo ranije poznanstvo moglo (kažemo moglo) posredno motivirati da sugerira banu Tomašu Erdödyju (1558. – 1624.) neka pozove Manliusa i u Varaždin. No, njegova je jedina veza s protestantizmom samo u tome što je svoje knjige tiskao u tiskari koje je vlasnik bio protestant.

Jembrih se također potrudio da izbroji danas postojeće primjerke *Postille* iz 1586., da označi gdje se oni nalaze i do koje su mjere očuvani ili oštećeni. Došao je do broja jedanaest, ali s napomenom da to možda i nije konačan broj.¹⁰² Na tom je mjestu malu zabunu u znanost unio hrvatski etnograf, književni povjesničar i publicist Đuro Franković (György Frankovics, 1945. – 2016.) koji je 2013. našao u Pečuhu (Pécs) još jedan primjerak tog djela, smatrajući ga dotad nepoznatim, dvanaestim.¹⁰³

Jembrih će se još jednom vratiti Manliuovoj tiskari u svojoj studiji, koja mjestimice, zbog naglašenog polemičkog tona, prelazi u raspravu, *Pergošićev Erazmo Rotterdamski u Varaždinu* (1587.).¹⁰⁴

Naslov je, dakako, konotativan jer se zna da Erazmo Rotterdamski (1465. – 1536.) fizički nikad nije boravio u Varaždinu, ali se tu našao zahvaljujući djelu *Præfationes et Epistolæ dedicatarie...*¹⁰⁵

Jembrih, dakako, najprije upoznaje širi krug čitatelja s osobom Ivana Pergošića i njegovim *Decretumom*.

Budući da se tu radi o iznimno važnom djelu u hrvatskoj pravnoj povijesti, autor studije ozbiljno zamjera odgovornima što se o njemu na Pravnom fakultetu u Zagrebu uopće ne govori.

Nisu se mogle zaobići niti teorije o preseljenju Hoffhalterove tiskare iz Nedelišća u Varaždin, premda je ta dilema već ranije otklonjena (vidjeti *bilješke* 76 i 77), pa tako saznajemo novi podatak iz pera Milana Pelca da spomenuta tiskara nije preseljena u Varaždin, nego već 1575., izravno u Ljubljani.

Zanimljivo je, međutim, kako naglašeno kritični Jembrih ovdje zastaje i za spomenutu pretpostavku kaže: »..., ali ona je ipak logički razložna i poticajna za nova traganja.«¹⁰⁶

Pošto je detaljnije opisao tri dijela *Decretuma* (po čemu on nosi izvorni naziv *Tripartitum*, a u nas i *Trojstrančni pizmotvor*), autor prelazi na glavni dio svoje studije *Pergošićev Erazmo Rotterdamski...* i, usput, po svom običaju, upozorava na još jednu tešku omašku u ediciji *Stoljeća hrvatske književnosti*

(Matica hrvatska, 2002.) u kojoj priređivač Franjo Švelec (1916. – 2001.) navodi da je Pergošić 1587. objavio »... prijevod Verböczyjeva *Tripartituma* na hrvatski jezik«.

Svaki bi upućeniji književni povjesničar morao znati, i tu nema isprike, da je Pergošić *Tripartitum* objavio pod naslovom *Decretum...*, pod kojim se danas jedino i citira, i to 1574. godine u Nedelišću, a da su naznačene godine objavljene *Præfationes et Epistolæ...* istog autora u Varaždinu, čime je Pergošić još jednom potvrdio svoju pripadnost varaždinskom humanističko-renesansnom književnom krugu, za tadašnje prilike vrlo aktivnom.

Već je komentirana Lučinova omaška, na koju Jembrih upozorava i na ovom mjestu, da je Manlius »... svoje umijeće izučio u tiskari Ivana Ungnada u Tübingenu i Urachu« (vidjeti i *bilješku 99*), a kao odgovor na neobaviještenost više naših književnih i inih povjesničara da citirana Pergošićeva knjiga nije sačuvana¹⁰⁷, on donosi presliku naslova primjerka koji se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Budimpešti.

Pergošić sam kaže da djelo objavljuje na latinskom jeziku jer je doživio neugodnosti nakon tiskanja *Decretuma*, a slično je prošao i Vramec zbog *Kronike* i *Postille* (o. p.).

Nekoliko je Erazmovih djela ušlo u *Indeks zabranjenih knjiga*, ali ne i tekstovi koje donosi Pergošić.

Jembrih je detaljno opisao saržaj knjige.

Nakon prevoditeljeve posvete plemstvu, staležima i ostalim poznavateljima latinskog jezika na području Varaždinske županije, slijede dva kratka biblijska teksta, Erazmova parafraza *Evadelta po Mateju*, štivo namijenjeno »pobožnom čitatelju«, i još četiri posvetna teksta europskim vladarima.

Tu prestaje svaka veza s Erazmom.

Slijedeća su dva teksta čisto povijesnog značaja i grafički su jasno odvojena od prvog naslova.

Oba su preuzeta iz Bonfini-Zsámbokeyjeva djela *Rerum Vngaricarum decades quator, cum dimidia...*, ali s različitim mjestima.¹⁰⁸

Već je u prvom potpunom izdanju iz 1568. Zsámbokey objavio i svoj dio, a još će ga i znatnije proširiti u nakladi iz 1581.¹⁰⁹

Slijedeće se izdanje pojavilo 1606., a kasnije i mnoga druga koja će se međusobno razlikovati samo po tipu slova, drvorezu na naslovnoj stranici i kvaliteti tiska. Najprije će čitateljevu pažnju zaokupiti tekst u kojem Sveti Stjepan (975. – 1038.), prvi ugarski kralj, daje svom sinu Emeriku (između 1000. i 1007. – 1031.), nazivanom i princ Imre Sveti, upute kako će vladati kada dođe na prijestolje.

Budući da se naslov tog teksta u Zsámbokeyja ponešto razlikuje od naslova u Pergošićevoj knjizi, ovdje se, za usporedbu, još jedanput donose oba:

Pergošić – naslovnica: *Adivncta est pia Sancti Stephani Regis Hungariæ, ad filium suum Emericum ducem Sclauoniæ admonitio.*

U knjizi: *Sancti Stephani Primiregis Ungariæ, Ad Sanctum Emericum Ducem, filium suum. Præfatio, in qua Rex hortatur Ducem ad capessenda paterna monita Ó præcepta* (str. 157. – 183.).

Zsámbokey: *Sancti Stephani Primi Regis Hvngariæ Decretum feliciter incipit. Obiit 1047. Ad sanctum Emericum ducem serefert* (*Appendix* je na kraju knjige posebno paginiran od str. 1. – 5.).

Upravo je taj tekst izazvao nesporazum između Jembriha i Bartolića.

Bartolić nije imao Pergošićevu knjigu pa se oslonio isključivo na naslovnu stranicu i napisao: »... *Admonitio* je naputak upućen kraljeviću Emeriku, sinu Svetog Stjepana. Najprije se mislilo da je sam kralj autor toga teksta. Proučavajući ga, došlo se do uvjerna da tekst potječe iz pera Emerikova učitelja Gelerta (Szent Gellért, o. p.). Rukopis je najprije godine 1581. objavio znameniti polihistor i kartograf János Zsámbokey (Joannes Sambocus, 1531. – 1584., o. p.). Uz Bonfinijevu *Rerum Hungaricarum*, kao *Appendix*, Pergošić je objavio *Admonitio*.«¹¹⁰

Nasuprot tome Jembrih kaže: »Kao što je očito, takav naslov u knjizi nigdje ne postoji (tu ponavlja naslov iz knjige, o. p.). Dakle, nema nikakva *Appendixa* uz Bonfinijevu *Rerum Hungaricarum* (Hungaricarum, o. p.), kako to Bartolić suponira; spominje se samo »Ex Bonfino Historico« ispod naslova »*Adhortatio Stephani Bathori...*«, str. 177. Želeći parafrazirati Hajnalov tekst, Bartolić je ostao prilično nejasan u svom diskurzu.«

Tu sve i počinje. Čitav je nesporazum nastao zbog Bartolićeve nespretne stilizacije da je Pergošić kao *Appendix* objavio *Admonitio* (opomena, podsjetnik, slično i *hortatio* – poticanje, opominjanje, o. p.).

Zsámboky je u knjizi *Rerum Hungaricarum...*, u izdanju iz 1581., na kraju svog *Appendixa*, doista objavio kao posebno paginiranu cjelinu vrlo dug tekst (str. 1. – 114.) s naslovom »Sancti Stephani primi Regis Hvangariae Decretvm feliciter incipit. Obiit 1047.« i podnaslovom *Ad sanctum Emericum ducem serefert*.

Svetom je Stjepanu posvećeno prvih jedanaest stranica, a tekst se dijeli u dvije knjige. Pergošić je uzeo samo prvu knjigu i deset njezinih poglavlja (*capitulum*).¹¹¹

Bartolić ipak nije u pravu kad to djelo pripisuje Emerikovu učitelju Svetom Gellertu (po drugima i Gerardu).¹¹² Cijeli je tekst, naime, pisan u istoj maniri i potekao je iz istog pera, a njegov je autor, odličan pravnik, morao biti mnogo mlađi od Gellerta da bi mogao pisati i o Matiji Korvinu. Da je to bio sam Zsámbuky, vjerojatno bi se i potpisao, ali se njega kao autora ipak ne može isključiti.¹¹³

Usput napominjemo da mladi princ Emerik (Imre) nikada nije stupio na prijestolje, jer ga je, prije očeve smrti, u lovu ubio vepar.¹¹⁴

Citiranje Martina Hajnala (1883. – 1906.) na ovom mjestu ne ide u prilog niti Jembrihu niti Bartoliću jer je on svoj kratki, ali dinamični znanstveni vijek gotovo isključivo posvetio otkrivanju književnih i kulturnih veza Hrvata i Mađara, pa i u navedenom citatu tek konstatira da Pergošićevo preuzimanje dijela mađarske povijesti samo potvrđuje te veze, pogotovu stoga što su se *Præfationes...* pojavile između Zsámbukyjeva izdanja Bonfinijeve knjige iz 1581. i 1606. i što su u Mađarskoj dugo bile nepoznate.¹¹⁵

Ipak, kad Jembrihova prenaplaštena akribičnost postane sama sebi svrhom, gube se znanstveni kriteriji. Zašto bi, npr., bilo »vrlo čudno«¹¹⁶ kad netko napiše da je Pergošić, čitajući Erazma, dobio poticaj da upozna i djelo *Pohvala ludosti* (*Laus stultitiae* iz 1509.), tim prije što se tu radi o najpoznatijem i najčitanijem Erazmovu djelu o kojem slušaju i srednjoškolci. Što bi promijenila činjenica ako je proces bio obratan. Ništa. Radi se o dvije hipoteze koje se, izdvojene iz konteksta, ne mogu znanstveno potvrditi niti osporiti, pa ostaju izvan dosega kritike. Uostalom, to je za znanost o književnosti i filozofiji tako malo važno koliko je, u svjetskim okvirima, malo važno i to što je Ivan Pergošić svoje *Præfationes...*, sasvim slučajno, objavio u Varaždinu samo zahvaljujući prisustvu jednog vrsnog tiskara. I sam Jembrih kaže da bez Manliusa ne bi bilo ni Pergošićeva latinskog djela (o. c., str. 106.).

Drugi je tekst (izvan *Præfationes...*) *Adhortatio Stephani Bathori, Vaivode Transsilvaniensi in prostigione Alibeghi superveniente Paulo Kynisj in campo Transsilvaniensi Kenier meseu, quod latine campum vel agrum panis, sonat, vocato ad milites facta 1480. tempore Matthiae regis. Ex Bonfinio Historico* (str. 177. – 178.).

I taj je naslov mnogo duži od onog na naslovnoj stranici. Dio je teksta (str. 177. – 183.) stvarno *adhortatio* (poticanje) *Ex Bonfinio Historico*, tj. govor transilvanijskog vojvode Stjepana Bathoryja, uz kojega je i časnik Pavao Kiniži,¹¹⁷ vojnicima prije bitke s Turcima na rijeci Mureş kod mjesta Breadfeld (mađarski Kenyérmezö – Kruhovo ili Krušno polje). Sve se odigralo 13. listopada 1479.,¹¹⁸ ali u Bonfinija stoji 1580. godina, kako ju je preuzeo i Vramec za svoju *Kroniku* iz 1578. (List 51b).

Na taj je način Jembrih zaokružio opis Manliusove tiskarske djelatnosti u Varaždinu, pri čemu je ponešto u pozadini ostao varaždinski gradski sudac Blaž Škrinjarić (Blasius literatus Skrynariich, Skrynariich), rođen oko 1534., a umro prije 14. travnja 1592., autor knjižice *De Agno Paschali...* (cijeli naslov vidjeti u *bilješci* 96.), također tiskane u Manliusovoj tiskari 1587. O njemu se više zna kao o građanskoj osobi nego kao o piscu. Spomenuti valja tek toliko da je bio Vramčev prijatelj i da je sam Vramec napisao preporuku za njegovo djelo. To opovrgava tezu da su se pisci Varaždinskoga književnog kruga međusobno gložili (Bartolić). Baš naprotiv. Oni su se međusobno pomagali u više prilika, bez obzira na činjenicu što su ponekad prividno stajali na suprotnim stranama.¹¹⁹

Na ovom se mjestu nikako ne namjerava umanjiti Pergošićeva i Škrinjarićeva zasluga (ali ih ne valja niti precjenjivati) što su svojim latinskim djelima unijeli europski duh i na hrvatski kajkavski sjeverozapad. Gledajući, međutim, objektivno, za spomenuti su prostor daleko važniji *Decretum, Postille* i vrlo korektno načinjen prijevod *Pravila Tkalačkog ceha* s latinskog na hrvatskokajkavski (tada ostao u

rukopisu) iz pera, također varaždinskog suca, Blaža Antilovića († 1590.), jer sva tri djela jasno pokazuju kakve su bile izražajne mogućnosti kajkavskog dijalekta u drugoj polovini XVI. stoljeća.¹²⁰ Bio je to već tada književni jezik.¹²¹

Tako su, vjerujemo, razriješene brojne nesuglasice i zablude oko hrvatske kajkavske knjige u XVI. stoljeću i oko tiskara u Urachu, Nedelišću i Varaždinu.

Kada je, međutim, riječ o reformaciji i protureformaciji u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a posebno u Međimurju, i dalje će mnoga pitanja ostati bez odgovora. Najviše je nedoumica stvorio sam Bučar u svojoj drugoj knjizi *Povijest reformacije i protureformacije u Medjumurju i susjednoj Hrvatskoj*¹²² koja se pojavila tri godine nakon njegove *Povijesti hrvatske protestantske književnosti*.¹²³

Teško je reći zašto je tu najstariji sin Nikole Zrinskog Sigetskog Juraj IV. postao »Gjuro III. Zrinski – nazvan i stariji« (str. 11.), kad je u prvoj knjizi označen kao »Gjuro IV. st. Zrinski«.¹²⁴

Osim o vojnim pobjedama, Bučar i na ovom mjestu opširno govori o Jurjevoj ulozi u širenju protestantizma u Međimurju te ističe da je bio pod snažnim utjecajem svog prijatelja baruna Nikole Mlakovačkog – Malakoczja (1547. – 1603.), gospodara Hlapičine, koji je i umro kao osvjedočeni protestant.

Bez ostatka navodi mišljenja Rudolfa Horvata, premda ga nigdje ne citira, i Josipa Bedekovića Komorskog (1688. – 1760.) iz djela *Natale solum...* (vidjeti *bilješku 38*) po kojima je dao protjerati sve katoličke svećenike, a »... Crkve budu stranom razorene, stranom u druge svrhe udešene. Svuda postavlja luteranske propovjednike.«¹²⁵

Suvremena povijesna znanost prilazi tom problemu mnogo kritičnije i na više mjesta pobija Bučarove tvrdnje. Zbog toga i ovdje valja postaviti ozbiljno pitanje o kakvim se to crkvama radi. Već je, naime, spomenuto kako Ivan Ungnad piše njemačkim izbornim knezovima da mnogi svećenici (misli se na Međimurje i varaždinsku okolicu) ne znaju pravo ni čitati, a kamoli razumjeti napisano (*bilješka 29*).

Isto konstatira i arhiđakon Benko Vinković (1581. – 1642.) u kanonskoj vizitaciji još 1622. da su crkve ruševne i zapuštene, a svećenstvo se slabo brine o knjizi i vrlo nemarno obavlja svoje dužnosti (*bilješka 30*).

Drugim riječima, Jurju se Zrinskom IV. pripisuje nešto što se moglo dogoditi, a i događalo se i bez njegove intervencije.

Bučar bez ikakvoga kritičkog osvrtu prepričava jedan usputan Bedekovićev navod i tako sam stvara vrlo spornu tvrdnju koja se, baš zbog toga, ovdje donosi u cijelosti: »U Vidovcu je crkva sv. Marije, možda najstarija crkva u Medjumurju, koje kip sv. Marije je čudotvoran i na glasu po svim susjednim zemljama. Isti kip obeščastili su luterani za Gjure Zrinskoga, a kasnije ga katolici opet u crkvi uspostavili.«¹²⁶

Toj je tvrdnji, jer je gotovo doslovce preuzimaju i mnogi suvremeni povjesničari, potreban širi komentar.

Donji je Vidovec (u povijesti najprije posjed Bistrica) doista najstarija župa u donjem Međimurju. Kao posjed se prvi put spominje 1226., a kao župa 1501. kada obuhvaća vrlo širok prostor, na zapadu zaseoke Čukovec, Oltarec i Družilovec, a na istoku veća mjesta Kotoribu i Dubravu te neko vrijeme i Legrad, koji se tada nalazio na lijevoj obali rijeke Drave. Tu se zna samo za crkvu sv. Vida, po kojoj je mjesto kasnije i dobilo današnje ime.

Mjesto Altarec¹²⁷ se prvi put spominje 1467., a mjesto Družilovec 1478. Tek se 1638. uz Altarec navodi i ime Sveta Marija, a kanonska vizitacija spominje 1640. prvi put i crkvu Rođenja Marijina u Oltarcu. Bila je to područna kapela župe Donji Vidovec. Tada u užupi Donji Vidovec djeluje samo jedan svećenik, i to Ivan Horvat, koji tu dužnost obavlja do 1658. (o. p.).

Josip Bedeković, došavši iz Legrada u Donji Vidovec u kojem se zadržao duže vrijeme, sam objašnjava da se radi o Donjem (Vidovec inferior), jer postoji i Gornji Vidovec, a mjesto je dobilo ime po crkvi sv. Vida. Tu je našao vrlo revnog župnika Nikolu Mihanovića (Nicolaus Mihanovics, župnik u D. Vidovcu od 1738. – 1760., o. p.) koji je krasno uredio crkvu i zdušno se brine za svoju pastvu. Župa je vrlo velika, pa i Bedeković nabraja već spomenuta mjesta koja joj pripadaju, ali ne spominje zaselak Oltarec, nego na tom mjestu već zaselak Svetu Mariju. Tu i počinje priča o čudotvornom kipu Blažene

Djevice Marije, pri čemu je Bedeković vrlo oprezan. Navodeći, naime, oca Martina Sentivánija (Márton Szentiványi, 1633. – 1705., o. p.), koji je iz nekog kataloga kneza Pavla Esterhazyja (1635. – 1713.) pojedinačno ispisao čudotvorne slike Blažene Djevice Marije, Bedeković kaže: »Među ostalima (koje još uvijek postoje) spominje i neku staru svetu čudotvornu ikonu ovim riječima *In Infula Chaktornyae, Ubinam haec quondam extiterit? (U Otoku Čakovečkom, ta gdje bi ova nekada postojala?)*.« I nastavlja: »Ja, koji sa dovoljno nastojanja i napora trigram za tim, nisam mogao ništa drugo saznati, osim da je u crkvi sv. Marije, uz koju je bio smješten zaselak istog imena, nekoć bila golema navala stranaca radi obavljanja zavjeta prema presvetoj Bogorodici, na temelju čega držim da bi trebalo ustvrditi da je na ovom mjestu postojala ona sveta ikona o kojoj govori Szentivani na navedenom mjestu, ali da je u vrijeme pošasti luteranskog krivovjerja u Međimurju koje je uveo Juraj Zrinski, bila odbačena i izbačena sa svećenicima koji su obavljali dušobrižništvo prema obredima Rimske crkve.«¹²⁸

Prvo, iz Szentiványjeva navoda nije jasno radi li se o crkvi (točnije samo kapelici s jednim oltarom) sv. Marije u istoimenom zaseoku, tada filijali župe Donji Vidovec ili o crkvi, odnosno oltaru sv. Marije u Pomurju (danas Sv. Martin na Muri), koji spominje i Bučar, jer je pojam *Insula Chaktornyae* za ovaj kontekst vrlo širok.

Drugo, Bedeković ne govori o kipu (statui), nego o ikoni, a o nekadašnjem skupljanju vjernika na tom mjestu zna samo po pričanju. S obzirom na svoj iznimno negativan odnos prema Jurju Zrinskom, on navodi da su iz tog mjesta bili protjerani katolički svećenici, a da je s njima bila odbačena i spomenuta ikona, ali nigdje ne kaže da je bila obeščašćena i da su je katolici kasnije vratili na prvobitno mjesto. Današnje je selo Sveta Marija spoj zaselaka Altarec (Oltarec) i Družilovec,¹²⁹ a ime mu se ustalilo tek 1789. kad je postalo i samostalnom župom izdvojivši se iz župe Donji Vidovec.¹³⁰

Postoji, istina, usmena predaja da je nekada davno Dravom doplovio kip Majke Božje (u tom je slučaju morao biti drven, o. p.), pa su ga vjernici donijeli u Svetu Mariju, i tako je tu nastalo proštenišće.

Za tu predaju nema nikakvih pouzdanih podataka. Ako je nešto i bilo, moralo je završiti u kapelici mjesta Oltarec (Hádrovics: Altarecz).

O nekavoj čudotvornosti tog kipa (ako je uopće bio kip Djevice Marije, o. p.), a posebno da je bio poznat u susjednim zemljama, nema ni spomena.

Danas se ta župa zove Župa Uznesenja Blažene Djevice Marije.

Kako je u Međimurju od davnine običaj da se na dan zaštitnika župe (ili prvu nedjelju nakon toga) organizira proštenje, to vrijedi i za Svetu Mariju, gdje se ono održava svake godine na Veliku Gospu (Veljku Mešu, 15. kolovoza).

Nekada su u Svetu Mariju na proštenje dolazili i Hrvati iz okolice Velike Kaniže u Mađarskoj, i to pješice, u procesijama.

Valja ipak napomenuti da Sveta Marija nije jedino mjesto u Međimurju u kojem se na veliku Gospu održava proštenje (tu su još Belica, Macinec, Sv. Martin na Muri).

Držeći se slijepo Bedekovića i Franjo Bučar i Rudolf Horvat¹³¹ opisuju strašan teror koji je Juraj Zrinski Stariji provodio nad Pavlinskim samostanom u Sv. Heleni (danas Šenkovec).

Moguće je, budući da je u neprestanim borbama s Turcima trošio i posljednje zalihe svog novca, a kako nije bio ovisan o Zagrebačkom kaptolu, fratrima smanjio određena materijalna prava, posebno jer se tu radilo o vrlo bogatom samostanu.

Moguće je i to da je u jednom trenutku požar uništio dio zgrada (katastrofalan je bio onaj kasniji 1695.), ali o nekom progonu ne može biti niti govora.

Takve je tvrdnje, među prvima, ozbiljno osporio Zvonimir Bartolić, najprije činjenicom što su Jurja Zrinskog 1603. sahranili upravo pavlini u crkvi svog samostana, unatoč tome što je zgrebačka sinoda 1602. zabranila sahranjivanje krivovjeraca u crkvenim grobnicama, i, drugo, on navodi dio povelje koju je Juraj Zrinski izdao u Čakovu Turnu 14. prosinca 1576. Lepoglavskom samostanu za dobro Šenkovci u kojem fratrima potvrđuje sva prava.

Usporedi li se taj tekst s Bučićevim pismom od 29. kolovoza 1579., u kojem brani pravo kmetova Jurja Zrinskog na dio poorane gmajne (pašnjaka), uočiti će se u stilu i pravopisu velika sličnost, pa nije isključeno da ga je pisao sam Mihalj Bučić.

Radi usporedbe se donosi dio već citiranog Bučićeva teksta u izvornoj grafiji (prema našem čitanju i transliteraciji):

A gdy ghoworÿthe, daÿe poonogha hÿtwalnogha i neprawogha chloweka peklenÿchkoga rechÿ tho poslo, akoÿe wam hÿthwalan i nepraw, namÿe dobar i praw i dushamwÿe prednÿm.¹³²

A evo i pisma napisanog u ime Jurja Zrinskog, ovdje dijelom u izvornoj grafiji, a dijelom u transkripciji Zvonimira Bartolića.

My Iwray knez Vekowechny od Zrynya, Zwete Rymzke Cezarowe I Kralyewe Zwetlozty Thanachnik I tarnikow Kralyewyh Mestar i Kapitan, na znanye Dayemo, Da Pochthowani frarty Reda Zwethogha Pawla Perwoga Remete, V Klostrw Lypoy glawy prebywaywchy, w Varasdynskoj warmegie nachynyen, k nam Dosadsy, I z dobrym I zlobodnym nyhowim hotenyem z namy z bogha Ladanya Ily Nyih Zwdechye po Imenw Senkowczy, V Imanyw grada nassega ozlya, Imenowana, V Zagrebzkoy Varmegie Buduch I Zthoyechy, Thakovim zw ze Modwssem Zprawyly, Da naypervo I pred wzym Thy pochthowany frarty, gledaywchy, I v nyihovih pamettyh gwzto krat prestymawaywchy, Da kako Zwelycheny I Vzmosny goz[po]din, Pokoyny goz[po]din Myklowus knez Vechny od Zrynya, Goz[po]din i otacz Nas Lywbleny, Rayzkoga zpomenwthya, Vazdar ym je Byl Dobar Patronus... [...]

»... I zospet te počtuvane fratre v tom je slobodne činimo, da toliko mi i kuliko imenovani brat naš mlaji i naši ostanki te počtuvane fratre v klostru na počtenje blažene Hjelene device i mučenice v ladanju i meju mejami grada našega Čakova Turna včineni v starih toga kloštra slobodščinah i pravicah po imenovanom pokojnom g[ospo]jdnom Ocem našim nim dano hočemo je zdržati i naše ostanke obdržavati primoravamo i tulikaje suprot našim podložnikom i tulikaje suprot drugim močjom našom v nihovih pravicah čuvat je i branit je hočemo.« Z. Bartolić u *Priložima Decretumu*, 2003., str. 418.

Završetak darovnice glasi: »Dan v gradw nassem chakowu twrnw V nedelyw po Blassene Lwczye Dewycze I Mwchenycze Dne Leta 1576.

Georgius Comes perpetuus De Zrynio &c. Manu propria.¹³³

Bučar i dalje sasvim slobodno prepričava dio povijesti u koji uključuje i Međimurje pa doslovce kaže: »Protestanti su u ono vrijeme posvuda stali dizati protestantske crkve, škole i tiskare koje su većim dijelom bile putujuće« (str. 15.). U tom kontekstu spominje tiskaru u Urachu i dodaje: »... dočim su susjedni Slovenci osnovali protestantsku tiskaru sa Manlijem u Ljubljani« (str. 15.), a potom nastavlja: »Kad je po smrti Ungnadovoj 1564. hrvatska tiskara prestala, a ljubljanska pala pod strogu kontrolu, uredi Zrinski po primjeru ostalih protestantskih velmoža na svom imanju u Nedelišču, četvrt sata od Čakovca, vlastitu tiskaru.«¹³⁴

Čudno je kako autor ne zna da je Ivan Manlius došao u Ljubljanu 1562., a da je tiskaru osnovao tek 1575., kada je već nedeliščanska tiskara prestala s radom, a njezin je vlasnik Rudolf Hoffhalter s čitavim inventarom otputovao u Sedmogradsku (Erdelj). Za Bučića, kojega i on naziva Mihajlo, kaže kako je bio arhiđakon u Vaškoj i župnik u Belici te kako je morao biti vrlo učen kad je pisao knjige koje su se tiskale u Nedelišču, da bi, na kraju, ipak doveo u sumnju postojanje tih tiskovina (str. 17. – 18.).

Govoreći o piscima koji su Jurju Zrinskome posvetili knjige, ovaj put ne kaže da mu je Bonfini posvetio svoje djelo, nego samo navodi da mu je posvećen njemački prijevod Bonfinijeva djela *Ungarische (Ungerische, o. p.) Chronica*, ali nastavlja da je »... djelo pisano u protestantskom duhu... [...] U predgovoru spominju se najvećim počitanjem Luter, Melanthon, Spangenberg i drugi protestantski prvaci« (str. 20.).

Prvo, djelo nikako nije moglo biti pisano u protestantskom duhu jer je dovršeno 1497. i nosi izričito humanističko-renesansne oznake. U sam sadržaj nisu dirali niti Zsámboky, a niti prevoditelj njemačkog izdanja Paul Frisius Nagoldanus (između 1554. i 1560. – † ?), bez obzira na moguću pripadnost protestantskoj vjeri.

Drugo, točno je da nakladnik i pisac vrlo dugog predgovora tom izdanju, zapravo posvete Jurju Zrinskom (tekst obuhvaća deset stranica i izrazito je povijesnog značaja), Sigmund Feyerabend (1528. – 1590.) na str. 7. spominje, među ostalima, Luthera, Philippa Melanchthona (1497. – 1560.) i Cyriacusa Spangenberg (1528. – 1604.) kao vrijedne i visokoprosvijetljene muževe, no to je preslab argument da se djelo proglasi protestantskim, pogotovu jer se iz Feyerabendove biografije nigdje ne vidi da je i sam bio protestant. Baš naprotiv. Sahanjen je u dominikanskoj crkvi.

Govoreći o Kultsarovoj posveti knjige *Az Ördögnek a penitencia...*, niti tu ne ispravlja omašku iz prve knjige i ostavlja godinu objavljivanja 1578.

Za tiskaru u Nedelišću opet ponavlja: »Godine 1586. premjesti je po svoj prilici sam Gjuro Zrinski u Varaždin« (str. 28.).

Opisujući, pak, Manliusov tiskarski rad u Varaždinu Bučar kaže: »U Varaždinu se je štampalo nekoliko knjiga, a možda i koja protestantska« (str. 29.). Tu navodi po naslovu Škrinjarićevo djelo *De Agno Paschali...* i Pergošićeve *Praefationes...* te nastavlja: »Admonitio jest najstariji spomenik mađarske književnosti pisan latinskim jezikom. Treći dio knjige jest ‚adhortatio‘ koji je uzet iz Bonfinija« (str. 30.). Na tom se mjestu poziva na Hajnala.

Zanimljivo je da uopće ne spominje Vramčeve *Postille...*

Prave nedoumice tek nastaju kad Bučar donosi sliku »Gjuro Zrinskog III. ml.«, a radi se o Jurju Zrinskom V.¹³⁵

Nakon str. 32. slijedi novi bakrorez s potpisom »Gjuro Zrinski IV. ml. Iz djela: Bonfinius Ungarische Chronica«.¹³⁶ Bučar nastavlja: »Gjuro Zrinski imao je dva sina, Nikolu i Gjuru IV. nazvanog i m l a d j e g , te tri kćeri...« (str. 33.).

Da bi se problem riješio za svagda, ovdje valja navesti da je Juraj Zrinski IV., nazvan stariji, sin sigetskog junaka Nikole Zrinskog IV., a Juraj Zrinski V., mlađi, sin Jurja Zrinskog IV. starijeg i njegove druge supruge Sofije (Zsofia) Stubenberg (1545. - † ?).

Pišući dalje o Jurju Zrinskom V. (kojega sada uporno naziva »Gjuro IV. mladji«), kaže da je 1616. navršio dvadeset godina, što bi značilo da je bio rođen 1596. Najviše izvora ipak navodi kao njegovu godinu rođenja 1599.

Sporna je, međutim i godina Jurjeva obraćenja na katolicizam.

Bučar citira Bedekovića i navodi da je Jurja 13. travnja 1623. obratio na katoličku vjeru prior Samostana sv. Helene Ivan Babić, dok Rudolf Horvat kaže da se to dogodilo 1613., a zaslužan je bio prior pavlinskog samostana Ivan Bakić (u Bedekovića, str. 266. stvarno stoji Joan Bakich, ali je godina 1623. o. p.)¹³⁷

Horvatov je podatak, po svoj prilici točniji, jer Juraj Zrinski V. ne bi mogao već 1622. postati hrvatskim banom da je još uvijek bio protestant.¹³⁸

Drugo je pitanje kakav je bio njegov osobni odnos prema protestantima, koji nikako nije morao biti, niti je bio, neprijateljski.

Novi problem nastaje kad je u pitanju ime i prezime njegove supruge koja se kod Bučara zove Elizabeta Zichy.

Da bi se razriješila i ta nedoumica, valja reći da je njezino pravo ime i prezime grofica Magdolna (Magdalena) Széchy (čita se Sēči – s dugim zatvorenim é kao kajkavski mljéko).¹³⁹ Rodila se oko 1600., a umrla vjerojatno ešto iza 1646.

Odmah nakon toga slijedi nova zabuna. Govoreći o tome kako biskup Vinković piše 1641. pismo barunu Nikoli Mlakovačkome (II., o. p.) kojim ga želi odvratiti od protestantizma, on tvrdi da je taj Malakoczy bio sin Nikole Malakoczija, »intimusa Gjuro Zrinskog starijeg« i da je kasnije uzeo udovu Nikole Zrinskoga, brata Gjuro mlađeg, groficu Sechyjevu za ženu (str. 46.).

Bučar ne zna da se Jurjeva, a ne Nikolina, žena nakon muževe smrti udala za Nikolu Mlakovačkog (Malakoczija) II. (? – † nakon 1542.), posjednika Susjedgrada i Stubice, ali kaže (opet navodeći Bedekovića) da ju je 1646., ali sada kao ženu Gjuro Zrinskog Elizabetu, obratio potprior Matija Selegović na katoličku vjeru (str. 46.). To se doista moglo dogoditi, ali tek nakon smrti njezina drugog muža, jer je Nikola Mlakovački II. do kraja (zadnji put se spominje 1542., opet u Vinkovićevu pismu Tomi Erdödyju), unatoč svim prijetnjama i nagovaranjima, ostao osvjedočeni protestant.

Još će jedan detalj kasnije izazvati pomutnju jer Bučar kaže: »Godine 1649. spominje vizitacija crkvu sv. M a r i j e u P o d m u r j u (danas Sv. Martin na Muri, o. p.), da su tamo većinom heretici, a koji su katolici, isti su mrki, prevrtljivi, prosti i nepokorni« (str. 51.).¹⁴⁰ I u popisu mjesta na kraju knjige spominje »Sv. Mariju (u Podmurju«, str. 135.). Tu će crkvu kasniji povjesničari pogrešno vezati uz mjesto Sveta Marija (tada župa Donji Vidovec).

Bučar nastavlja: »Naročito su protureformaciju provodili Franjevci, koji su uvedeni baš u tu svrhu u Čakovec g. 1659. od Nikole Zrinskoga, sina Gjure Zrinskoga mladjeg« (str. 53.).

Za autora je taj Nikola Nikola VI. Bučar možda i nije mogao znati da je dolazak franjevaca u Čakovec više rezultat nesporazuma braće Nikole (Nikole VII, o. p.) i Petra oko pavlina. Sigurno je da su franjevci razvili određenu aktivnost u privođenju protestanata katoličkoj crkvi, ali to nije bitnije promijenilo Nikolin odnos prema pripadnicima te vjere..

Sam će Bučar kasnije citirati znamenitu Nikolinu izjavu na ugarskom saboru u Požunu 1659. koja se odnosila na stanovnike trgovišta Legrad: »Vi znate da sam ja dobar katolik. No kakva bi to bila od mene ludorija, ako bi na pr. svoje legradske vitezove i vojvode, te tamošnje luteranske zapovjednike protjerao iz Legrada? Svoje

katoličke vojnike ne bi se ufao poslati niti na deset Turaka, a kada sam među protestantskim vojnicima, te slušam njihove pobožne molitve i psalme, nikada se ne vraćam bez pobjede iz turskih ratova« (str. 61. – 62.).

Govoreći o vjerskim prilikama u Legradu, autor spominje i Petra Berkea (1733. – 1798.) koji je tu bio župnik od 1769. do svoje smrti i za to je vrijeme priveo preko dvadeset osoba na katoličku vjeru. Berke je inače poznat po djelu »Kinč osebjuni slavnoga orsaga horvatckoga...« koje je posvećeno svećištu Majke Božje u Mariji Bistrici.¹⁴¹

Na IV. je sinodu u listopadu 1687. odlučeno da se što više protestanata privede katoličanstvu, a posebno neka se u tom smislu »... nastoji u bekšinskom arhidjkonatu (de Bexin u Medjumurju) gdje je već bilo od prije protestanata...« (str. 65.). Činjenica je da je bekšinski arhidjkonat do 1777. pripadao zagrebačkoj biskupiji te da je obuhvaćao Međimurje i dio jugozapadne Mađarske, samo što de Bexin, danas Becsehely, nije u Međimurju, kako to navodi Bučar, nego u Mađarskoj između Letine i Velike Kaniže.¹⁴²

Bučar dalje ponavlja epizodu Bučićeve (za kojega je on i dalje Mihajlo) ekskomunikacije, ali navodi pogrešnu godinu Zagrebačkog sinoda kao 1577. (točna je godina 1574.), a spominje i zahtjev biskupa Đure Draškovića (1563. – 1578.)¹⁴³ da se izdaju hrvatske crkvene knjige. Ipak je trebalo da prođe preko šezdeset godina da bi se, nakon Vramčevih *Postilla*, takve knjige i pojavile.

Bučar, međutim, i tu unosi zabunu kad doslovce kaže: »Kad je zatim kasnije zagrebački biskup Petretić (1648. – 1667., o. p.)¹⁴⁴ godine 1651. izdao u Gracu nekoliko hrvatskih katoličkih djela, priloži svome ‚Katoličkom katekizmu‘ i nekoliko ponajboljih crkvenih pjesama, da bi na taj način po vremenu istisnuo luteranske i narodne pjesme« (str. 71.). To je vrlo površno parafraziran tekst *Petar Petretić Ivana Kukuljevića Sakcinskog* koji Bučar navodi kao izvor.¹⁴⁵

Prvo, Peretić nije u Grazu 1651. izdao nekoliko hrvatskih katoličkih djela. Te su godine tiskani samo *Sveti evangeliomi*¹⁴⁶ koje Bučar po naslovu i ne navodi. »Katolički katekizam«, koji on spominje, je samo sastavni dio tog djela.

Puno ranije, točnije 1640., tiskano je u Požunu (Bratislavi) drugo izdanje *Molitvenih knjižica*...¹⁴⁷ Bučar za tu knjigu ne zna pa je i ne spominje.

Drugo, već je Kukuljević u citiranom tekstu doveo u sumnju Petretićevo autorstvo *Svetih evangelioma*..., koje za Bučara nije sporno, a za *Molitvene knjižice*... izričito kaže da su djelo Nikole Krajačevića – Sartoriusa (1582. – 1653.). Bučar je mogao imati pri ruci tekst Martina (Mártona) Hajnala *Nikolaus Krajačević – Peter Petretić* iz 1906.¹⁴⁸ u kojem autor nepobitno dokazuje da su i *Molitvene knjižice*... i *Sveti evangeliomi*... potekli iz Krajačevićeva pera, a Petretić je samo potpisao, također Krajačevićev, predgovor da bi knjiga lakše došla do onih kojima je bila namijenjena.

Krajačević je, istina, i u *Molitvenim knjižicama*... i u *Svetim evangeliomima*... objavio pregršt kajkavskih duhovnih pjesama (to su prve tiskom objavljene kajkavske pjesme, nažalost bez napjeva), ali je za znanost posebno zanimljivo kako je za četiri teksta naveo da se pjevaju na melodije tada popularnih narodnih pjesama, što opovrgava tezu o njegovoj averziji prema tom dijelu kajkavskoga poetskog stvaralaštva.¹⁴⁹ Opisujući protureformatorska djelovanja, Bučar spominje i zagrebačkog biskupa Franju Ergelskog (na tom je položaju bio od 1628. do 1637.) koji je, pošto je papa Urban VIII. (1568. – 1644., papa od 1623. – 1644.) 1635. zabranio »zagrebački obred«, godinu dana kasnije uveo služenje mise na latinskom jeziku u sve hrvatske crkve.¹⁵⁰

Bučar i dalje ostaje pri uvjerenju da je u Varaždin »... knez Gjuro Zrinski st. premjestio i hrvatsku protestantsku tiskaru, gdje se nastavilo sa štampanjem hrvatskih knjiga (god. 1587.) od Vramca i Škrinjarića« (str. 73.).

Čudna je i ta autorova omaška jer je i na str. 29. ove knjige naveo Škrinjarićevo djelo *De Agno Paschali*... i Pergošićeve *Praefationes*... pa je morao znati na kojem su jeziku ta djela pisana.

Već je spomenuto da su dva dijela Vramčeve *Postille*..., koju on po naslovu niti ovdje ne spominje, tiskana 1586., a da Škrinjarićevo citirano djelo *De Agno Paschali*..., objavljeno 1587., nije napisano na hrvatskom jeziku.

To će u manje upućenog čitatelja stvoriti potpuno pogrešnu sliku, a još veće će zlo nastati kada to doslovce preuzmu i malđi povjesničari.

Valjda je tiskarskom pogreškom otisnuta i kriva godina Klombnerova pisma Ivanu Ungnadu u Urach kao 1651. (točna je godina 1561.).

Dio prostora Bučar posvećuje varaždinskim župnicima koji su bili oženjeni, pa su zbog toga imali i određene posljedice. Posebno spominje Antuna Vramca i Ladislava Kerhena (inače Vramčeva nasljednika u funkciji župnika u Varaždinu).

Na kraju se iz Bučarova djela može zaključiti da protestantizam, unatoč svim nastojanjima Katoličke Crkve, nije iskorijenjen. On će se u pojedinačnim slučajevima održati mnogo duže od vremena do kojeg seže sadržaj knjige *Povijest reformacije i protureformacije u Međumurju i sjevernoj Hrvatskoj*, a u Legradu i do naših dana.

U trećem dijelu svoje knjige, pod naslovom *Narodne tradicije o protestantizmu*, Bučar donosi devet predaja o Martinu Luteru i jednu o Nikoli Malakociju.

Prvih pet predaja, koje je Bučaru priopćio Mato Videc, učenik iz Gornjeg Mihaljevca, čisti su falsifikati. To su ranije poznate varijacije na temu provalog štapa, prodaje djeteta vragu i tolvaja odnosno rabara Matijaša, s jedinom razlikom što je rabar Matijaš tu postao Martin Luter.

Nešto je originalniji VI. i VII. tekst iz pera istog zapisivača.

Vrijednost tih zapisa ipak leži u tome što su ispričani na korektnom međimurskom govoru.

I mladi je bogoslov iz Vratišince Vinko Žganec priopćio Bučaru dvije predaje. Prva je od njih (*VIII. Zašto se Luter odmetnuo*) ispričana na standardnom hrvatskom jeziku.

»Luter je htio postati papom, ali mu to nije bilo moguće. Nijesu ga htjeli izabrati. Radi toga se razljutio i uvrijedio pa je počeo svoju novu vjeru naučati. Za sebe je predobio mnogo ljudi, koji su ga štovali kao svoga Boga« (str. 109.).

Drugi je Žgančev zapis (*IX. Od Luterovoga pozvoja*) na dijalektu i ima više originalnih crta.

Deseta je opće poznata predaja o nesretnoj ljubavi Nikole Malakocija (starijeg, o. p.) koji se kao protestant zaljubio u katolkinju, ali do braka nije moglo doći, pa sve završava djevojčinim bacanjem sa zidina kule »Gradeščaka« i njezinom smrću.

IV. dio donosi više dokumenata za povijest reformacije i protureformacije u Međumurju.

Unatoč svim navedenim slabostima i jedna i druga Bučarova knjiga imaju svoju vrijednost, ali bi ta vrijednost bila znatno veća da se tiskaju ponovljena izdanja s nužnim korekturama i ispravcima.

I nekoliko se Bučarovih suvremenika, ali i mlađih povjesničara, više ili manje izravno, bavilo problemima reformacije i protureformacije u Međumurju i okolici.

Tu, na prvom mjestu valja spomenuti Rudolfa Horvata, ali tek usput i Franju Fanceva jer su njihove spoznaje o reformaciji u Međumurju dijametralno suprotne. Za Fanceva kažemo usput jer njegove tvrdnje o nepostojanju reformacije na naznačenom prostoru nisu znanstveno utemeljene.

Za ovaj je kontekst najvažnije Horvatovo djelo *Povijest Međumurja*...¹⁵¹

Već je rečeno kako i Bučar i Horvat vrlo mnogo duguju Bedekoviću, kojega citiraju bez ikakvih ograda, pa se i sadržaji njihovih knjiga od vremena Nikole Zrinskog Sigetskog do Nikole VII. razlikuju samo u sitnijim detaljima.

Posebno to vrijedi za opise grubog odnosa Jurja Zrinskog IV. prema pavlinima, preuzete od Bedekovića, što kulminira razaranjem Samostana sv. Helene 1580. i mučenjem priora Šimuna (str. 62.).

I u Horvata valja upozoriti na još jednu preslobodnu interpretaciju Bedekovićeva teksta (da se ne kaže krivotvorinu). On također kaže: »U selu Sv. Marija kod Vidovca stoji još i danas crkva podignuta

na čast blažene djevice Marije. U toj vrlo staroj crkvi nalazio se kip blažene djevice Marije, koji bijaše nadaleko poznat kao čudotvoran. Protestanti ne pustiše ni taj kip na miru, već ga obezčastiše. Katolici mu naravno poslije opet vratiše prijašnje štovanje.¹⁵²

Tu se ne zna je li Bučar prepisivao od Horvata ili je bilo obratno, no postupak je je u oba slučaja neodgovoran.

Nije točan niti podatak da spomenuta crkva stoji i danas, jer se kapelica o kojoj je riječ sama srušila prije 1789., kada je počela gradnja nove, današnje crkve.

Epizodu o Bučiću i tiskari u Nedelišću Horvat gotovo doslovno preuzima od Bučara¹⁵³, a opis Bučićeva izopćenja iz Katoličke crkve od Vrhovca kojemu prezime piše pogrešno, kao Vrhovec¹⁵⁴.

Pergošićevo djelo ne spominje po naslovu *Decretum*, nego i tu preuzima Bučarov naziv *Trojstrančni Pizmotvor*. Isto je i kad govori o Hoffhalterovoj tiskari.

I on navodi podatak da se za Jurja Zrinskog mlađeg, zbog nedostatka svjetovnih svećenika, dvanaest pavlinu iz samostana u Sv. Heleni razišlo po međimurskim župama, a da su mnogi stariji ljudi i za najžešćeg progona katolika nalazili utjehu u tom samostanu (str. 66. – 67.). Jurjeva je žena i po Horvatu Elizabeta Szechy.

Iz Horvatovih se prikaza kanonskih vizitacija vidi kako broj protestanata u međimurskim župama postupno pada, ali se primjećuje i miran suživot preostalih s katolicima.

Zanimljiv je zapis da u Čakovcu 1660. među obrtnicima radi i jedan »cestar« koji je izrađivao mačeve (str. 86.).

Među kućegospodarima se često javljaju i ukrajinska prezimena Čunko, Stojko, Sinko (Šinko), Matko, Brečko, Tomaško, Danko, Cenko i druga.

U župi Donji Vidovec, kojoj još uvijek, između ostalih mjesta, pripada i Altarec, svi su starosjedioci 1688. katolici, ali među došljacima ima protestanata koji svoje sastanke povremeno drže u Kotoribi (str. 156.). Nitko ih u tome ne ometa.

Za istu je župu vrlo ilustrativan navod kanonskog vizitatora iz 1693. kako se župnik Marko Hranović tuži na slabo zdravlje i ne voli propopovijedati, a mnogi su župljani surovi jer su još 1685. (do oslobođenja Kaniže) služili kao vojnici (str. 160. – 161.). Otud naziv za Donjovidovčane »vidoski voki« (vukovi) koji se održao do najnovijeg vremena (o. p.).

U Legradu je još 1693. dvjesto kuća katoličkih, a petsto luteranskih (str. 164.).

Za 1698. godinu je značajan zapis kako se uobičajilo da seljaci u gornjem Međimurju sami pokapaju mrtve, čime izbjegavaju plaćanje župnicima pristojbe za sprovod.

Sveta Marija se, po Horvatu, i 1716. zvala Družilovec, a za selo se Svetošinec (Cvetošinec), što se nalazilo između Družilovca i Donjeg Vidovca, kaže da je »totaliter desertus« (posve opustošeno). Uništili su ga najvjerojatnije 1704. buntovnici Franje Rakocija II. (1676. – 1735.).¹⁵⁵ To selo otada i ne postoji (o. p.).

Car Josip II. je 1782. ukinuo pavlinski duhovni red (točnije, u Hrvatskoj 1786.).

1789. izdvajaju se iz župe Donji Vidovec i postaju samostalne župa u Svetoj Mariji i župa u Donjoj Dubravi, a 1790. i župa u Kotoribi. Od tog se vremena više ne spominju ni Družilovec ni Altarec.

Vrijedan je podatak u Horvatovoj knjizi da je Međimurje 1857. imalo 58.721. žitelja, od čega 330 luterana i 4 kalvina, a u 26 su pučkih škola upisana 1163. učenika.

Kada je riječ o knjizi *Povjest Međimurja*, valja napomenuti da su sve omaške u njoj posljedica korištenja literature, posebno Franje Bučara, i mjestimično preslobodnih intepretacija povijesnih tekstova, kakav je slučaj s Bedekovićem i Kukuljevićem.

Horvat je, međutim, jedan od prvih znanstvenika koji dio građe za svoju knjigu uzima iz statuta kaptola zagrebačkoga sastavljenog 1334., a potom iz kanonskih vizitacija međimurskih župa od 1501. do trenutka tiskanja knjige. Ti su podaci najpouzdaniji i daju realnu sliku jednog dužeg razdoblja iz međimurske povijesti, a posebno o još uvijek spornom protestantizmu, gdje se vidi postupno nestajanje te vjere (ali ne i potpuni nestanak), bez ikakvih tragova nasilja među većinskim i manjinskim stanovništvom. Tu se iščitava trajna vrijednost Horvatova djela.

Pišući svoju opširnu studiju o Jurju Zrinskom IV. (starijem), pod naslovom *Heretik njegova veličanstva*¹⁵⁶, niti Nataša Štefanec ne može, zbog same tematike svog rada, ignorirati problem reformacije i protureformacije u Međimurju.

Već u uvodnom tekstu autorica ističe kako je historiografiju najviše intrigirao protestantizam Zrinskih koji su u drugoj polovici 16. stoljeća jedino i vrednovani s tog stanovišta. Posebno je to vidljivo kod Franje Bučara i njegova bezuvjetnog prihvaćanja optužujućih navoda Josipa Bedekovića kada je riječ o obitelji Zrinski (str. 1.).

Ipak i Bučar iskazuje iznimno poštovanje prema Jurjevu prosvjetiteljskom radu i tiskari u Nedelišću (nažalost, sa svim, već opisanim, netočnostima, o. p.).

Kako je, međutim, turska opasnost obilježila jednu čitavu epohu, protiv nje se podjednako bore katolici, protestanti, pa i pravoslavci, da bi kasnije obrana od Osmanlija većim dijelom bila financirana iz protestantskih blagajni.

Hrvatsko-slavonski su se staleži, kaže Štefanec, pri tome ponijeli na jedini mogući način koji će im osigurati načelnu potporu Bečkog dvora, čvrsto se uhvativši katoličanstva.

Na kongresu kršćanskih zemalja u Nürnbergu 1522. nadvojvoda je Ferdinand (1503. – 1564.)¹⁵⁷ prvi put upotrijebio sintagmu *antemurale christianitatis* (*predziđe kršćanstva*) kao sinonim za Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo (str. 200.).

Jurjevim se prelaskom na protestantizam i Međimurje čvršće veže za mađarski prostor.

Uvođenjem protestantizma na neki posjed veleposjednik bi se oslobodio dotadašnjih crkvenih struktura, postavio propovjednike koji su bili odgovorni njemu, preuzeo bi skupljanje podavanja što su nekad pripadala katoličkim svećenicima, očistio crkve od slika i kipova, pobijelio ih i prilagodio novom nauku (str. 201.).

Takvo se »rušilaštvo« (ako je bilo rušilaštvo, o. p.) nije moglo zaniijekati pa je doživjelo preuveličavanja preko svih granica i postalo moćno oružje Katoličkoj Crkvi koja se zbog totalne korupcije (i nesposobnog i nemarnog svećenstva, o. p.) nalazila na rubu rastakanja.

Protestantizam se više širio spontano, negoli sustavno.

Vjerodostojnih povijesnih podataka zašto je Juraj Zrinski IV. prešao na protestantizam nema (ako to nisu bili prihodi koji su sada pripali njemu jer je prestao biti ovisan o Zagrebačkom kaptolu, o. p.). Jedini mu je pravi protivnik mogao biti hrvatski ban i biskup Juraj Drašković (biskup od 1563. do 1578.) koji je, po povratku s Tridentskog koncila, već 1567. uspio provesti izglasavanje novog zakona u Hrvatskom saboru po kojem se svim nekatolicima zabranjuje posjedovanje imovine i obnašanje bilo kakve dužnosti. Iako je taj zakon bio striktan, nitko ga nije bio spreman primjenjivati u stvarnosti (str. 203.).

I nakon prelaska Jurja V. (mlađeg) na katolicizam ima više feudalaca koji tvrdokorno ostaju u protestantskoj vjeri.

Tu se također kao primjer navodi stav Nikole Malakoczyja II. koji uza sve molbe i prijetnje da prijeđe na katoličanstvo umire kao protestant.

On se oženio udovicom Jurja Zrinskog V. koja se ovdje spominje kao Katalin Széchy (str. 209.).

Unatoč svemu, protestantizam postupno slabi, pa se 1671. spominje legradski protestantski propovjednik kao jedini preostali propovjednik te vjere u Međimurju (Legrad je do 1710. na lijevoj dravskoj obali, dakle u Međimurju, o. p.).

I autorica se slaže da protestantizam u Međimurju nije bio marginalna pojava, ali prihvaća novu, mnogo manje senzacionalnu interpretaciju postupaka Jurja Zrinskog (starijeg) koja je, uostalom, stvorena na osnovi vrlo oskudnih podataka o njemu.

Sigurno je da do većih razaranja crkava, osim unutrašnjih preinaka, nije došlo.

Jurjevo je ponašanje prema podređenima i slugama bilo zaštitničko¹⁵⁸, bez obzira na njihovu vjersku pripadnost (prigrlio je i Mihalja Bučića nakon njegove ekskomunikacije i dao mu ugledno službeničko mjesto, o. p.).

Sam opstanak pavlinskog samostana, kao i već citirana Jurjeva darovnica tom samostanu, jasno govore o njegovoj tolerantnosti.

Uostalom, iz tog se samostana, kako je već spomenuto, nakon prelaska Jurja V. (mlađeg) na katolicizam, dvanaest fratara razišlo po međimurskim župama zbog nedostatka svjetovnih svećenika.

Ipak, unatoč svoj serioznosti pri pisanju dosad najvrednijeg i najpotpunijeg prikaza osobnosti Jurja Zrinskog IV., niti Nataša Štefanec nije, prihvaćajući nekritički citirane izvore, izbjegla neke omaške,

Tako i ona kaže da je Johannes Manlius izučio tiskarski zanat u Urachu (str. 227.), a citirajući Cherubina Šegvića i tekst o posveti Karnarutićeva epa *Vazetje Sigeta grada* Jurju Zrinskom IV., ona preuzima i njegovu nespretnu stilizaciju: »Zadranin Brne Karnarutić, objelodanio je godine 1584. ep *Vazetje Sigeta grada* i komu bi ga drugom posvetio nego nasljedniku hrabroga muža...« (str. 333.).¹⁵⁹

Već je rečeno da je djelo objavljeno posthumno, a posveta se nalazi u uvodnom dijelu rukopisa.

Isto je tako valjalo spomenuti da, osim latinskog prijevoda Črnkove kronike o opsadi i padu Sigeta, poteklog iz pera Ljubljčanina Samuela Budine (između 1540. i 1550. – 1571.), postoji i očekivana verzija tog teksta pisana glagoljicom, koja i danas služi kao osnova za proučavanje opisanih događaja. Dosad postoji više transkribiranih izdanja tog rukopisa.¹⁶⁰

Izostao je i detaljniji opis izvora iz kojeg je preuzeta ilustracija (Juraj IV. Zrinski) na koricama knjige.

Tih nekoliko primjedaba nikako ne može umanjiti vrijednost skupljene građe i načina kako je ona prezentirana javnosti.

Pregledni se rad *Pavlinški samostan u Šenkovcu i Grofovi Zrinski*¹⁶¹ Marijane Korunek sastoji od dva dijela. Prvi donosi podatke o odnosima Pavlinskog samostana u Šenkovcu (nekada Svetoj Jeleni) i obitelji Zrinski od 1546. do 1691., a drugi opis materijalnih ostataka prikupljenih nakon višekratnih iskopavanja.

Za naš je kontekst bitan prvi dio u kojem autorica navodi i korektno prepričava brojnu literaturu, ispisanu¹⁶² na više jezika, o samom samostanu i njegovu suodnosu s članovima obitelji Zrinski od Nikole IV. Sigetskog (1508., prema najnovijim istraživanjima 1510. – 1566.) do Adama Zrinskog (1662. – 1691.), ali bez osobnih prosudbi i osvrtu na pojedine događaje, pa čitav tekst, zapravo, ne donosi ništa novog.

Njegova je vrijednost ipak u tome što će manje upućeni čitatelj na jednom mjestu naći najrelevantnije radove o naznačenoj temi,¹⁶³ a pažnju zaslužuje i činjenica što se tu najprije navodi samostanovo prvo, manje poznato, ime *Samostan Blažene Djevice Marije i svih svetih* i godina osnutka 1376. Rjeđe se spominje i podatak da je upravo Nikola Zrinski Sigetski izmijenio ime samostanu u *Claustrum B. Helenæ*, kako je to navedeno u jednoj ispravi iz 1559. godine. Autorica se također potrudila da ispiše sva nepokretna dobra kojima je raspolagao Pavlinški samostan u Sv. Jeleni i donatore koji su mu ta dobra poklanjali.¹⁶⁴

Iz tog je navoda vidljivo da se radilo o jednom od najbogatijih pavlinskih samostana u Hrvatskoj. Time su potpuno narušena načela na kojima je zasnovan Pavlinški duhovni red – red pustinjaka (bijelih fratar), a to je isposnički život u samoći i kontemplaciji.¹⁶⁵

Zato i nije čudno što je Juraj Zrinski IV., oslobodivši se ovisnosti o Zagrebačkom kaptolu, u vječitoj krizi za novcem zbog obrane od Turaka, pokušao prisvojiti nešto od prihoda tog samostana, ali nikako u tolikoj mjeri da se ugrozi njegov opstanak.

Samostan se kasnije, sve do ukinuća 1786., energično borio za povratak svih ranije izgubljenih ili umanjjenih prava.

Manje će upućen čitatelj i u tako koncipiranom radu Marijane Korunek naći zanimljivo štivo, pa ta činjenica, svakako, opravdava njegovo objavljivanje.

Odgovarajući je prostor povijesti obitelji Zrinski te pokretu reformacije i protureformacije u Međimurju u svojoj, pažnje vrijednoj, knjizi *Međimurska povijest* posvetio i Vladimir Kalšan.¹⁶⁶

Međutim, unatoč svoj autorovoj upućenosti i temeljitosti, potkralo mu se nekoliko nelogičnosti na koje, svakako, valja ukazati i na ovom mjestu.

Teško je, naime, reći odakle je uzet podatak naveden na str. 73.: »Nadvojvoda Karlo¹⁶⁷ je u vrijeme opsade Sigeta krajem kolovoza 1566. godine u Prelogu okupio oko 10 tisuća vojnika iz unutarnjih austrijskih zemalja. Sa svojom vojskom Karlo je prešao Muru i navalio na tvrđavu Baboću te tu raspršio jednu tursku postrojbu jačine 4. tisuće vojnika.«

Povijesne su činjenice drugačije.

Prvo, Karlo je II. s prikupljenom vojskom, ničim ometan i po lijepom vremenu, od 22. kolovoza do 24. listopada uspio prevaliti put od Radkersburga do Murskog Središća (Muraszerdahely) u Međimurju, što znači da nije ni namjeravao poći pod Siget.¹⁶⁸ Budući da je u to vrijeme Prelog bio jedino veće mjesto relativno blizu Murskog Središća, nije nelogično da je nadvojvoda upravo tu smjestio svoj štab.

Drugo, Baboča je u to vrijeme u austrijskim rukama, a ponovo je zauzeta neposredno nakon pada Sigeta.¹⁶⁹

Teško je također reći kako to da autor već nekoliko stranica dalje sam poriče svoj navod kad kaže: »U drugoj polovini kolovoza 1566. godine nadvojvoda Karlo je s većom vojnom postrojbom ušao u Međimurje. Išao je desnom obalom Mure i zaustavio se na prostoru između Ljutomera i Murskog Središća u visini sela Melinci. Ne spominju se nikakvi vojni sukobi s Osmanlijama, niti pak uspostava poštanskih postaja« (str. 92.).

Zanimljivo je kako su se upravo za boravka nadvojvode Karla u Prelogu pojavile glasine da su Turci u Međimurju uhvatili Jurja Zrinskog IV., Nikolina sina, i zaprijetili da će ga ubiti ako im Nikola ne preda Siget, što Kalšan ne spominje.

Zarobljen je bio Jurjev trubač, a na trubi je bio grb Zrinskih.¹⁷⁰

Zbunjuje donekle i Kalšanov podatak da je kralj Ferdinand 8. listopada boravio u Prelogu, a nije naznačeno koje godine (ako to nije bila 1563., o. p.).

Autor se poveo za hrvatskim povjesničarima pa je i sam prozvao Nikolu Zrinskoga »hrvatskim Leonidom« (str. 73.).

To je opet jedan od zakašnjelih hrvatskih plagijata jer je Nikola Zrinski IV. već na početku 19. stoljeća spomenut kao »der ungarische Leonida«¹⁷¹

Kalšan ne spominje preživjele nakon sigetske tragedije, a oni to svakako zaslužuju. Prvi je od njih Ferenc Črnko čija je kronika jedno od dva neposredna svjedočanstva o događajima u i oko Sigeta¹⁷², drugi je Gašpar Alaić (Alapi)¹⁷³, kasniji hrvatski ban, a treći mađarski plemić Berta Geréczi¹⁷⁴ koji je nakon otkupa iz ropstva bio neko vrijeme časnik kod Jurja Zrinskog, a kasnije je napredovao u vojnoj službi, pa se 1596. spominje kao kapetan Nagykanizse u činu potpukovnika (alezredes).¹⁷⁵

Za ovaj je kontekst zanimljiv jer ga sveučilišni profesor Đuro Novalić (1938. – 2000.) pokušao pretvoriti u Bartola Goričkog Babonega i učiniti autorom kronike o opsadi i padu Sigeta. Međutim, svi su piščevi dokazi neuvjerljivi i pokazuju očigledno nepoznavanje povijesnih činjenica.¹⁷⁶

U Požunu (Bratislava) je 31. kolovoza 1563. okrunjen za hrvatsko-ugarskog kralja Maksimilijan Habsburški za kojega Kalšan kaže da je »veliki pristaša protestantizma«. Tako kategorička tvrdnja nema povijesne osnove jer je Maksimilijan istovremeno bio i car Svetoga Rimskog Carstva (1562. – 1576.) pa nije mogao javno iskazivati svoje simpatije prema protestantima, ukoliko ih je i bilo. Njegova je zasluga u tome što je nastojao uspostaviti miran suživot dviju konfesija, pa i pod cijenu da povremeno popusti protestantima. Uostalom, to je morao i njegov brat Karlo koji je bio uvjereni katolik.

Pišući dosta iscrpno o reformaciji i protureformaciji u Međimurju, i Kalšan odbacuje neosnovane tvrdnje starijih autora o iznimno neprijateljskom odnosu Jurja IV. Zrinskog prema katolicima, a posebno prema Pavlinskom samostanu u Sv. Jeleni, pa zaključuje da se tu ipak više radilo o suživotu negoli o otvorenom neprijateljstvu. Takav stav nalazi potvrdu i u već spomenutim kanonskim vizitacijama koje donosi Rudolf Horvat.

Mi bismo ovdje dodali, neovisno o Kalšanovu tekstu, da je, bez obzira na kasniju sklonost protestantizmu, Jurjev najraniji odgoj morao biti katolički jer ga do svoje smrti (1562. ili 1561.) odgajala majka Katarina Frankopan, uvjerenja katolkinja.

Teško da je na njega kasnije mogla djelovati maćeha protestantkinja Eva Rosenberg, jer se s njom nikad nije slagao.

To su, svakako, mogla biti dva svaka, Boldizsár Batthyány i Miklós Bánffy, oba osvjedočeni protestanti. Sam je Juraj posebno cijenio Batthyányja, koji mu je nakon sigetske tragedije gotovo zamijenio oca.

Više problema nastaje kad Kalšan prikazuje rad protestantske tiskare u Nedelišću.

I on kaže da je Juraj IV. Zrinski osnovao tiskaru. Ipak je najbliže istini da je na svom imanju u Nedelišću udomio tiskara Rudolfa Hoffhaltera s kojim se upoznao kod svaka Miklósa Bánffyja, a Hoff-

halter je morao bježati iz Lendave. Moguće je, ali tek moguće, da je u Nedelišće došao na inicijativu kalvinskog svećenika Mihajla (nikako Mihajla, kako kaže Kalšan) Bučića koji je već imao neke rukopise pripremljene za tisak.

Tu autor, nespretnom stilizacijom, čini više pogrešaka jer kaže: »Pouzdan je da je u Nedelišću 1574. godine tiskan ‚Decretum...‘ Varaždince Ivana Pergošića, inače prijevod latinski pisanog pravnog spisa ‚Tripartituma...‘ mađarskog pravnika Stjepana Werböczyja. Varaždinski bilježnik Ivan Pergošić je ‚Tripartitum...‘ Istvana Werböczyja s mađarskog na hrvatski jezik preveo pod naslovom ‚Decretum‘ koteroga je Verboczi Istvan diachki popisao...« (Str. 77.)

Prvo, čemu pisati jedanput Stjepan, a drugi put Istvan.

Drugo, ako je taj pravni spis pisan latinski, kako ga je Pergošić mogao prevoditi s mađarskog. Kalšan namjerno ne spominje ili nije znao da je Werböczyjev *Tripartitum...* još 1565. preveo na mađarski jezik pravnik Balás Veres pod naslovom *Magyar decretum*, a iste ga je godine tiskao u Debrecenu Rudolfov otac Raphael Hoffhalter.

Već je rečeno da je Pergošić prevodio latinski tekst, ali da je, kako sam kaže »... v nekih malih meštah Veres Baláša koterie na Wogerbki ieszik te Decretum pretumachil našleduval« (*Lectori bono S. D.*, Bartolićevo izdanje, str. 188.).

Treće, kad je već prepisivao naslov djela, mogao ga je bar prepisati korektno, pa tu Werböczy (taj je oblik pisanja njegova prezimena ustaljen u znanosti) ne bi ispao Verboczi.

Na tom se mjestu javlja još jedna nelogičnost. Ako je kralj Maksimilijan II. bio »veliki pristaša protestantizma«, ne bi slao potjernice za Rudolfom Hoffhalterom, kojega, zbog njih, nije mogao zaštititi niti sam Juraj Zrinski.

I u našem je radu već navedena obilna literatura iz koje prozlazi da je Hoffhalter odmah po završetku tiskanja Pergošićeva *Decretuma* iz Nedelišća otputovao u Hermannstadt (Sibiu) u Rumunjskoj, gdje se spominje iste, 1574., godine.

Netočna je i Kalšanova tvrdnja u *bilješci I* na str. 78.: »Do danas sačuvao se samo jedan primjerak te knjige koju je tiskao Rudolf Hoffhalter. Knjiga se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Njezin reprint tiskan je 2002. godine u Čakovcu.«

Prvo, reprint nije tiskan 2002., nego 2003.

Drugo, Zvonimir Bartolić na str. 446. tog izdanja točno navodi gdje se čuva koji od šest postojećih primjeraka te knjige i u kojoj je mjeri oštećen: »Samo dva primjerka su potpuno ušćuvana: jedan primjerak iz Széchényjeve knjižnice i primjerak iz Sveučilišne knjižnice Eötvös Lorand. Do 10 posto oštećeni su zagrebački primjerak iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice i jedan budimpeštanski primjerak iz Széchényjeve: 10 – 15% oštećen je jedan primjerak Knjižnice Mađarske akademije znanosti, a preko 50% oštećen je primjerak iz Sveučilišne knjižnice u Pragu.«¹⁷⁷

Iz rečenog se nameće zaključak da Kalšan tu knjigu nije ni imao u ruci ili ju je namjerno ignorirao.

Nevjerojatno je kako autori, bez imalo kritičnosti, preuzimaju jedan od drugoga pogrešne podatke. Ako je Hoffhalter 1577. bio u Debrecenu, gdje je i umro 1586., kako je mogao 1578. tiskati u Donjoj Lendavi knjigu Đure Kulczara (Kultsara, o. p.) *Prepiranje između pokajnika i vruga...* (str. 80.) koju je autor posvetio trojici braće Zrinskih, Jurju, Krištofu i Nikoli (Kalšan ne spominje Jurjevu braću, o. p.).

Knjiga je tiskana 1573., kad je i Krištof još bio živ.

I pri spomenu je Dinka (Dominka) Zlatarića navedena kriva godine njegove smrti 1609. Zlatarić je umro u rodnom Dubrovniku 1613. godine.

I Kalšan prihvaća tezu da je žena Jurja Zrinskog V. bila Katarina Séchy (bila je to Magdalena Széchy, o. p.).

Daljnji sadržaji knjige izlaze iz konteksta ovog rada.

Valja napomenuti da Kalšanova *Međimurska povijest* djeluje uvjerljivo i da će joj mlađi istraživači pristupati s povjerenjem. Tu, međutim, i leži najveća opasnost. Pri citiranju će se i dalje prenositi pogrešni podaci, i to tako dugo dok oni sami ne postanu činjenice, a stvarne će se povijesne istine zaboraviti.

Recenzent dr. Ivo Goldstein, barem u dijelu teksta koji je ovdje komentiran, nije obavio svoj posao na znanstvenoj razini.

Kontekstu ovog rada svakako pripada još jedno ime. To je Gene S. Whiting, rođen u Jacksonu, država Michigan, a danas s trajnim boravkom u Mihovljanu (Čakovec). Radi se o čovjeku iznimno široke naobrazbe s područja biologije, tehnike i književnosti.

Na ovom mjestu posebnu pažnju zaslužuju njegovi radovi o reformaciji u Međimurju, u prvom redu knjiga *Zrinski, Međimurje i reformacija*¹⁷⁸, a potom i noviji tekst *Obitelji Zrinski i Bánffy u djelovanju reformacije u Međimurju i Prekmurju*¹⁷⁹ koji na ovom mjestu zaslužuje kraći komentar.

Taj rad po opsegu obuhvaća jedan autorski arak, od čega se na gotovo sedam stranica donosi popis korištene literature ili točnije, to su osamdeset i tri bibliografske jedinice pisane hrvatskim, slovenskim, njemačkim i mađarskim jezikom.

Autor, i unatoč iznimnoj upućenosti i poznavanju ogromne literature, nije uspio izbjeći određene procjene koje nemaju povijesnu utemeljenost pa se i ne mogu braniti postojećim dokumentima.

Ostat će otvoreno pitanje je li protestantizam dospio u Međimurje preko (danas slovenskog) Prekmurja ili sa zapada, preko Varaždina. Prvi je konkretan dodir Nikole IV. Zrinskog s osvjedočenim protestantom uvjetovala vojna suradnja, a kasnije vjerojatno i prijateljstvo, s Ivanom III. Ungnadom i njegovim sinom Krištofom.

Tek su kasnije uslijedile prisnije veze s obiteljima Batthyáni i Bánffy, što još nikako ne upućuje na to da je i sam Nikola bio sklon protetsntizmu, barem ne za života svoje prve supruge Katarine Frankopan, osvjedočene katolkinje.

Autor sam navodi kako je Nikola, poslavši svoje tri kćeri na dvor Ferencu I. Batthyányja, u popratnom pismu zamolio bračni par da njegove kćeri tako odgaja i obrazuje »... kako bi mogle slijediti stope njihove pokojne majke i kako bi dalje pronosile dobar glas o njoj« (str. 65.). Slijediti stope pokojne majke znači jedino slijediti i njezinu vjeru. Drugo je, međutim, pitanje u kojem je pravcu sudbina kasnije usmjerila vjerska uvjerenja tih djevojčica (a mogle su to doista biti Doroteja, Uršula i Barbara).

Na tom se mjestu donosi i jedan iznimno vrijedan podatak (ako je točan) koji hrvatske enciklopedije ne citiraju ili ga citiraju pogrešno, a to su moguće godine rođenja 1525./1527. i smrti, 20. lipnja 1561., Katarine Frankopan (str. 65.).

Kad govori o razvoju pojedinca »sredstvom učenja na narodnom jeziku«, Whiting citira i Z. Bartolića pa kaže: »Bartolić izjavljuje jednu od temeljnih ideja Ungnadova Biblijskog zavoda u Urachu: »putem narodnog jezika prenijeti vjerski [biblijski] nauk do posljednjeg čovjeka.« (str. 66.).

Bartolić, međutim, tu i nastavlja: »Ali istini za volju, moram reći da je u tumačenju toga bilo mnogo proizvoljnih natega.«¹⁸⁰

Osim toga, Bartolić nigdje ne spominje »Biblijski zavod« jer su se u Urachu isključivo tiskali prijevodi pojedinih djela, pa ta tiskara nije imala nikakva obilježja zavoda. Naziv je »Biblijski zavod« plod dvadesetog stoljeća i nedovoljno kritičnih ili čak neodgovornih književnih povjesničara sa šireg Slavonskog juga.¹⁸¹

Spominjući mađarskog protestanta i povjesničara Sándora Payra, S. Whiting navodi da je taj autor »... izvrsno predstavio slučaj da je prvi među Zrinskim protestantsko učenje prihvatio Nikola IV.«, da se tom zaključku (2013.) usprotivio Matija Berljak, ali da sam Whiting ima »previše točaka za repliku ovdje, kao što su Nikolina brojna protestantska djeca, njegove obilne veze s protestantima, njegov dodir s uraškim knjigama...« (str. 68.).

Sve te replike, međutim, samo dokazuju da Nikola IV. nije bio, a nije ni mogao biti, više zbog povijesnih i društvenih prilika nego iz svog uvjerenja, u neprijateljskim odnosima s protestantima.

Opće je poznato i kakav je bio njegov odnos prema protestantskim knjigama.

Jednom za svagda valja reći kako nema pouzdanih dokaza da je Nikola IV. Zrinski bio protestant, a još manje da je čitao uraške knjige.

Piscu ovih redaka nije poznato kako je Nikola (Miklós) IV. Bánffy mogao postati Nikolaj (str. 64.), kad je to primarno ruski oblik imena (Никола́й).

Isto tako nije jasno što znači tekst u *bilješci* 23. na 23. stranici: »Začudo je isusovac Bartol Kašić (1575. – 1650.) objavio gramatiku 1604. o hrvatskom, a na latinskom...« Zašto *začudo* i kako to o hrvatskom, a na latinskom?

Veći problemi, međutim, nastaju kada je riječ o tiskarama u Nedelišću i Varaždinu. Oni su takve naravi da ih valja citirati u cijelosti: »... Treće, Juraj je bio odgovoran za pozivanje dvojice protetant-skih, putujućih tiskara: Rudolfa Hoffhaltera 1570-ih u Nedelišće (zapadno od Čakovca) i Ivana Manliusa 1580-ih u Varaždin (malo dalje preko rijeke Drave). Objavili su neke ključne protestantske knjige: (u Nedelišću 1571. – 1574.) hrvatski Novi zavjet, hrvatski katekizam, biblijsku raspravu protiv mišljenja o Isusovoj fizičkoj nazočnosti u Gospodnoj večeri (euharistiji), te značajan svjetovni zakonik (na snazi do 1852.); zatim (u Varaždinu 1586. – 1587.) godišnju čitanku svakodnevnih vjerskih čitanja, zbirku čitanja iz Evadželja od Erazma

Roterdamskog, te poučan rad o pashalnom janjetu u Izlasku 12.«

Istina, neke su omaške čisto stilske naravi, ali baš zbog toga mogu zbuniti manje upućene čitatelje.

Prvo, zašto bi Juraj bio odgovoran za pozivanje protestantskih tiskara u Nedelišće i Varaždin, kad se zna da je Rudolfa Hoffhaltera prihvatio u Nedelišću kao bjegunca iz Lendave, a njegova neposredna uloga u pozivanju Ivana Manliusa u Varaždin nije znanstveno potvrđena. Osim toga, poslovne su veze između dvojice tiskara Hoffhalter i Ivana Manliusa mogle postojati i ranije, neovisno o Jurju Zrinskom.

Drugo, čemu pisati 1570-ih i 1580-ih godina kad se to razdoblje u Nedelišću svodi na svega pola godine 1574., a u Varaždinu na godine 1586. i 1587.

Treće, način na koji su navedene tiskane knjige manje upućenim čitateljima ne govori ništa, a za upućenije je u takvoj formi suvišan jer oni znaju da se u Nedelišću, osim Pergošićeva *Decretuma*, samo s pretpostavkom može govoriti o tiskanju knjiga Miholja Bučića. Izvjesno je tek da je postojao (latinski ili hrvatski?) spis istog autora *Contra realem praesentiam Corporis et Sanguinis Christi in sacramento Eucharistiae* (nastao vjerojatno između 6. veljače 1573. i 6. ožujka 1574.), ali do danas nije utvrđeno da je tiskan u Nedelišću.

Autor je još neodređeniji kad navodi knjige objavljene u Varaždinu jer je sintagma »godišnja čitanka svakodnevnih vjerskih čitanja« nepotpuna. Ako se tu misli na Vramčeve *Postille* iz 1586., tada je riječ o propovijedima za nedjelje i ostale blagdane u godini, namijenjenim kao pomoć manje obrazovanim svećenicima. Pitanje je koliko je pismenih pojedinaca laika moglo te tekstove čitati »svakodnevno« izvan crkve.

Nije spomenut niti najbitniji podatak da su *Postille* tiskane na hrvatskom kajkavskom jeziku, a dvije druge knjige na latinskom.

Za prvu latinsku autor kaže da je to »zbirka čitanja iz Evadželja od Erazma Roterdamskog«, a za drugu da je »poučan rad o pashalnom janjetu u Izlasku 12«. (str. 68.). Na tom mjestu priređivači (pisci) tih knjiga nisu spomenuti.¹⁸²

Zbog nespretne stilizacije ispada da prva knjiga sadržava evadželja Erazma Roterdamskog. Radi se, međutim, o Erazmovoj parafrazi *Evadželja po Mateju* (cjelovite naslove latinskih knjiga vidjeti u *bilješci* 96). E. Roterdamski nije pisao evadželja.

Da si je autor dao malo truda, mogao je o Pergošićevu djelu *Præfationes et Epistolæ... naći* obilje podataka u opširnom prikazu A. Jembriha *Pergošićev Erazmo Roterdamski u Varaždinu* (vidjeti *bilješku* 104), koji, nažalost, i ne spominje. Iz tog bi teksta vidio da se samo prvi dio Pergošićeve knjige odnosi na Erazma, a druga dva potječu od drugih autora i imaju izrazito povijesni značaj, o čemu je već vrlo opširno pisano i u ovom radu.

Pitanje je i kako će manje upućen čitatelj razumjeti navod »... te poučan rad o pashalnom janjetu u Izlasku 12« (str. 88.). Niti će znati da je autor djela varaždinski sudac Blaž Škrinjarić niti da su to *Mistična objašnjenja o vazmenom jaganjcu* sastavljena na temelju dvanaeste glave *Knjige Izlaska u Starom zavjetu*.

Takva paušalna predstavljanja pojedinih djela gube svoju svrhu.

Zanimljivo je da Whiting, poput Kalšana, vrlo precizno navodi u kojim su mjestima od 1560-tih do 1670-ih postojale protestantske crkve, a da nigdje nema niti najsitnijeg opisa kako su te crkve izgledale,

jesu li uopće bile crkve ili privatne kuće (kao npr. u Kotoribi), je li uopće moglo biti govora o Sv. Mariji na Muri, kada taj naziv još nije postojao.

Pitanje je naziva tog mjesta nešto složenije, pa se upravo zbog toga često citira pogrešno.

Kažimo još jednom da su prvo postojala mjesta Oltarec (Altarec) i Družilovec te da je njihovim spajanjem u 17. stoljeću nastala Sveta Marija. Tako je bilo sve do 1887., kada su mađarski činovnici dobili nalog da, u povodu dolaska cara Franje Josipa u Međimurje, pomađare sve međimurske ojkoni-me. Oni su to uradili rutinski koristeći prilog *alsó* (donji) ili riječi *Mura / Drava*. Tako je Donji Vidovec postao *Muravid*, a Sveta Marija *Muraszentmária*. Tek su jugoslavenske vlasti nakon 1918. prvi put, bez ikakve logike, upotrijebile i prosto nametnule naziv *Sveta Marija na Muri*, da bi socijalistička vlast nakon 1945. izbacila pridjev *Sveta* i ostavila samo *Marija na Muri*.¹⁸³ Korištenje tog naziva prije naznačenog vremena izvan svake je znanstvene osnove.

Posebno intrigira činjenica da nigdje nema dokaza na kakvom su jeziku propovijedali ti brojni protestantski prodekatatori, a morali su imati barem pisane koncepte za svoje propovijedi. U ovom kontekstu sintagma »narodni jezik« ne znači ništa. Osim toga, ostaje pitanje jesu li to bili stalni ili putujući propovjednici, kakva je bila učestalost njihovih propovijedi, a posebno i kakav im je bio sadržajni nivo.

Možda je na ovom mjestu uputno citirati i jedno pismo bana Petra Erdödyja Ivanu Ungnadu: »O tome je ban 15. siječnja 1563. godine pisao svome šurjaku Ivanu Ungnadu u Urach. Zahvalio mu je na poslanim knjigama koje je, kako sam kaže, podijelio svojim siromašnim i priprostim popovima da se bar iz njih nauče molitvu ,Oče naš'.«¹⁸⁴ Jedine pisane dokumente koji jasno govore o tome kakav su jezik Međimurci i Prekmurci mogli razumjeti Whiting i ne spominje, a to su barem tri rukopisne pjesmarice nastale i poznate već u vrijeme o kojemu je ovdje riječ.¹⁸⁵

Teško je razumjeti kako se takvom poznavatelju problematike o kojoj piše mogla dogoditi omaška kakvu sadržava *bilješka* 35 na str. 70. Navodimo je doslovce: »Nikola [VII.], štićenik Ferdinanda II. i [ugarskog nadbiskupa] Pázmány zadržao je ovo poštovanje [od svoje majke Eve Poppel Lobkowitz] prema protestantima usprkos odgoju koji je primio od Isusovaca...«

Majka je Nikole VII. Zrinskog Magdalena Széchy, dok je Eva Poppel Lobkowitz (1585. – 1640.) od 1607. supruga Ferenc II. Batthányja (1577. – 1625.)¹⁹⁷

Paušalna je i autorova procjena da su Zrinski bili protetstanti »od otprilike 1550. do barem 1623., oko 75 godina« (str. 70.).

Pouzdana povijesni podaci govore o protestantizmu Zrinskih i njegovu trajanju u Međimurju od 1570. do 1613. Nakon spomenutog razdoblja on prestaje biti vodeća religija na tom prostoru pa postupno nestaje i s povijesne pozornice, s iznimkom trgovišta Legrad, gdje je prisutna i danas.

Whiting će se još jednom vratiti Rudolfu Hoffhalteru i sada decidirano tvrdi da je tiskar dolazio 1573. – 1574. iz Nedelišća u Lendavu i kaže: »Začudo, Hoffhalter je prihvatio poziv da premjesti svoju tiskaru tamo (u Lendavu, o. p.). Tako su grof Juraj IV. Zrinski i njegov šurjak (nije to bio šurjak, nego svak, o. p.) barun Nikolaj IV. Bánffy dijelili istoga tiskara, čiji je ukupni tiskopis unaprijedio kulturne i protestantske vidove reformacije« (str. 73.).

Uzmu li se u obzir ozbiljni radovi Gedeona Borse i Anite Andree Széll (u ovom radu *bilješke* 76 i 77), gornja se konstatacija može uvažiti samo u dijelu da je Hoffhalter radio i u Lendavi i u Nedelišću, dakle na posjedima Nikole Bánffyja i Jurja Zrinskog, a sve ostalo može biti samo čisto domišljanje, bez ikakvih stvarnih dokaza.

Iznesene primjedbe ne znače da Whitingov rad nema određenu vrijednost, to tim prije što donosi obilje, ipak često točnih, podataka na jednom mjestu, no tu je i previše nejasnih formulacija, nepreciznih navoda i pretpostavki koje uvjetno mogu biti točne, ali ostaju samo pretpostavke sve dok se ne dokažu činjenicama. Opreza nikad previše.

Čudno je kako tiskara u Nedelišću i njezina djelatnost još uvijek izazovaju najslobodnije interpretacije, često bez imalo veze s povijesnom istinom.

Tako akademik Dubravko Jelčić u, inače reprezentativnoj, *Povijesti hrvatske književnosti* piše: »U nešto manjim razmjerima zahvatio je protestantizam i kajkavski dio sjeverne Hrvatske. Bila je to varijanta protestantizma, kalvinizam, a proširio ga je u Međimurju grof Juraj Zrinski, sin proslavljenog branitelja Sigeta. Protjerao je iz Međimurja katoličke svećenike i doveo kalviniste, podigao tiskaru u

Nedelišću (1572) koja je radila punih 14. godina i tiskala *Novi zavjet* i *Katekizam* Mihajla Bučića, vjerojatno najstarije kajkavske knjige uopće. Bilježnik i županijski sudac Ivan Pergošić (? – 1592.) tiskao je u njoj prijevod zbirke hrvatsko-ugarskog običajnog prava (*Decretum koterogaie Verboczy Istvan diachki popiszal* (1574), a jedan od najobrazovanijih naših ljudi onoga vremena Antun Vramec (1538 – 1587), svećenik, hrvatski kroničar i povjesnik, objelodanjuje malo zatim svoje prvo djelo, *Kronika vezda znovich spravliena kratka szlouenzkim jezikom* (1578), pregled svih povijesnih događaja od početka do godine kada je knjiga izašla. Pred smrt tiska i drugo djelo, *Postila na vsze leto po nedelne dni vezda znovich szpravlena slouenzkim jezikom* (1586)...¹⁸⁷

Ako je to u prvom izdanju knjige i moglo proći, nikako se nije smjelo, doslovce, ponoviti nakon sedam godina, i u drugomu izdanju (nakladnik je isti) 2004.

U nespretnom stilizacijom sročenom tekstu ispada da su i Vramčeva djela tiskana u istoj tiskari, jer autor i ne spominje da je *Kronika* tiskana u Ljubljani, a *Postilla* (valjalo je navesti i drugi dio) u Varaždinu kod tiskara Ivana Manliusa.

Bučić je i tu ostao *Mihajlo*, a mađarski pravnik *Verboczy*.

Nakon svega što je o tim tiskarama dosad rečeno, ovo ispada kao prvoaprilski šala. Tu je i recenzentica Dunja Fališevac (dio *Starija književnost*) u potpunosti zakazala.

I sve to ne bi bilo toliko tragično da se autoriteti, bez imalo kritičnosti, ne prepisuju i dalje.

Tako je i Marko Dragić taj tekst, u tek malo parafraziranim obliku, prenio u _____

¹⁸⁷ Dubravko Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti. – Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*. Biblioteka hrvatske povijesti. Naklada P.I.P. Pavičić. Zagreb, 1997., str. 49. Drugo izdanje (isti nakladnik) 2004., str. 81. – 82.

svoj rad *Književnost katoličke obnove i prvog prosvjetiteljstva (Hrvatska barokna književnost)* kao dio *Fakultetskog priručnika* tiskanog u Splitu 2006.

Da nam se ne pripíše zla namjera, citiramo i taj tekst:

»Kajkavsku Hrvatsku zahvatio je kalvinizam, a proširio ga je u Međimurju grof Juraj Zrinski, sin proslavljenog branitelja Sigeta. Protjerao je iz Međimurja katoličke svećenike i doveo kalviniste. U Nedelišću je 1572. godine podigao tiskaru koja je radila 14 godina i u njoj je tiskan *Novi zavjet* i *Katekizam* Mihajla Bučića« (str. 15.).

O *Decretumu* tu nema ni spomena.

U oba se slučaja radi o djelima iz kojih uče studenti, budući širitelji znanosti o hrvatskoj književnosti.

Na kraju valja reći da je možda najbliži istini o protestantizmu u Hrvatskoj, pa onda i u njezinu sjeverozapadnom dijelu, dio zaključka Stanka Jambreka: »Žarišta protestantske akcije među Hrvatima bila su dosta nepovezana i raštrkana. Tako imamo žarišta u Istri i Kvarnerskim otocima, u zagrebačkom okolju, u Metlici i na pokupskim imanjima Zrinskih, u tvrđavama Vojne krajine, u Međimurju, Slavoniji, Urachu, Regensburgu i zapadnoj Ugarskoj. Protestantske akcije bile su više rezultat samostalnog djelovanja pojedinih jakih ličnosti, nego li sustavnog strateškog planiranja i zajedničkog djelovanja. Zato se Hrvatski protestantski pokret nije uspio ustrojiti u jaku protestantsku crkvu, koja bi organiziranim djelovanjem i obučavanjem puka i svećenika, izborila se za značajnije mjesto na hrvatskom duhovnom i kulturnom obzorju.«¹⁸⁸

Bila je to, dakle, u vjerskom smislu gotovo beznačajna, ali na književnom planu iznimno važna epizoda, posebno kada je riječ o prvim pokušajima stvaranja zajedničkoga, kažimo standardnog, hrvatskog jezika.

VAŽNIJA KORIŠTENA LITERATURA

1. A n d r o i ć, Mirko, *Navuka tkaleshkoga mestra modussi, nauade, red, zsloboschine y prauicze* (Antilovićev prijevod pravila tkalačkog ceha) – časopis *Gesta*, br. 2 – 3, Varaždin, 1980.
2. A š k e r c, Anton, *Ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak ali ne?* Gospodu profesorju drju. Tominšku odgovarja A. Aškerc. V Ljubljani 1905. Natisnila »Narodna tiskarna«.
3. B a r t o l i ć, Zvonimir, *Hrvatska tiskara u Nedelišću u doba Zrinskih. Sjevernohrvatske teme*. Knjiga I. Studije. »Zrinski« Čakovec, 1980.

4. Bartolić, Zvonimir, *Književni rad Stipana Konzula i krug hrvatskih protestantskih pisaca – u knjizi: Sjevernohrvatske teme*. Knjiga I. Studije. »Zrinski«, Čakovec, 1980.
5. Bartolić, Zvonimir, *Hrvatski prijevodi Trubarovih knjiga – u knjizi: Sjevernohrvatske teme*. Knjiga 4., Tiskarsko-izdavački zavod »Zrinski«, Čakovec, 1989.
6. Bartolić, Zvonimir, Čakovečki kulturni krug (*Povijesni kontekst*). *Sjevernohrvatske teme*. Knjig 4. Studije. Tiskarsko-izdavački zavod »Zrinski«. Čakovec, 1989.
7. Bartolić, Zvonimir, Ivanuš Pergošić, *Decretum, 1574. Hrvatski kajkavski editio princeps*. Nakladnik: Matica hrvatska. Tisak Zrinski d. d., Čakovec, 2003.
8. Bartolić, Zvonimir, *Pučko pjesništvo pomurskih Hrvata. – Sjevernohrvatske teme VIII*. Matica hrvatska Čakovec, Čakovec, 2006.
9. Bedeković, Josip, *Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti HIERONYMI in ruderibus Stridonis occultatum, probatorum nihilominus historicorum, et geographicorum opinionibus, ac brevis illiricanæ chronologiæ adjumento eratum, atque cum vita ejusdem purpurati dalmatæ per A.R.P. JOSEPHUM BEDEKOVICH, Ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli primi Eremitæ Definitorem Generalem patefactum*. ANNO REPARATÆ SALUTIS M. D. CC. LII. Neostadii Austriæ, ex typographeo Mülleriano.
10. Skraćeno: *Rodno mjesto svetoga Jeronima pod ruševinama Stridona zakopano...*
11. Danas stoji čitateljima na raspolaganju cjelovit prijevod Bedekovićeve djela iz pera profesora Marka Rašića pod naslovom *Josip Bedeković: Knjiga o sv. Jeronimu, Iliriku i Međimurju / Josephus Bedekovich, Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti Hieronymi... Neostadii Austriae, 1752*. Glavni urednik je akademik Dragutin Feletar. Nakladnici su: HAZU, Ogranak Matice hrvatske Čakovec, Tkalčić – Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije, Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja«, Zrinska garda Čakovec. Izvršni nakladnik je Izdavačka kuća »Meridijani« Samobor. Zagreb – Čakovec, 2017.
12. Berke, Peter *Kinch oszebuini szlavnoga orszaga horvatczkoga To je/zt: Chudnovita pripechenya, y o/zebuine Milo/che, kotere pri chudnovitom kipu Marie Bisztrichke Vij/je vre let /ze /zka/uju...* (Graz, 1775.). Danas stoji na raspolaganju čitateljima reprint izdanje iz 1775. i njegove transkripcije s pogovorom iz pera Alojza Jembriha. Izdavač je Nacionalno svetište Majke Božje Bistričke Marija Bistrica. Za izdavača Lovro Cindori. Marija Bistrica, 1995.
13. Belčević, Aleksander, *Faksimile treh Trubarjevih katekizmov, teološka vsebina, katekizem v pesmih, nacionalna cerkev – u: Slavistična revija*. Letnik 51/2003, št. 3, julij – september, str. 323.). Puni je naslov Trubarove knjige: *Abecedarium und der klein Catechismus In der Windischen Sprach – Ane Buquice / is tih /e ty Mladi inu prepro/iti Slovenci mogo lahko v kratkim zhasu brati nauuzhiti. Vtih /o tudi ty veg/hy /tuki te ker/zhan/ke Vere inu ane Molitve / te /o prepjane od aniga Preyatila v/eh Slouenzou (1550. ili 1551.)*.
14. Nakon toga izlazi katekizam s njemačkim naslovom *Catechismus In den Windischen Sprach, jambt einer kurtzen Außlegung in ge/ang weiß. Item die Litanai vnd ein predig vom rechten Glauben / gefelt / durch Philopatridum Illiricum – sa slovenskim dodatkom naslovu: Anu kratku Poduuzhene skaterim vsaki zhlovik more v nebo priti – tiskan 1551*.
15. Bóroly, Dóra, *Boldizsár Batthyáni (c. 1542. – 1590.)...* Central European University. Budapest, Hungary, 2007.
16. Bogdanović, David, *Pregled književnosti hrvatske i srpske*. Knjiga I. (prvo izdanje 1914., a drugo već 1915.). Tisak i naklada L. Hartman (St. Kugli), Zagreb, 1914.
17. Bonfini, Antonio (Antonius Bonfinius), *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*. QVARVM Tres priores, ante annos XX, MARTINI Brenneri Bijtricen/ſis industria editæ, iamque diuerſorum aliquot codicum manuſcriptorum collatione multis in locis emendatioris: Quarta uerò Decas cum Quinta dimidia, nunquam antea excuſæ, IOAN. SAMBUCCI Tirnauien/ſis, Cæſ. Maie/ſt. Hijtorici, &c. opera ac studio nunc demum in lucem proferuntur: Vnà cum rerum ad noſtra uſque tempora ge/itarum Appendicibus aliquot, quorum /eriem uer/ſa Pagina indicabit. Cum Cæſ. Maie/ſt. gratia & priuilegio ad annos /ex. Baſileæ, ex officina Q B Q - BTNB/ÆN/Æ 1568.
18. Prvo je, nepotpuno, izdanje, pod naslovom *Rerum hungaricarum decades tres...* tiskano 1543., također u Bazelu (Ex Roberti Winter officina), s prvih trideset knjiga.
19. Bonfini, Antonii, *Rerum Vngaricarum decades quatuor cum dimidia. His acceſſere Ioan. Sambucii aliquot appendices, & alia: vnà cum priſcorum Regum Vngariæ Decretis, /eu conſtitutionibus: quarum narrationes Bonfinij obiter meminere: & quæ pagina 16 indicat: Omnia nunc denovo recognita, emendata, & aucta per Ioan. Sambucium, Cæſ. Maie/ſt. conſiliarium & hijtoricum. Cum indice copioſiſſ. Frankofvrti. Apud Andream Wechelium, M. D. LXXXI. Cum priuilegio decem annorum*.
20. Borsá, Gedeon, 22. *Rodolphus Hoffhalters Typographie in der Gegend von Mur und Drau (1573. – 1574.)*. *Vjesnik Bibliotekara Hrvatske* (Zagreb) 1968.

21. B o r s a, Gedeon, *A szeben nyomda a XVI. század utolsó negyedében*. In. *Könyvtörténeti irások I.* Budapest, 1996.
22. B r a t u l i ć, Josip, *Pjesmarica Ane Katarine Zrinski*. Matica hrvatska, Zagreb, 2014.
23. B r e n c z, Johannes, *Katechismus (1527./28.)*, a nakon toga *Fragestück des Christlichen glaubens, für die Jugendt zu Schwedischen Hall*, J.B.E.H (Johannes Brenz Ecclesiastes Halensis, 1535., bez oznake nakladnika i mjesta tiskanja knjige).
24. B r e y e r, Mirko, *O navodnom zagrebačkom tiskotvoru od god. 1527.* – u knjizi: *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj*. Zagreb. U nakladi vlastite knjižare. 1904.
25. B u č a r, Fanjo, *Širenje reformacije u Hrvatskoj i Slavoniji* – u: *Vjestnik kr. zemaljskog arkiva*, II., 1900.
26. B u č a r, Franjo, *Prilozi protestantizmu u Hrvatskoj u nadbiskupskom arhivu u Zagrebu* – u: *Vjestnik kr. zemaljskog arkiva*, III., 1900.
27. B u č a r, Franjo *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Matica hrvatska, Zagreb, 1910..
28. B u č a r, Franjo, *Povijest reformacije i protureformacije u Medjumurju i susjednoj Hrvatskoj*. Napisao D^r. Franjo Bučar. Varaždin. Tiskom St. pl. Platzera 1913.
29. B u d a k, Neven, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku (Urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća)*. Biblioteka »Historia Croatica«. Knjiga 1. Zagreb – Koprivnica, 1994.
30. B u d i n a, Samuel, *Historia Sigethi, Totivs Sclavoniæ Fortissimi Propugnaculi quod à Solymano Turcarum Imperatore nuper captum Christianisque; ereptum est, ex Croatico jermone in Latinum conuersa*, per M. Samvelem Bvdinam Labacensem. Vienæ Avstriæ ex officina Ca/pari Steinhoferi, MDLXVIII.
31. Č r n k o, Ferenc, *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta*. Glagoljski je tekst transkribirao Stjepan Ivšić. Knjigu je uredio i komentare napisao Milan Ratković. Serija reprint izdanja Liber croaticus. Liber. Izdanja Instituta za znanost o književnosti. Zagreb, 1971. (1906. – 1995.).
32. D e š i ć, Nikola, *Hortulus animæ [Stoye Rechi Ray Duffe.] V komje vzdarxuyu vre Suete gospogie po obicayuu Suete Rymске Crique, Smnogimi Devotnimi mollitvami. Aeternum viues, æternum nomé habebis. Quod hec pojft cyneres delebitvlla dies. Excudebat Gratosus Perchacinus. Patavio. 1560.* Danas stoji našoj kulturnoj javnosti na raspolaganju pretisak te knjige u izdanju Franjevačkog samostana Trsat i grada Rijeke s komentarima Milana Mogušića i Josipa Vončine (1932. – 2010.). Naklada Benja, Rijeka, 1995.
33. D o m i n, Imbrih, *Predznanya pravicz szamosvojneh vugerzkeh Domiñ Imbriha...* Vu Zagrebu, 1818.
34. D o r o g h y, Zvonimir, *Blago latinskog jezika. (Thesaurus linguae latine)*. Matica hrvatska, Zagreb, 1966.
35. D r a g i ć, Marko, *Književnost katoličke obnove i prvog prosvjetiteljstva (Hrvatska barokna književnost)* kao dio *Fakultetskog priručnika* tiskanog u Splitu 2006.
36. E l z e, Ludwig Theodor, *Primus Trubers Briefe: mit den dazu gehörigen Schriftstücken gesammelt und erläutert*. Tübingen, 1897. (Literarische Verein in Stuttgart. 1897.)
37. F a n c e v, Franjo *Počeci kajkavske književnosti i štampanje prvih kajkavskih knjiga. Jugoslavenska njiva*. God. 1922.
38. F a n c e v, Franjo *Prvi izgrađivači hrvatskoga štamparstva. Grafička revija*. God. 1926.
39. F r a n č i ć, Anđela – Ž a g a r Szentesi, Orsolya, *Međimurska ojkonomija na mađarski način*. Folia onomastica Croatica 17 (2008.), Zagreb, 2008.
40. F r a n i č e v i ć, Marin *Povijest hrvatske renesansne književnosti*. Školska knjiga. Zagreb, 1983.
41. F r a n k o v i ć, Đuro, *Pismo propovjednika Mihaela Bučića (1579.) o zaštiti kmetova u Peklenici, u ozračju vjerskih i gospodarskih zbivanja u Međimurju* – u: *Donjomeđimurski zbornik* (nakladnik Meridijani – izdavačka kuća, Samobor). Volumen III., broj 3, Prelog, svibanj, 2016.
42. G e s n e r, Konrad (Conrad), *Bibliotheca Instituta et collecta primum a Conrado Gesnero, Deinde in Epitomen redacta & nouorum Librorū accejsione locupletata, iam vero pojftremo recognita, & in duplum pojft priores editiones aucta, per Iosiam Simlerum Tigurinum*. Tigvri (Zürich, o. p.). M. D. LXXIII.
43. G e z e m a n, Gerhard *Erlangenski rukopis. Zbornik starih srpskohrvatskih narodnih pesama* – u knjizi: *Srpske kraljevske akademije: Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*. Prvo odeljenje. Knjiga XII. Sr. Karlovci. Štampano u Srpskoj manastirskoj štampariji 1925. (Ćirilica).
44. G l a v i n a, Venantius, *Catholica et christiana doctrina de vera et reali præsentia Corporis et sanguinis Christi Domini in sancta euharistia. In diocesana synodo alme Zagrabienſis ecclesie die VIII. martii, M.D.LXXIV. (podvukao I. Z.) publicata nunc vero occasione propositionum ex Universa theologia die mensis julii M.DCC. LXXI. In celeberrimo sacri ordinis monachorum Divi Pauli IÆremitæ provincialæ Croato-Slavonicæ studiorum monasterio Lepoglavensi, per V: P. Sylvestrum Völgyi, monachum paulinum et quarti anni theologum, publice depensarum. Operâ & studiô R. P. VENANTII GLAVINA, Præfati Inſtituti, Philoſophiæ & Theologiæ Doctoris,*

ejusdemque profefforis & actualis praefidis, per notas additis etiam Tribus Corollariis illustrata, explicata. Zagrabiae, typis Antonii Jandera, V.C.E.Z.T.

45. H á d r o v i c s, László, *Muraköz helynevei (Imena međimurskih naselja)*, Budapest, 1934.
46. H á d r o v i c s, László, *Deset propovijedi o Euharistiji pavlina o. Ivana Belostenca* – u ediciji *Građa za povijest hrvatske književnosti*. Knjiga XIV. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1939.
47. H a j n a l, Martin (Márton), *Nikolaus Krajačević – Peter Petretić (Ein Beitrag zur Geschichte der kajkroatischen Literatur)* – u ediciji: *Archiv für slavische Philologie*. Herausgegeben von V. Jagić. Achtundzwanzigster Band. Berlin. Weidmannsche Buchhandlung. 1906.
48. H a j n a l, Martin, *Ivan Pergošić. Nastavni vjesnik, XV. br. 5*, Zagreb, 1907.
49. H a m m e r v o n, Joseph, *Geschichte des Osmanischen Reiches...* Pest, C. K. Harleben's Verlag, 1834. To je njemački prijevod djela *Tarih-i Selaniki* Efendi Mustafe Selanikija.
50. H o r v a t, Rudolf, *Povjest Medjumurja*. Napisao Rudolf Horvat, kr. profesor. Izdano nastojanjem Dra. Pere Magdića. Varaždin. Tiskom St. pl. Platzera, 1908. Drugo je izdanje tiskano na trošak »Hrvatskog rodoljuba« 1944., a treće na trošak Matice hrvatske u Čakovcu 1993.
51. H o r v a t, Vladimir, *Bartol Kašić i četiri stoljeća hrvatskoga jezikoslovlja*. Nakladnik: Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske, Zagreb, 1998.
52. H ö n i g e r, Nicolaus, *Erste Theil / der Hoffhaltung des Türckijchen Keyzers / und Othomañijchen Reichs / darin nicht allein der Türckijchen Ampt / Rätthen / Bevelchs und Kriegsleuthen (...) die sich zwischen den Türcken unnd Chrijten vom jar M.D.XX, biß auff diejes gegenwertige M.D.XCVI. jahre verlossen und zugetragen / in vier Bücher abgetheilt*. Posebno je zanimljiva cjelina *Von den Gejchichten und Thaten des Türckischen Keyfers Solymani*. Durch Nicolaum Höniger von Königshofen an der Tauber (o. p.). Getruckt zu Basel 1596.
53. H r v a t s k a e n c i k l o p e d i j a, Leksikografski zavod *Miroslav Križna* Zagreb. Svesci 1 – 11. A – Ž. 1999. – 2009.
54. H r v a t s k i l e k s i k o n. Naklada Leksikon d. o. o. Zagreb u suradnji s Leksikografskim zavodom *Miroslav Križna*. I. svezak A – K, 1996. II. svezak L – Ž, 1997.
55. J a m b r e k, Stanko, *Reformacija u Zagrebu i širem zagrebačkom okolju* – u: *Zaprešički godišnjak '96. Za grad Zaprešić i općine Brdovec, Bistra, Dubravica, Luka, Marija Gorica i Pušća*. Nakladnik: Matica hrvatska, Zaprešić, 1997.
56. J e m b r i h, Alojz, *Život i djelo Antuna Vramca* (na unutrašnjem naslovnom listu stoji *Antun Vramec i njegovo djelo*.) *Prilog proučavanju starije hrvatske književnosti i povijesne dijalektologije*. Naklada RO »Zrinski«, Čakovec, 1981.
57. J e m b r i h, Alojz, *Ivan Manlius prvi tiskar Varaždina*, časopis *Kaj*. God. XIX. Br. III. 1986.
58. J e m b r i h, Alojz *Prva tiskana knjiga u Varaždinu 1586. na hrvatskom jeziku kajkavske osnove* (pogovor) u izdanju Vramčeve *Postille* iz 1990.
59. J e m b r i h, Alojz, *Najstarije hrvatske tijelovske propovijedi Ivana Belostenca*. Nakladnici: Glas Koncila Zagreb i Ogranak Matice hrvatske Ozalj, 2005.
60. J e m b r i h, Alojz, *Od uspjeha do izjave »viel falsch« o uraškom glagoljskom Novom zavjetu* – u ediciji *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. Vol. 32. No 1 – 2 (63 – 64). Prosinac 2006.
61. J e m b r i h, Alojz, *Stipan Konzul i »Biblijski zavod« u Urachu. Rasprave i građa o hrvatskoj književnoj produkciji u Urachu (1561. – 1565.) i Regensburgu (1568.)*. *Prilog povijesti hrvatskoga jezika i književnosti protestantizma*. Izdavači: Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik« i Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 2007.
62. J e m b r i h, Alojz, »Pogovor uz pretisak ćirilčkoga *Novoga testamenta* [1563.]« – »Afterword to the Reprint of the Cyrillic *New Testament* [1563.]« – u knjizi *Novi tešament – Novi testament* (Pretisak). Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«, Zagreb, 2008.
63. J e m b r i h, Alojz, *Povijest Sigeta grada* (cjelovita transkripcija dosad jedinog sačuvanog glagoljskog teksta Črnkove kronike). *Gazophylaciumu* – Časopis za znanost, gospodarstvo i politiku. God. XIII. br. 1-2, Zagreb, 2008.
64. J e m b r i h, Alojz, *Pergošićev Erazmo Rotterdamski u Varaždinu (1857.)*. KAIROS – Evanđeoski teološki časopis / Godište VIII. (2014), br. 1.
65. J e m b r i h, Alojz i R a z u m, Stjepan: *Ferenc Črnko, »Nikola Zrinski branitelj Sigeta grada«* (posebna knjižica tiskana u povodu 450. obljetnice sigetske tragedije). Urednici izdanja Alojz Jembrih i Stjepan Razum. Izdavač: Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 2016.
66. J e ž i ć, Slavko, *Hrvatska književnost. Od početka do danas 1100. – 1941.* Zagreb. Naklada A. Velzek, 1944. II.

izdanje: Grafički zavod Hrvatske, 1993.

67. K a l š a n, Vladimir *Međimurska povijest*. Vlastita naklada. Čakovec, 2006.
68. K a r n a r u t i ć, Brne, *Vazetje Sigetta grada sloxeno po Barni Charnarvtichiv - Zadrainv*. N Venetia, MDLXXXIII. Rugier d' Alba. Reprint izdanje *Liber*, Zagreb, 1971.
69. K h e v e n h ü l l e r, (Khevenhiller), Franz Christoph, *Annales Ferdinandej, oder wahrhfte Beschreibung Kayzers Ferdinandi des Andern...* Prvo je izdanje izlazilo od 1640. – 1646. u Regensburgu kod Christoffa Fischera, a drugo od 1721. – 1626. u Leipzigu kod Moritza Georga Weidmanna i obuhvaća ukupno dvanaest svezaka.
70. Uz to je djelo tiskano posebno izdanje bakroreza u dva sveska pod naslovom *Conterfet Kupfferstich (so viel man bekommen können) deren jenigen vornehmen Ministren und hohen Officieren, so von Kayzers Ferdinand des Andern Geburth an, biß zu Desselben seeligsten Hintritt...* Bey Moritz Georg Weidmann, Leipzig 1721. i 1722.
71. K o l a p i, Zoltan, *Alapy Gáspár (1528.? – 1584.)* – u: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfija a délisláv orsagokbol*. 1. A – Gy. A kiadas a Magyar Köztarsaság Nemzeti Kulturalis Örekség Ministérium tamogata. 2002.
72. K o m b o l, Mihovil, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. I. izdanje Matice hrvatske u Zagrebu 1945. II. izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1961.
73. K o r u n e k, Marijana, *Pavliniski samostan u Šenkovcu i Grofovi Zrinski* – u: *Croatica Christiana Periodica*. Vol. 28 No 23. Jun 2014.
74. K o s t r e n č i ć, Ivan, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559 – 1565., gesammelt und herausgegeben von Ivan Kostrenčić. Mit Unterstützung der kais. Akademie der Wissenschaften Wien*. Wien. Druck und Verlag von Carl Geruld's Sohn. 1874.
75. K o v á c s, Kálman, *Literarische Bearbeitungen der Belagerung von Szigetvár und ihre Quellen* – u ediciji: *Germanistische Studien VIII (Germanistikai tanulmányok VIII)*. Eger. Liceum Kiadó. 2011.
76. K r a j a č e v i ć S a r t o r i u s, Nikola, *Molitive Knyisicze Vszem Christusevem Věrnem Szlovenzkoa Jezika, priztoyne i hajznovite*. Z-dopuscsenjem Górnveh, drugócs obilnéh píjzane, i /ztampane. Vu Posone. Na M. DC. XL. Leto. Pretpostavlja se da je postojalo i prvo izdanje, možda iz 1630.
77. K r a j a č e v i ć S a r t o r i u s, Nikola, *Szveti evngeliomi, Koteremi /jzvéta Czirkva Zagrebecska Szlovenszka, okolu godijcsa, po Nedelye te Szvetke jive: z-iednem kratkem catehijmusem, za nevetelne lyudi hajznovitem: Szvetlóga i Vijzoko po/tuvanoga Gozpodina Gozpodina Petra Petreticsa, Bijkupa Zagrebecskoga, Oblaztjum, i ztro/kom, i Szlovenzkiem /zlovom na /zvetlo vun dani, i /tampani. z-dopu/csenjem Gornveh Vu Nemskom Gradcze. Na jezero Bezt zto pede/zét i pervo leto. Pri Ferencze Widmanstadiuse /tampare*.
78. K r č e l i ć, Adam Baltazar, *De regnis Dalmatiæ, Croatiae, Sclavoniae. Notitiaæ Præliminares (Prethodne napomene o kraljevstvima Dalmacije, Hrvatske i Slavonije)*, Zagrabiae, Typis Antonii Jandera, 1770.
79. K u k u l j e v i ć S a k c i n s k i, Ivan, *Knez Juraj Zrinski (starij)* – u ediciji: *Arkiv za pověstnicu jugoslavensku*. Knjiga I. (Izdano troškom društva za jugoslavensku pověstnicu i starine.). U Zagrebu. Tiskom Dra. Ljudevita Gaja. 1851.
80. K u k u l j e v i ć, Ivan, *Monumenta historica Slavorum meridionalum. Povjestni spomenici Južnih Slavenah*. Knjiga I. *Listine hrvatske (Acta Croatica)*. U Zagrebu, 1863.
81. K u k u l j e v i ć S a k c i n s k i, Ivan *Petar Petretić* – u ediciji *Arkiv za povjestnicu jigoslavensku*. Knjiga IX. U Zagrebu. U tiskarni Dragutina Albrechta 1868.
82. K u k u l j e v i ć, Ivan, *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova. Niz životopisa*. Naklada Matice hrvatske. Zagreb, 1886.
83. K u l t s á r (pogrešno Kulcsar), György:
84. – *Az Halalra Valo Keszöletröl rövid tanosság... Az Aljo Linduai Kultsár György Mejter által á /zent irá/bol...* (Kratka pouka o pripremi za smrt), Also-Lindva, 1573.
85. – *Az Ördögnc a penitencia tarto Bünössel valo vetekedéséröl: es az kétségbe esés ellen az Reménségröl valo tanosság: (O dijalogu između sotone i grešnika koji čini pokoru): Irattatot: Az Also Linduai Kultsar György Méster által. 1573.*
86. – *Postilla az az Evangeliomocnac, mellyeket esztendő által a keresztyénc gyöleközetibe szoktac oluasni es hirdetni...* (Postilla – evanđelja koja se u kršćanskim zajednicama imaju kroz čitavu godinu čitati i obznanjivati). Also Lindva 1574.
87. L u č i n, Bratislav, *Erazmo i Hrvati XV. i XVI. stoljeća* (Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine). XXX., br 1-2, Zagreb, 2004.
88. L u k i n o v i ć, Andrija i M a r k a č, Pavao, *Župa Sveta Marija (monografija)*. Nakladnik: Rimokatolička župa

- Sveta Marija. Sveta Marija, 2003.
89. M a r g i t a j, József, *A megmagyarositott felsőmuraközi helységnevek – Medjimurska občinska imena u gornjem Međimurju* – u tjedniku: *Muraköz – Medjimurje*. Čakovec, 13. novembra 1887., br. 45.
 90. M i k l o u š i ć, Tomaš, *Izbor dugoványh vszakoverztnéh za haszen, y razveszelénye szluséchéh*. Po Tomášu Miklóushich Plebánushu Ztenyevechkém izpiszan, ý na szvétlo dán. Vu Zagrebu. Pretizkan vu Novoszselzkoj szlovárnícze. 1821.
 91. N a g o l d a n u s, Paul Frisius, *Ungerische Chronica. Das ijt ein(e) grundliche Beschreibung des aller mächtig/ten und gewaltig/ten Königreichs Ungern...* Durch einen der Freyen Künste / Historien und alter Geschichten / Liebhabern / P. F. N. (Paul Frisius Nagoldanus, o. p.). Gedruckt zu Franckfurt am Mayn durch Peter Schmidt. In Ferlegung Sigmund Feyerabendts. M. D. LXXXI.
 92. N o v a k, Vilko, *Martjanska pesmarica*. (Kritičko izdanje). Založba ZRC. Ljubljana, 1997.
 93. N o v a l i ć, Đuro, *Grof Bartol Baboneg – pisac »Povesti Sigeta grada«* – časopis *Kaj* br. 9. Godina IV. Zagreb, 1971.
 94. N y o m á r k a y, István, *Mađarski i hrvatski prijevod Verbecijava ‚Tripartituma‘*. *Kroatologija* 5 (2014.) 1
 95. O r t e l i u s, Abraham, *Theatrum orbis terrarum*, Antwerpen 1570.
 96. O z m e c, Juraj, *Spis Scriptorum ex regno Sclavoniæ a seculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio Baltazara Adama Krčelića*. Autor student, mentor doc. dr. sc. Irena Bratičević. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odjsek za klasičnu filologiju. Zagreb, lipanj 2014. O Bučiću str. 22. – 23. U originalu listovi B7a – B8a.
 97. P e r g o š i ć, Ivan, *DECRETVM koterogaie Verbewczy Istvan diachki popiszal a poterdilghaie Laßlou koterie za Mathiajsem Kral bil zeuße ghoßpode i Plemenitih Hotieniem koteri pod Wugherszke Corune ladanie szlijje. Od Ivanvssa Pergossicha na Szloujenßki jezik obermien*. [Slijedi latinski tekst koji je Z. Bartolić preveo na hrvatski. On doslovce glasi: *Naj gledati na človeka i ne primaj dare. Ar dari zaslepluju oči mudrem i preobračaju reči pravедnem. XVI, 19.] Stampan v Nedeljichu Leto najjegha zuelichenia 1574.*
 98. Danas čitateljima stoji na raspolaganju divot-izdanje tog djela. Uredio ga je Zvonimr Bartolić, a objavili Matica hrvatska i Zrinski d. d. Čakovec, 2003. Najprije se donosi pretisak originala, a potom transkripcije cijelog teksta i opširni komentari iz pera Zvonimira Bartolića.
 99. P e r g o š i ć, Ivan, *Præfationes et Epistolæ dedicatoriæ docti[sim]i & fanctæ vitæ viri Deſiderii Erajmi Roterodami, in quatuor Euangelijtas, Christianis hominibus lectu dignæ*.
 100. *Adivncta est pia sancti Stephani Regis Hungariæ, ad filium juum Emericum ducem Sclauoniæ admonitio*.
 101. *Subjequitur adhortatio Stephani Bathorei ad milites, tempore Matthiæ Regi, facta*.
 102. *Sub finem continentur aliquot precationes piæ*.
 103. *Opera et impen/ís Ioannis Pergošich Typis renouatæ. Varasdini Ioannes Manlius excudebat, Anno 1587*.
 104. P u t a n e c, Valentin, *Kajkavski pisac Ivan Pergošić kao Varaždinač (novi prilozi za njegovu aktivnost u gradu Varaždinu i za njegove veze s pravnikom Ivanom Kitionićem)*. *Varaždinski zbornik* (Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice grada. Uredio akademik Andre Mohorovičić. Varaždin, 1983.
 105. R o t h, Otto, *Der flankierende Feldzug Erzherzog Karls II von Innenösterreich an die untere Mur in Türkenkriegsjahr 1566 und die Bedeutung von Festung und Stadt Varazdin als zentraler Etapenort* – u: *Varaždinski zbornik*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice. Varaždin, 1983.
 106. S a l a m o n, Ferenc, *Az első Zrinyiek*. Irta Salamon Ferenc. (A szigetvári hős.). Második könyv. *Zrinyi Miklós, a Szigetvári*. Pesten. Kiadja Heckenast Gusztav, 1865.
 107. S e m m e l w e i s, Karol, *Johann Manlius, Burgenlandes erster Buchdrucker*, Biblos, XXI., 1., Wien, 1972.
 108. S e m m e l w e i s, Karol, *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts (1582. – 1823.)*. Eisenstadt, 1972.
 109. S c h a n t l, Kurt A., *Literatur und literarisches Leben im Zeitalter der Renaissance und Reformation* – u ediciji: *Beiträge zu einer Literaturgeschichte des Burgenlandes*. Band 1. Böhlau Verlag Wien Köln Weimar, 2009.
 110. S c h e l s, J(ohann) B(aptist), *Zrinis Verteidigung in Szigeth, nebst einer Skizze der Feldzüge 1564 – 1567 gegen die Türken* – u: *Oesterreichische militärische Zeitschrift*. Dritter Band. Siebentes bis neuntes Heft. Wien, 1827. Gedruckt bei Anton Strauß.
 111. S z a b o, Agneza, *Nikola Šubić Zrinski – »Hrvatski Leonida«* (uz 500. obljetnicu njegova rođenja – u časopisu *Gazophylacium*. Časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku. Godina XIII., br. 1-2, Zagreb, 2008.
 112. S z a b ó, Károly, Régi magyar könyvtár. II-dik kötet. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyveszeti kézikönyve. Kiadja A. M. Tud. Akadémia. Budapest, 1885.

113. Széll, Anita Andrea, *Deutsch-ungarische Sprachbeziehungen: Kaspar Helth, Autor und Verleger*. Frank & Timme GmbH. Verlag für wissenschaftliche Literatur. Berlin, 2016.
114. Šegvić, Cherubin, *Neoteta baština iz Posljednji Zrinski i Frankopani*. Matica hrvatska, Zagreb, 1908.
115. Škrinjarić, Blaž, *De Agno paschali Explicationes mysticæ, in XII caput Exodi, Authore Blajio Literato Skryniarich, Iudice Regiæ ciuitatis Vara/dien/ĭs, nunc recens editæ. Ioan. I. Ecce Agnus Dei, qui tollit peccatia mundi*. Vara/dini, Anno M. D. LXXXVII.
116. Šojat, Olga *Hrvatski kajkavski pisci II, 17. stoljeće*. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Knjiga 15/II. Zora – Matica hrvatska, Zagreb, 1977., str. 142.
117. Štefanec, Nataša *Hertik njegova veličanstva*. Izdavač B B · A · R · B · A · T , Zagreb, 2001.
118. Trubar, Primož, *Ta celi Novi testament nasiga Gospudi inu izveličarie Jezusa Kristusa, na dva mihina deilla rezdilen, v tim ie tiga Stariga testamta dopolnene...* V Tibingi M. D. LXXXII. (latinicom, u Tübingenu 1582.).
119. Vitezović Ritter, Pavao, *Oddilyenje jĭget/ko. Tuliko razlicsitom, kuliko necsujenom do/le Hĕrvat/ke risme lipotom jpravlyeno. Po Plemenitomu i Hrabrenđu Gojp^{nu} Pavlu Vitezovichu aliti Ritter, Hĕrvat/komu i jeny/komu Vla/telinu. flavn: Vojvo/tva Ricardian/koga Capitanu. ù Lincu. kalupom Gaspara Frajsmidovicha. Letta Go/pod: 1684. Reprint izdanje Liber, Zagreb, 1971.*
120. Vlačić Ilirik, Matija, *Rasgovarange megiv papistu, i gednim Luteran. Stumaceno po Antone Segnianine*. Stanpan v Padoue Miseza Setembra... 1555.
121. Vodnik Drechsler, Branko, *Povijest hrvatske književnosti*. Knjiga I. *Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. S uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagolskoj književnosti. Izdanje: Matica dalmatinska – Matica hrvatska, Zagreb, 1913.
122. Vramec, Antun (Antol), *Kronika vezda znovich zpravliena Kratka Szlouenzkim iezikom po D. Antolu Pope Vramcze Kanoniku Zagrebeckom. Psal: 118. Domine gre/jfus meus dirige*. Stampane v Lublane po luane Manline, leto. M. D. LXXVIII.
123. Vramec, Antun (Antol), *Postilla na vsze leto po nedelne dni vezda znouich izpraulena jzlouenzkim iezikom. Po Antolv Vramcze sz: p: Doctore i Czirkue Vara/din/zke · P · Pjalmu. 118. Domine gre/sus meos dirige*. Stampano v szlobodnom Kralieuom Vara/jju Vara/dine. M. D. LXXXVI. (Na kraju tog, I., dijela stoji: Stampano v szlobodnom kralevom varasv Vara/dine po luane Manliuĕ. M. D. LXXXVI.
124. Vramec, Antun (Antol), *Postilla veszda znovich zpravljena szlouenzkim jezikom po godoune dni, na vjeze leto. Po Ant: Vramczv sz: P · Doctoru. Pjalmu 118. Domine gre/jfus meus dirige*. Stampano v szlobodnom Kralieuom Vara/jju Vara/dinu. M. D. LXXXVI. (Tu nema tiskarova potpisa.)
125. Danas stoji na raspolaganju znanosti bibliofilsko izdanje *Postille*. Uredio ga je Alojz Jembrih, a nakladnici su Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstveni rad Varaždin i Kršćanska sadašnjost Zagreb, Zagreb – Varaždin, 1990. (Oba su dijela objavljena u jednom svesku.)
126. Rhovalc, Maksimilijan, *Constitutuones synodales ecclesie zagrabiensis* u Zagrebu 1805. Usporediti u: *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalamtinskoga zemaljskoga arkiva*. Godina III. Uredio dr. Ivan pl. Bojančić Kninski. Zagreb, 1901., str. 220.
127. Werbewtz de, Stephanus, *Tripartitvm opvs ivris consvetvdinarij inclyti Regni Hungariæ. Per spectabilem et Magnificum Dominum Stephanvm Werbewtz, Personalis præ/entia Regiæ Mae/tatis olim Locum tenentem, accurati/sime aeditum...* Impre/jum Viennæ Pannonie juperioris, per loannwm Syngrenium Typographum. Anno Reparate Salutis M.D.XLV.
128. Prvo je izdanje tiskano pod naslovom *Tripartitum opus iuris consuetudinarij inclyti regni Hungarie per magi/trj Stephanum de Werbewcz personalis pre/entie regie maie/tans locum tenentem: acurati/jime editum*. Impre/jum Viennæ Austriae, per loannem Singrenium. Anno Domini M. D. XVII. Octaue die Maii.
129. Weres, Balas, *Magyar Decretvm, kyt Weres Balas a deakbol tudni illyk, à Werbewczy Istvan Decretomabol, melyet tripartitomnak neweznek, Magyarra forditot: Vadnak tovabba ez Decretomnak elötte egy nehany iroth articulusok, kyket azon Veres Balas a regi kiralyok Decretomibol törüynhez valo ieles dolgokat ky szedegeteth...* Debrecenbe nyomtattatott Raphael Hoffhalter altal. M. D. LXV.
130. Whiting, Gene S., *Zrinski, Međimurje i reformacija – prilozi poznavanju povezanosti Zrinskih, Međimurja i reformacije u drugoj polovici 16. stoljeća*. Bogoslovnii fakultet Zagreb. Zagreb, 2009.
131. Whiting, Gene S. *Obitelj Zrinski i Bánffy u djelovanju reformacije u Međimurju i Prekmurju – u zborniku Protestantizem včeraj, danes in jutri*. Uredila: Franc Kuzmič i Polonca Šek Mertük. Petanjci, Murska Sobota, Ljubljana, 2015.
132. Zlatarić, Dominko, *Elektra trađedija, Ljubomir pripovijes pastirska, Ljubov i smrt Pirama i Tizbe, iz veće tuđijeh jezika u hrvatski izložene*. Mleci, 1597.

133. Z s á m b o k y, János (Joannes Sambucus), *Obsidio Zigethiensis. An. M. D. LVI. descripta*. Viennæ Austriæ, 1558.
134. Z v o n a r, Ivan, *Kajkavske rukopisne pjesmarice do hrvatskoga narodnog preporoda – u katalogu izložbe Kajkaviana Croatica. Hrvatska kajkavska riječ*. Tiskano u Zagrebu 1996.
135. Z v o n a r, Ivan *Varaždinski književni krug u drugoj polovini šesnaestog stoljeća (u povodu objavljivanja pretiska »Decretuma« Ivanuša Pergošića u redakciji dr. Zvonimira Bartolića)*, Matica hrvatska i »Zrinski« Čakovec, 2003.) – u knjizi *Na kajkavskim korijenima – rasprave i studije*. Meridijani. Samobor, 2009.
136. Z v o n a r, Ivan, *Poetska ostavština Ane Katarine Frankopan Zrinski* u zborniku *Radovi Hrvatskog društva folklorista*, Vol. 7, Zagreb, 1998.
137. Z v o n a r, Ivan, *Sadržaj drugog dijela sveska nazvanog 'Libar od spominka' Katarine Frankopan Zrinski* u ediciji *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzoru – Zbornik radova sa znanstvenih skupova. Krapina 2012. – 2013.* (za godinu 2012.). Nakladnik Hrvatska udruga Muži zagorskog srca, Zabok, 2015.

BILJEŠKE

- ¹ Dr. Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Matica hrvatska, Zagreb, 1910..., *Predgovor*, bez paginacije (točnije str. 5.).
- ² Kostrenčić je stavio na raspolaganje Bučaru svoje glavno djelo *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559 – 1565., gesammelt und herausgegeben von Ivan Kostrenčić. Mit Unterstützung der kais. Akademie der Wissenschaften Wien*. Wien. Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn. 1874., a pomagao mu je i pri sravnjivanju prijepisa pojedinih dokumenata s originalima.
- ³ Franjo Bučar, o. c., *Predgovor*, str. 6.
- ⁴ Cijeli naslov djela glasi. Ludwig Theodor Elze, *Primus Trubers Briefe: mit den dazu gehörigen Schriftstücken gesammelt und erläutert*. Tübingen, 1897. (Literarische Verein in Stuttgart. 1897.)
- ⁵ Cijeli naslovi knjiga glase:
– *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Napisao D^R. Franjo Bučar. U Zagrebu. Izdala »Matica hrvatska«. 1910.
– *Povijest reformacije i protureformacije u Medjumurju i susjednoj Hrvatskoj*. Napisao D^r. Franjo Bučar. Varaždin. Tiskom St. pl. Platzera 1913.
- ⁶ Franjo Bučar, o. c., str 11.
- ⁷ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Knez Juraj Zrinski (starii)* – u ediciji: *Arkiv za pověstnicu jugoslavensku*. Knjiga I. (Izdano troškom društva za jugoslavensku pověstnicu i starine.). U Zagrebu. Tiskom Dra. Ljudevita Gaja. 1851., str. 149. – 151.
- Dok su podaci o senjskoj i riječkoj tiskari obilni i pouzdani, za zagrebačku ih tiskaru iz 1527. gotovo i nema. Kukuljević kaže u bilješci: »Ove godine (misli na 1527.) tiskano je u Zagrebu, ne zna se od kojeg tiskara, sljedeće djelo ‚Hermagorae Craft ab Obernburgo‘, Tabula peregrinationis D. Pauli. Zagrabiae 1527.
- Tu je zagonetku pokušao objasniti zagrebački bibliograf i knjižar-nakladnik Mirko Breyer (1863. – 1946.). On je uspio naći zanimljivu bilješku u djelu švicarskog liječnika, prirodoslovca i bibliografa Konrada (Conrad) Gesnera (1516. – 1565.): *Bibliotheca Instituta et collecta primum a Conrado Gesnero, Deinde in Epitomen redacta & nouorum Librorū acceptione locupletata, iam vero postremo recognita, & in duplum post priores editiones aucta, per Iosiam Simlerum Tigurinum*. Tigvri (Zürich, o. p.). M. D. LXXIII. Ta bilješka, na str. 284., doslovce glasi: »Hermagoras Craft ab Obernburgo, edidit tabulam geographicam peregrinationis Pauli apostoli, quæ impreſſa est Zagrabiae, anno Dom. 1527. & 1535.« Ista je bilješka ponovljena i u izdanju iz 1583., ovaj put na str. 337. (tim se izdanjem poslužio i Breyer). Bilješku je doslovce tako prenio i veliki flamanski kartograf Abraham Ortelius (1527. – 1598.) u više izdanja svog znamenitog djela *Theatrum orbis terrarum*, koje je prvi put izdano u Antwerpenu 1570. Iz jednog je izdanja tog djela, najvjerojatnije objavljenog u Antwerpenu 1595., bilješku preuzeo Adam Baltazar Krčelić (1715. – 1778.) za tekst *De regnis Dalm. Croat. Slav. Notitiae Preliminaries*, str. 456., a od njega Kukuljević, koji jedini tvrdi da se primjerak te knjige nalazi u gradačkom »Joanneumu«.
- Izdanje se *Theatruma...* iz g. 1603., koje je uredio Jan Baptist Vrients (1552. – 1612.), čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.
- Kako Breyer nigdje nije mogao naći podatke niti o Hermagorasu, a niti koji primjerak citiranog djela, on dovodi u sumnju postojanje bilo kakve zagrebačke tiskare iz tog razdoblja. Vidjeti: Mirko Breyer, *O navodnom zagrebačkom tiskotvoru od god. 1527.* u knjizi: *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj*. Zagreb. U nakladi vlastite knjižare. 1904., str. 168. – 170.
- Pisac ovih redaka ipak ne isključuje mogućnost da je u spomenutom vremenu u Zagrebu radio neki putujući tiskar, premda nije rijedak slučaj, bar kad je u pitanju starija kajkavska književnost, da se netočni podaci uporno prenose iz djela u djelo kao znanstvene činjenice. U svakom slučaju, ova zagonetka još nije riješena.

⁸ Za ovaj je kontekst bitno da je Trubar najprije tiskao *Abecedarium s malim katekizmom* za koji je koristio katekizam Johannesa Brenza (1499. – 1570.) iz 1536. (usporediti: Aleksander Bjelčević, *Faksimile treh Trubarjevih katekizmov, teološka vsebina, katekizem v pesmih, nacionalna cerkev* – u: *Slavistična revija*. Letnik 51/2003, št. 3, julij – september, str. 323.). Puni je naslov Trubarove knjige: *Abecedarium und der klein Catechismus In der Windischen Sprach – Ane Buquice / is tih se ty Mladi inu preprošti Slovenci mogo lahko v kratkim zhasu brati nauuzhiti. Vtih so tudi ty vegshy štuki te keršhanjke Vere inu ane Molitve / te so prepisane od aniga Preyatila vseh Slouenzou* (1550. ili 1551.).

Nakon toga izlazi katekizam s njemačkim naslovom *Catechismus In den Windischen Sprach, sambt einer kürzten Außlegung in gesang weiß. Item die Litanai vnd ein predig vom rechten Glauben / gestelt / durch Philopatridum Illiricum* – sa slovenskim dodatkom naslovu: *Anu kratku Poduuzhene skaterim vsaki zhlovik more v nebo priti* – tiskan 1551.

To su prve slovenske knjige. Obje su tiskane goticom u Tübingenu, bez oznake godine. Mnogi ih slovenski književni povjesničari stavljaju u 1550. godinu, premda je izvjesno da su tiskane na početku 1551. (usporediti: Primož Trubar – *Znamenite osebnosti*. Internet: www.whervardi.com/primoztrubar.php. – korišteno 14. siječnja 1917.).

Franjo Bučar navodi, pogrešno, 1553. kao godinu tiskanja tih knjiga, o. c. str. 38.

Najznačajnije Trubarovo djelo je *Ta celi Novi testament nasiga Gospudi inu izveličarie Jezusa Kristusa, na dva mašina deilla rezdilen, v tim ie tiga Stariga testamenta dopolnene...* tiskano latinicom u Tübingenu 1582. (V Tibingi M. D. LXXXII.).

⁹ Petar Pavao Vergerije je po zanimanju pravnik i teolog. Zbog prelaska na protestantsku vjeru inkvizicija mu u Rimu 1549. oduzima biskupsku čast i izopćuje ga iz Katoličke crkve. Nakon toga Vergerije odlazi u Švicarsku, da bi zadnje godine života (1553. – 1565.) proveo kao savjetnik vojvode Christopha Württemberškog u Tübingenu. Komunicirao je s Martinom Lutherom (1473. – 1546.) i Primožem Trubarom, a na dvoru Ferdinanda I. upoznaje i Ivana Ungnada. Vodi oštre polemike protiv Tridentskog koncila (održavanog od 1545. do 1563.). Uz njegova se brojna djela spominje i teološko-polemička rasprava *Rasgovarange megiv papistu, i gednim Luteran. Stumaceno po Antone Segnianine*. Stampan v Padoue Miseza Setembra... 1555. Jedan od dva sačuvana primjerka (mletački) sadržava nakon hrvatskog teksta jedan slovenski, *Ena molitov*, i jedan talijanski, *Oratione de perseguitati*, koje je potpisao P. P. Vergerije, pa mu neki istraživači pripisuju i hrvatski dio knjižice. Novija istraživanja pokazuju da je Anton Senjanin (XVI. st.) samo jedan od brojnih pseudonima Matije Vlačića Ilirika (1520. – 1575.), koji je, prema tome, i autor citiranog djela. Iako je kao mjesto tiskanja knjižice naznačena Padova, sva je prilika da je tiskana u Morhartovoj tiskari u Tübingenu.

Izvori: *Hrvatska opća enciklopedija*, knjiga 11., Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, Zagreb, 2009., str. 347.; *Hrvatski biografski leksikon*. Knjiga 1. A – Bi. Jugoslavenski leksikografski zavod. Zagreb, 1983., str. 190. (o Antonu Senjaninu).

Franjo Bučar donosi pogrešnu godinu Vergerijeva rođenja (1489.), o. c., str. 31. i bez rezerve mu pripisuje djelo *Rasgovarange megiv papistu, i gednim Luteran*, o. c., str. 42.

¹⁰ Vergerije je na dvoru vojvode Christopha Württemberškog upoznao njegova službenog teologa Johannesa Brenza, pa je i njegov *Katechismus* iz 1535. preveo na talijanski jezik.

¹¹ Ivan (Hans) III. Ungnad von Weißenwolff (Sonnegg, 1493. – Vintičov u Češkoj, 1564.). U mladosti je stekao povjerenje cara Karla I. (V.) Habsburškog (1500. – 1558.) koji mu 1522. daje naslov baruna carstva. Od 1543. je gospodar varaždinske Tvrde i nasljedni župan varaždinski, a od 1553. vrhovni kapetan Hrvatsko-slavonske krajine. S drugim je hrvatskim plemićima, a posebno s Nikolom Zrinskim (1510. – 1566.), vodio više uspješnih bitaka protiv Turaka. Izvor: *Hrvatska opća enciklopedija*. Knjiga 11. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*. Zagreb, 2009., str. 194.

¹² Alojz Jembrih, *Od uspjeha do izjave »viel falsch« o uraškom glagoljskom Novom zavjetu* – u ediciji *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. Vol. 32. No 1 – 2 (63 – 64). Prosinac 2006.

¹³ Ovo je prilika da se razriješe neke nedoumice oko Reda »Braće zajedničkog života« i njihova boravka u Urachu.

Spomenuti je red (»Brüder vom gemeinsamen Leben«) nastao potkraj 14. stoljeća. Od mnogih se drugih, njemu suvremenih, duhovnih redova razlikovao po tome što mu je osnovna djelatnost, pored duhovničkih obveza, bila ručno prepisivanje i širenje knjiga, po čemu je i dobio popularni naziv »Braća od pera« (»Brüder von der Feder«). Godine 1468. osnovali su duhovnici u svom samostanu Marienthal u Geisenheimu prvu samostansku tiskaru u povijesti tiskarstva. Tom je redu pripadao i znameniti Thomas von Kempfen (Thomas a Kempis, 1380. – 1471.), kojega tako često citiraju i naši stariji, posebno kajkavski, pisci. S prodorom reformacije taj je red oko 1517. prestao djelovati.

(Usporediti Internet: https://de.wikipedia.org/wiki/Brüder_vom_gemeinsamen_Leben, korišteno 15. siječnja 20017.).

Grof Eberhard V. von Württemberg (1445. – 1496.) utemeljuje u kasnom 15. stoljeću u svom rezidencijalnom gradu Urachu Samostan »Braće zajedničkog života« (Stift der »Brüder vom gemeinsamen Leben«). Samostan

je sagrađen zajedno s crkvom sv. Amandusa (oko 584. – 675.). Otud mu potječe i kasniji naziv Amandenhof. S prodorom reformacije i taj je samostan 1514. bio napušten, pa ga je tridesetak godina kasnije vojvoda Krištof Württemberski dao na korištenje Ivanu Ungnadu, koji je tu osnovao hrvatsku tiskaru (Internet: https://de.wikipedia/wiki/Stift_Urach. Korišteno 15. siječnja 2017.). Jesu li već prije u tom zdanju imala svoju tiskaru i »Braća zajedničkog života«, nije poznato, ali je moguće.

N a p o m e n a : Tu valja ispraviti još jednu od brojnih omaški, zbog neodgovornih urednika i pisaca natuknica, koje su se našle u *Hrvatskoj općoj enciklopediji*. Pod natuknicom *Ungnad (von Weissenwolf, von Weissenhof) Ivan* doslovce stoji: »Ondje mu je vojvoda Kristofor dao na raspolaganje bivši kartuzijanski (podvukao I. Z.) samostan u Urachu«. Isto je ponovljeno i u natuknici *Urach*, samo što je tu spomenuto i ime zdanja Amandenhof. (*Hrvatska opća enciklopedija*. Knjiga 11. Tr — Ž. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb, 2009., str. 194. i 204.).

Kartuzijanski je red (Ordo Cartuziensis) utemeljio 1084. u mjestu Chartreuse kod Grenobla u Francuskoj sv. Bruno (oko 1030. – 1101). Red je u svojoj povijesti imao velikih uspona i padova. Sličnu je sudbinu doživljavao i samostan u Pleterju – utemeljio ga 1403. Herman II. Celjski (oko 1360. – 1435.) (*Kartuzijanci in Kartuzija Pleterje*. Internet: www.kartuzija_pleterje.si/cro/index_cro.html. Korišteno 15. siječnja 2017.). Kartuzijanci nemaju nikakve veze s hrvatskom tiskarom u Urachu.

Nije točna ni Bučarova konstatacija da je Ungnad uredio u Urachu »u svom dvoru hrvatsku tiskaru«, jer je taj »dvor« imao samo privremeno na raspolaganju. F. Bučar, o. c., str. 59.

¹⁴ Stjepan Konzul Istranin (Stipan Konzul Istrijan) je djelovao kao pop glagoljaš u Starom Pazinu. Godine 1549. prelazi na protestantizam. Zbog toga je prognan iz svoje župe, pa djelatnost nastavlja kao propovjednik u Ljubljani. Pod pritiskom sve jače katoličke obnove odlazi u Njemačku. Po Trubarovoj preporuci stupa u službu Ivana Ungnada kao prevoditelj, priređivač tekstova i korektor, a u početku i slagar u tiskari hrvatskih knjiga u Urachu.

Na ovom mjestu upozoravamo na dvije izvrsne studije o životu i radu Stjepana Konzula Istranina:

– Zvonimir Bartolić, *Književni rad Stipana Konzula i krug hrvatskih protestantskih pisaca* – u knjizi: *Sjevernohrvatske teme*. Knjiga I. *Studije*. »Zrinski«, Čakovec, 1980., str. 51. – 73.

– Alojz Jembrih, *Stipan Konzul i »Biblijski zavod« u Urachu. Rasprave i građa o hrvatskoj književnoj produkciji u Urachu (1561. – 1565.) i Regensburgu (1568.)*. *Prilog povijesti hrvatskoga jezika i književnosti protestantizma*. Izdavači: Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik« i Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 2007.

¹⁵ Antun (Anton) Dalmatin (početak 16. stoljeća – 1579.) je podrijetlom iz sjeverne Dalmacije. Kao pop glagoljaš djeluje u Istri. Pristavši uz protestantizam, mora bježati u Ljubljano. Na početku 1561. prelazi u službu Ivana Ungnada te radi u hrvatskoj protestantskoj tiskari u Urachu. Tu, uz Konzula, postaje najaktivniji pisac i prevoditelj uraškoga književnog kruga. Prvo mu je djelo *Tabla za Dicu*, prijevod Trubarova *Abecedarija*, koje je Konzul izdao glagoljicom, a Dalmatin ćirilicom (točnije bosančicom) na čakavštini (zbog toga se u literaturi kao autori knjižice navode i Konzul Istranin i Dalmatin). I glagoljički i ćirilički primjerak imaju njemačke podnaslove. Zanimljivo je da u glagoljskom primjerku stoji da je tiskan »in der Crobatischen Sprach«, a u ćiriličkom »in der Syruischen (srpskom) Sprach«, premda se radi o istom, hrvatskom čakavskom govoru. Cijeli naslov ćiriličkog izdanja glasi: »*Tabla za dicu: Jedne malahne knjižice, iz koih se ta mlada predraga ditca tere priprosti ljudi s ćirilskimi slovami čtati, i poglavitei i potrebnei artikuli, ali člani ove prave stare Karstjanske vere, koja svakoga Čovika Izveliča, lahko mogu naučiti*. – *Abecedarium, Und der gantze Catechismus / one auflegung / in der Syruischen Sprach*.« U Tubingi. Godišće po IC-X-OVOM rojstvu. ā. f̄. m̄. ā. – 1561. (zanimljivo je da su za brojne vrijednosti korištena slova iz glagoljice).

Dalmatin je poznao više jezika pa je prevodio sa slovenskog, njemačkog, latinskog i talijanskog. S Konzum je toliko surađivao da su njih dvojicu u šali nazivali drugom Sv. braćom (Ćirilom i Metodijem). (Internet: hr.wikipedia.org/wiki/Antun_Dalmatin – korišteno 14. siječnja 2017.).

¹⁶ O bitnim razlikama između Trubarovih slovenskih tekstova i hrvatskih prijevoda te o njihovoj nužnosti opširno piše Zvonimir Bartolić u raspravi *Hrvatski prijevodi Trubarovih knjiga. Sjevernohrvatske teme*. Knjiga 4., »Zrinski«, Čakovec, 1989., str. 200. – 206.

¹⁷ Franjo Bučar, o. c., str. 100. – 101.

Usporediti i Ivan Kukuljević, *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova. Niz životopisa*. Naklada Matice hrvatske. Zagreb, 1886., str., 8.

¹⁸ Alojz Jembrih, o. c., str. 36.

¹⁹ Franjo Bučar, o. c., str. 110.

²⁰ Franjo Bučar, o. c., str. 238. – 241.

²¹ Alojz Jembrih, o. c., str. 38.

²² Nakon bratove (†1571.) i majčine (†1574.) smrti tiskaru je vodio sam Georg Grappenbach (†1610.) koji se proslavio brojem i kvalitetom tiskanih knjiga. Usporediti: Hans Widmann, *Tübingen als Verlagstadt*. J. C. B. Mohr (Paul Siebach). Tübingen, 1971., str. 46. – 61.

²³ Zvonimir Bartolić, o. c., str. 203.

²⁴ Zvonimir Bartolić, o. c., str. 306.

- 25 O problemima jezika hrvatskih protestantskih knjiga i brojnim zabludama o uraškoj tiskari, uključivši i njezin naziv, u našoj znanstvenoj literaturi opširno piše Alojz Jembrih u iznimno vrijednoj raspravi »Pogovor uz pre-tisak ćirilčkoga *Novoga testamenta* [1563.]« – »Afterword to the Reprint of the Cyrillic *New Testament* [1563.]«] – u knjizi *Novi testament – Novi testament* (Pretisak). Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«, Zagreb, 2008., str. 7. – 14.
- 26 Franjo Bučar, o. c., str. 215.
- 27 Franjo Bučar, o. c., str. 172. – 173.
- 28 Zvonimir Bartolić, *Sjevernohrvatske teme*. Knjiga I. *Studije*. »Zrinski« Čakovec, 1980., str. 30. Bartolić na tom mjestu navodi po naslovu sve novootkrivene knjige i pismo kojim su pisane.
- 29 Ivan Ungnad opširno piše iz Uracha njemačkim izbornim knezovima i knezovima u pismu od 14. rujna 1561., o stanju religije u južnih Slavena pa doslovce kaže da mnogi svećenici »...das sy weder recht lesen noch viel weniger verstehen khünden«, obrazlažući ujedno i nužnost djelovanja hrvatske tiskare u Urachu. Vidjeti o tome i: Ivan Kostrenčić, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Süd-slaven in den Jahren 1559 – 1565*. Gesammelt und herausgegeben von Ivan Kostrenčić. Wien, 1874., str. 47.
- 30 Franjo Bučar, o. c., str. 27.
- 31 Današnja znanost ne prihvaća tezu da je M. Luther svojih devedeset i pet teza o indulgencijama, dogmama i uređenju crkve objesio na vrata wittenberške dvorske crkve. Natuknica: *Luther, Martin, Hrvatska opća enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Knjiga 6., 2004., str. 694.
- 32 Zvonimir Doroghy, *Blago latinskog jezika. (Thesaurus linguae latine)*. Matica hrvatska, Zagreb, 1966., str. 80.
- 33 *Reformacija i protureformacija. Hrvatski leksikon*. Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb, 1997., str. 356. – 357.; Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1910., str. 22.
- 34 Matija Vlačić Ilirik (Labin, 1520. – Frankfurt na Majni, 1575.). Na Wittenberškom sveučilištu stječe stupanj profesora hebrejskog i grčkog jezika. Već je za vrijeme studija bliski suradnik Luthera i Filipa (Philipp) Melan-chthona (1497. – 1560.), a od 1549. otvoreno istupa kao idejni pokretač borbe protiv pape, cara i pomirljivijih stavova Lutehera i Philippa Melancthona. Među više knjiga najzrelije mu je djelo *Cljuč Svetog Pisma*, tiskano u Strasbourgu 1567. Iste godine izlazi u Baselu latinski tekst *Clavis Scripturæ Sacræ seu De sermone Sacrarum Litterarum*. Drugo je izdanje tiskano u Jeni 1574. Često je proganjan, ali do kraja života ostaje ogorčen protiv-nik pape kojeg naziva antikristom. (Izvor podataka Internet: https://hr.wikipedia.org/wiki/Matija_Vlačić_Ilirik – korišteno 20. siječnja 2017.). Za njegova su se kulturnog djelovanja izmijenila trojica papa: Pio IV., papa od 1559. – 1565., Pio V., papa od 1566. – 1572., Papa Grgur XIII. (Gregorijanski kalendar), papa od 1572. – 1585. Sva je prilika da Vlačić među njima nije pravio nikakve razlike.
- 35 Karlovac su osnovali (i izgradili) austrijski car Rudolf II. (1552. – 1612.), od 1572. hrvatsko–ugarski kralj, i njegov stric Karlo II. Štajerski (1540. – 1590.), po kojem grad i nosi ime.
- 36 Franjo Bučar, o. c., str. 12.
- 37 Rudolf Horvat, *Povjest Medjumurja*. Napisao Rudolf Horvat, kr. profesor. Izdano nastojanjem Dra. Pere Mag-dića. Varaždin. Tiskom St. pl. Platzera, 1908. Na unutrašnjem naslovnom listu stoji kao godina izlaska 1907., što je točno. Međutim, mnogi povjesničari, a među njima i Bučar, navode krivu, 1908. godinu (Bučar, o. c. 2.). Drugo je izdanje tiskano na trošak »Hrvatskog rodoljuba« 1944., a treće na trošak Matice hrvatske u Čakovcu 1993.
- 38 Budući da se rijetko navodi potpuni naslov Bedekovićeve djela, ovdje ga donosimo u cijelosti: *Natale solum magni ecclesie doctoris sancti HIERONYMI in ruderibus Stridonis occultatum, probatorum nihilominus historiorum, et geographicorum opinionibus, ac brevis illiricanæ chronologiae adjumento eratum, atque cum vita ejusdem purpurati dalmatae per A.R.P. JOSEPHUM BEDEKOVICH, Ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli primi Eremitæ Definitorem Generalem patefactum*. ANNO REPARATÆ SALUTIS M. D. CC. LII. Neostadii Austriae, ex typographeo Mülleriano.
- 39 Skraćeno: *Rodno mjesto svetoga Jeronima pod ruševinama Stridona zakopano...* List se čuva u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti. Vidjeti u: Zvonimir Bartolić, *Sjevernohrvatske teme* 4., str. 271.
- 40 Dugo se mislilo da je Katarina o svom trošku tiskala *Molitvene knjižice*, a taj bi molitvenik bio njezin autorski rad. Zabunu je unio Boltžar Milovec (1612. – 1678.), kapelan na dvoru druge Katarine Frankopan-Zrinski (1625. – 1673.), Petrove supruge, koji u posveti svog molitvenika *Dvoji dušni kinč* (tiskanog o Katarininu trošku u Beču 1661.) doslovce kaže: »Katarina Frankopan, onoga po vseh narodeh glasovitoga i vekivečnoga spomin-ka vridnoga viteza grofa Zrinskoga Mikule zakoni tovaruš, Vašega pak Svečkoga Gospoctva pradeda Stipana Frankopana sestra, leta 1560. bila je vučinila svoje i vnoгим drugim dušam na duhovnu hranu stampati molit-vene knjižice (istakao I. Z.), vu katerih bil je med drugimi pobožnimi navuki i molitvami Marijanski i mrtvečki oficijum.« Olga Šojat, *Hrvatski kajkavski pisci II, 17. stoljeće*. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Knjiga 15/II. Zora – Matica hrvatska, Zagreb, 1977., str. 142.

Tako se i citiralo do 1967. godine, a tada je Šime Jurić (1915. – 2004.) našao u Franjevačkoj knjižnici na Trsatu do danas jedini sačuvani primjerak tog molitvenika.

Puni je naslov Dešićeva djela: *Hortulus animæ [Stoye Rechi Ray Duffe.] V komfe vzdarxuyu vre Suete gospogie po obicayuu Suete Rymske Crique, Smnogimi Devotnimi mollitvami. Aeternum viues, aeternum nomé habebis. Quod hec post cyneres delebitvlla dies. Excudebat Gratosius Perchacinus. Patavio. 1560.* Danas stoji našoj kulturnoj javnosti na raspolaganju pretisak te knjige u izdanju Franjevačkog samostana Trsat i grada Rijeke s komentarima Milana Mogušića i Josipa Vončine (1932. – 2010.). Naklada Benja, Rijeka, 1995.

41 Ovdje valja ispraviti još jednu zablude. Ferenc Črnko nije došao s hrvatskog juga, kako to tvrde brojni povjesničari hrvatske književnosti, nego s jednom većom grupom svojih sunarodnjaka iz Ukrajine u Međimurje i okolicu Varaždina. O tome svjedoči preko osamdeset prezimena na –ko i –enko na tom prostoru od 16. stoljeća, pa sve do danas: Kučko, Benko, Kolenko, Čerpinko, Čerepinko, Cenko, Plačko, Červenko. Mnogi su nositelji tih prezimena i danas svjesni svog ukrajinskog podrijetla (o tome je piscu ovih redaka argumentirano govorio i tek nedavno preminuli Ivan Čerpinko iz Varaždina).

42 Citat je uzet iz Črnkove *Kronike* (uvjetno naslovljene kao *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta*) transkribirane i otišnute u Liberovoj seriji reprint izdanja. Zagreb, 1971. Knjigu je uredio i komentare napisao Milan Ratković (1906. – 1995.).

Cjelovitu je transkripciju dosad jedinog sačuvanog glagoljskog teksta Črnkove kronike, pod naslovom *Povijest Sigeta grada*, objavio i Alojz Jembrih u *Gazophylaciumu* – Časopisu za znanost, gospodarstvo i politiku. God. XIII. br. 1-2, Zagreb, 2008., str. 79., u kronici str. 35.

U povodu 450. obljetnice sigetske tragedije tiskana je posebna knjižica: Ferenc Črnko, *Nikola Zrinski branitelj Sigeta grada*. Urednici izdanja Alojz Jembrih i Stjepan Razum. Izdavač: Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 2016.

43 Cijeli je postojeći tekst djela sadržan u rukopisnoj *Martjanskoj (Mariborskoj, Mariborsko-prekmurskoj) pjesmarici starijoj* na str. 18. u V. dijelu, koji je sigurno nastao prije 1593.

Vilko je Novak (1909. – 2003.) priredio kritičko izdanje cijelog rukopisa i objavio ga pod naslovom *Martjanska pesmarica*. Založba ZRC. Ljubljana, 1997. Novak, str. 337.

44 *Vazetje Sigetta grada* sloxeno po Barni Charnarvtichiv - Zadrainiv. N Venetia, MDLXXXIII.:

Gospodin Zrinski, kad vidi to zgubljenje,

»Sliš'te svi«, reče, »sad moje govorenje!

Ova turska sila, ka nam sad dodiva,

pokora j' zla dila ki u nas pribiva

i u rusagu svem, jere se je jur smel

i svimi i u svemu za odmetnici povel,

jer pustiv pravi put ki njim Isus kaže,

išli su onu blut ki grišnici traže.

Djelo je posvećeno Jurju Zrinskom IV.

(List 18., stihovi 926. – 933.)

Oddilyenje figet/ko. Tuliko razlicsitom, kuliko necsujenom dofle Hěrvatske risme lipotom spravlyeno. Po Plemenitomu i hrabreñu Goj^{nu} Pavlu Vitezovichu aliti Ritter, Hěrvatskomu i feny/komu Vla/telinu, slavn: Vojvo/tva Ricardianskoga Capitanu. U Linchu, kalupom Gaspara Frajtmidovicha. Letta Gojpod: 1684. U dijelu spjeva naslovljenom kao *Siget zvrhu samoga sebe* grad pjeva o luteranima:

Smih čine z oltari, mise slušat nete,

Za zakon ne mari nigdor Crikve svete.

Poste ne deržiju za pobožnost niku:

Za grihe se smiju, spovidat Človiku.

(Transkripcija I. Z., str. 44., stihovi 563. – 564. i 567. – 568.)

45 Franjo Bučar, str. 234.

46 Franjo Bučar, o. c., str. 14. Bučar će isto ponoviti i u svojoj drugoj knjizi *Povijest reformacije i protureformacije u Međumurju i susjednoj Hrvatskoj*, Varaždin, Tiskom St. pl. Platzera, 1913., str. 15. – 16. To je još jedna Bučarova omaška. Kad je, naime, Manlius otvorio svoju tiskaru u Ljubljani 1575., tiskare u Nedelišću više nije bilo. Odnos prema Manliusovoj tiskari, dakle, nikao nije mogao biti povod za osnivanje tiskare u Nedelišću.

47 Valentin Putanec kaže da je Bučić do 1565. bio župnik u Stenjevcu. Te su godine Tahyjevi vojnici napali župni dvor, opljačkali ga, provalili u crkvu i u svetojhranište (tabernakul), iz pokaznice izvadili hostiju i zgazili je. Budući da im se ništa nije dogodilo, to je u Bučiću potaklo sumnju u postojanje tijela i krvi Isusove u sakramentu euharistije. On se pred Tahijem sklonio na posjed Jurja Zrinskog u Nedelišće, gdje se spominje kao župnik u zapisniku parnice od 6. kolovoza 1567., koju je vodio protiv Franje Tahyja (1526. – 1573.) kao: »...

- honorabilis Michaelis Bwchych alias de Zthenyevecz, nunc vero ecclesia de Nedlwcze plebani«. Isti se podatak ponavlja i 1571. u drugoj parnici: »...nunc vero in oppido Nedeolcze parochi«.
- Ako je, dakle, Bučić 1565. ili nešto kasnije, pobjegao iz Stenjeveca, a već 1567. dobio župu u Nedelišću, gdje je ostao do 1571., nikako ne dolazi u obzir župa u Belici, na koju se pozivaju gotovo svi književni povjesničari. Vidjeti u: Valentin Putanec, *Kajkavski pisac Ivan Pergošić kao Varaždinac (novi prilozi za njegovu aktivnost u gradu Varaždinu i za njegove veze s pravnikom Ivanom Kitonićem)*. *Varaždinski zbornik* (Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice grada. Uredio akademik Andre Mohorovičić. Varaždin, 1983., str. 333.
- 48 Budući da se rijetko citira cijeli naslov Glavinina djela, a donosi važne podatke i o sadržaju i o autoru, ovdje se navodi u cijelosti: *Catholica et christiana doctrina de vera et reali praesentia Corporis et sanguinis Christi Domini in sancta eucharistia. In diocesana synodo alme Zagrabiensis ecclesiae die VIII. martii, M.D.LXXIV. (podvukao I. Z.) in celeberrimo nunc vero occasione propositionum ex Universa theologia die mensis julii M.DCC. LXXI. In celeberrimo sacri ordinis monachorum Divi Pauli I Aemite provinciae Croato-Slavonicae studiorum monasterio Lepoglavensi, per V: P. Sylvestrum Völgyi, monachum paulinum et quarti anni theologum, publice depensarum. Operá & studió R. P. VENANTII GLAVINA, Praefati Instituti, Philosophiae & Theologiae Doctoris, ejusdemque professoris & actualis praefidis, per notas additis etiam Tribus Corollariis illustrata, explicata. Zagrabiae, typis Antonii Jandera, V.C.E.Z.T. Podvučen dio ne dopušta zabunu o kojem se sinodu radi. Ista je akta ponovo izdao Maksimilijan Vrhovac (1752. – 1827.) kao dodatak svojoj knjizi *Constitutuones synodales ecclesiae zagrabiensis* u Zagrebu 1805., ispustivši manje važan treći dodatak. Usporediti u: *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalamtinskog zemaljskog arkiva*. Godina III. Uredio dr. Ivan pl. Bojančić Kninski. Zagreb, 1901., str. 220.*
- 49 Rudolf Horvat, *Poviest Međimurja* (II. izdanje), Zagreb 1944., str. 63. – 64. Horvat citira Vrhovčevo djelo, str. 312. (vidjeti i bilješku 48)
- 50 *Molitvene Knysicze Vszem Christusevem Vérnem Szlovenzokoga Jezika, priztoyne i hafznovite*. Z-dopuscenjem Górnymeh, drugócs obilnéh pífzane, i Jztampane. Vu Posone. Na M. DC. XL. Leto. Autor nije potpisan, ali se pouzdano zna da je to bio Krajačević, a kako sam kaže u naslovu da su te *Kyisice... drugócs obilnéh pífzane*, pretpostavlja se da je postojalo i prvo izdanje, možda iz 1630.
- 51 Prvi je transkripciju Belostenčevih *Propovijedi* objavio mađarski slavist László Hadrovics (1910. – 1997.) u ediciji *Građa za povijest hrvatske književnosti*, knjiga XIV. Tada Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1939. Danas stoji na raspolaganju čitateljima potpuno izdanje tih *Propovijedi* pod naslovom *Najstarije hrvatske tijelovske propovijedi Ivana Belostenca*. Nakladnici su Glas Koncila, Zagreb i Ogranak Matice hrvatske Ozalj, 2005. Knjigu je za tisak priredio i pogovor napisao Alojz Jembrih.
- 52 Usporediti o tome jedan od najnovijih radova, Diplomski rad. *Spis Scriptorum ex regno Sclavonia a seculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio Baltazara Adama Krčelića*. Autor, student Juraj Ozmec, mentor doc. dr. sc. Irena Bratičević. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odjsek za klasičnu filologiju. Zagreb, lipanj 2014. O Bučiću str. 22. – 23. U originalu listovi B7a – B8a.
- 53 Cijeli naslov tog, jedinog sačuvanog djela tiskanog u Nedelišću 1574., a poteklog iz pera varaždinskog notara Ivana Pergošića (1521. ili 1522. – 1592.), glasi: *DECRETVM koterogaie Verbewczj Istvan diachki popiszal a poterdilghaie Laßlou koterie za Mathiassem Kral bil zeuße ghoßpode i Plemenitih Hotieniem koteri pod Wugarszke Corune ladanie szlíjße. Od Ivanvssa Pergossicha na Szloujenßki jezík obernien*. [Slijedi latinski tekst koji je Z. Bartolić preveo na hrvatski. On doslovce glasi: *Naj gledati na človeka i ne primaj dare. Ar dari zaslepljuju oči mudrem i preobraćaju reči pravednem*. XVI, 19.] *Stampan v Nedelißchu Leto naßßegha zuelichenia 1574*. Danas čitateljima stoji na raspolaganju divot-izdanje tog djela. Uredio ga je Zvonimir Bartolić, a objavili Matica hrvatska i Zrinski d. d. Čakovec, 2003. Najprije se donosi pretisak originala, a potom transkripcije cijelog teksta i opširni komentari iz pera Zvonimira Bartolića.
- 54 Radi se o djelu *Tripartitvm opvs ivris consvetvdinarij incltyi Regni Hungariae. Per spectabilem et Magnificum Dominum Stephanvm de Werbewtz...* Impreffum Viennae. Anno reparatte Salutis M.D.XLV. István Werbőczy (1458. – 1541.) je bio protonotar Ugarske kraljevske kurije, a djelo je sastavljeno po nalogu kralja Vladislava (László II. Jagelović, 1456. – 1516., o. p.). Naslov ukazuje na tri glavna dijela od kojih se jedan odnosi na osobe, drugi na stvari i treći na postupak. Ima 152 poglavlja, a kao zakonik je, po jednim, služio u Hrvatskoj do 1848., a po drugima, do 1853. kada ga je zamijenio Opći austrijski zakonik (Vladimir Kalšan, *Međimurska povijest*, Čakovec, 2006., str. 78.). Kukuljević ga prvi naslovio kao »Trojstrančni Pismotvor«, a potom su to ponavljali i drugi književni povjesničari. Hrvatski pravnik Imbrih Domin (1776. – 1848.), koji je svoja djela pisao na kajkavskom jeziku, zove ga »Trojztranzki Posel«, prevevši izraz *opus* (djelo) kao *posel* u knjizi : *Predznanya pravicz szamosvojneh vugerzkeh Domiñ Imbriha...* Vu Zagrebu, 1818., uvodni list A. Tomaš Mikloušić (1767. – 1833.), pišući u djelu *Izbor dugoványh vszakoverztnéh...*, objavljenom u Zagrebu 1821., o tiskari u Nedelišću, gotovo prepisuje Krčelića, a za *Decretum* i on kaže *Trojztranchni Piszmotvor Stef*.

Verbeczia, str. 83. Tako češće radi i Vatroslav Jagić (1838. – 1923.).

U Pergošićevu *Decretumu* konkretno *Perva strana* govorio o plemstvu, stjecanju plemstva, privilegijama i crkvenim nadarbinama. *Druga strana* govori o zakonima, statutima, običajima i sudskim postupcima. *Tretia strana* je posvećena posebnim pravima u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Erdelju (Sedmogradska u današnjoj Rumunjskoj).

55 Ivan Kukuljević, o. c., str. 150. (citira ga i Bučar)

56 *Poviest Međimurja*. Napisao dr. Rudolf Horvat sveučilišni profesor u Zagrebu. Izdalo prosvjetno-poviestno društvo »Hrvatski Rodoljub«, Zagreb, 1944., str. 63.

57 Franjo Bučar, o., c., str.14.

Izraz *pizma* objašnjava i Petar Skok u svom *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika*. Knjiga druga. K – poni', JAZU, Zagreb, 1972., str. 669. kao srdžba, ljutina, mržnja, a *pizmen čovjek* je neprijatelj koji čini omrazu među ljudima. Taj se izraz održao u istočnom Međimurju sve do šezdesetih godina 20. stoljeća u obliku *pizmaš*, a u značenju pravdaš, parničar.

58 Životni su put Rudolfova oca Rafaela, također tiskara, i samog Rudolfa detaljno istražili Zvonimir Bartolić i, nešto potpunije, mađarski književni povjesničar Gedeon Borsa. Usporediti tekstove:

– Zvonimir Bartolić, *Hrvatska tiskara u Nedelišću u doba Zrinskih. Sjevernohrvatske teme*. Knjiga I. Studije. »Zrinski« Čakovec, 1980., str. 5. – 24. i u *Prilozima divot-* izdanja pretiska Pergošićeva *Decretuma* iz 2003. (usporediti i *bilješku 50*), str. 416. i dalje.

– Gedeon Borsa, 22. *Rodolphus Hoffhalters Typographie in der Gegend von Mur und Drau (1573. – 1574.)*. *Vjesnik Bibliotekara Hrvatske* (Zagreb) 1968., str. 26. – 34. (u pretisku str. 1. – 9.)

59 Rudolf Horvat, o. c., str. 63.

60 Franjo Fancev, *Počeci kajkavske književnosti i štampanje prvih kajkavskih knjiga*. *Jugoslavenska njiva*. God. 1922., str. 486. – 489.

Franjo Fancev, *Prvi izgrađivači hrvatskoga štamparstva*. *Grafička revija*. God. 1926., str. 226. – 229.

61 *Régi magyar könyvtár. II-dik kötet. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*. Irta Szabó Károly. Kiadja A. M. Tud. Akadémia. Budapest, 1885. Naslovi se djela nalaze pod brojevima 133. do 136., a idu redom:

133. Buchich (Michael). *Contra praesentiam corporis et sanguinis Christi in Sacramento Eucharistiae*. Nedelišće. 1573.

134. *Kerstjanski Nauk (Catechismus)*. Nedelišće. 1573.

135. *Novi Zakon . . .* Nedelišće. 1573.

136. Pergossich (Ivanus). *Decretum* (slijedi cijeli naslov). Nedelicze. 1574.

Sve su spomenute bibliografske jedinice objavljene na str. 34. – 35.

62 Naslovi Kultsárovih (to je originalni obik prezimena iako se češće citira kao Kulcsar) knjiga:

– *Az Halalra Valo Keszöletröl rövid tanosság... Az Alfo Linduai Kultsár György Mester által á fzent írášbol...* (Krataka pouka o pripremi za smrt), Also-Lindva, 1573.

– *Az Ördögnek a penitencia tarto Binössel valo vetekedéséről: es az kétségbe esés ellen az Reménségröl valo tanosság:* (O dijalogu između sotone i grešnika koji čini pokoru): Irattatot: Az Also Linduai Kultsár György Mester által. 1573. (Djelo je 7. listopada 1573. posvećeno Jurju, Krištofu i Nikoli Zrinskom – sinovima Nikole Zrinskog Sigetskog).

– *Postilla az az evangeliomocnac, mellieket esztendő által a keresztyénc gyöleközötibe szoktac oluasni es hirdetni...* (Postila evanđelja koja se u kršćanskim zajednicama imaju kroz čitavu godinu čitati i obznanjivati). Also Lindva, 1574.

63 Gedeon Borsa, o. c., str. 26 – 34. (posebno uvažiti bilješku 28. str. 34. u tom Boršinu tekstu)

64 Mađarsko ime mjesta Drávaszék hely dolazi od riječi *vasárnap* – nedjelja + *hely* – mjesto, dakle Nedelišće na Dravi (usporediti Muraszerdahely – Mursko Središće, Hódmezővásárhely – mjesto u istočnoj Mađarskoj poznato po filmu »Ich denke oft an Piroska« iz 1955.).

65 Franjo Fancev kaže: »Kad bi bila istinita priča da je Juraj Zrinski dosita onako odlučno propagovao novu a progonio katoličku crkvu, sasvim bi ostalo nerazumljivo, što se o Bučiću iza g. 1574. ništa više ne zna...« Franjo Fancev, *Počeci kajkavske književnosti i štampanje prvih kajkavskih knjiga*. *Jugoslavenska njiva*, 1922., str. 489.

66 Mađarski je naziv muzeja: *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára*, Batthyány-missilisek, br. 07757 P 1313, No. 7757. (Bucsics [Bwchych] Mihály Lukács deák, turnisevári számtartóhoz, 1579. szept. Csáktornya).

67 Đuro Franković, *Pismo propovjednika Mihaela Bučića (1579.) o zaštiti kmetova u Peklenici, u ozračju vjerskih i gospodarskih zbivanja u Međimurju* – u: *Donjomeđimurski zbornik* (nakladnik Meridijani – izdavačka kuća, Samobor). Volumen III., broj 3, Prelog, svibanj, 2016., str. 86. – 98. Citat je uzet sa str. 97.

68 Prva strana ima 134 tituluša, druga 86, a treća 36.

- 69 O inačicama u *Decretumu* opširno piše Zvonimir Bartolić u *Prilozima* divot-izdanju *Decretuma* iz 2003. godine, str. 452. Kod toga navodi relevantne tekstove stranih i domaćih autora. Spominjemo Karela Kadleca (1865. – 1928.), Stjepana Ivšića (1884. – 1962.), Radomira Aleksića (1942. – 2016.) i Zvonimira Junkovića.
- 70 Ivan Kukuljević, o. c., str. 150. Nije jasno na koje dvije knjige, od četiri, koje su tiskane u Manliusovoj tiskari u Varaždinu, misli Kukuljević. Ako su to *De Agno Paschali explicationes mysticae...* Blaža Škrinjarića (1534.? – 1592.) i *Præfationes et epistola Dedicatoriae Doctis: ó sanctæ vitæ viri, desiderii Erasmi Roterdami...* (obje su knjige doista tiskane u Varaždinu 1587.), to bi značilo da Kukuljević nije znao za dvije knjige *Postilla...* Antola Vramca (1538. – početak 1588.) tiskane također u Varaždinu, ali 1586.
- 71 Nakon Kukuljevića tiskaru sele iz Nedelišća u Varaždin:
 – Rudolf Horvat (»Hrvatska tiskara bijaše godine 1586. premještena iz Nedelišća u Varaždin.«), o. c. st. 64.
 – Franjo Bučar (»Hrvatska tiskara u Nedelišću bude godine 1586. premještena u Varaždin.«) u djelu: *Povijest hrvatske protestantske književnosti*, Zagreb, 1910., str. 16.
 – Franjo Bučar (»Hrvatska tiskara u Nedelišću ne održa se dugo. Godine 1586. premjesti je po svoj prilici sam Gjurjo Zrinski u Varaždin.«) u djelu: *Povijest reformacije i protureformacije u Medjumurju i susjednoj Hrvatskoj*, Varaždin, 1913., str. 28.
 – Branko Drechsler Vodnik (1879. – 1926.) ne spominje djelo *Contra realem præsentiam...*, a za tiskaru kaže: »Hrvatska tiskara u Nedelišću ne održa se dugo. Juraj Zrinski premjesti je god. 1586. u Varaždin, i tu je njome upravljao Ivan Manlius...« Citat je uzet iz knjige *Povijest hrvatske književnosti*. Knjiga I. *Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. S uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagolskoj književnosti. Izdanje: Matica dalmatinska – Matica hrvatska, Zagreb, 1913., str. 205.
 – David Bogdanović (1869. – 1944.) kaže: »... uredi sebi Juraj Zrinski na svome imanju u Nedelišću kraj Čakovca vlastitu štampariju. [...] Ova štamparija je kasnije premještena u Varaždin, a odavde opet u Eberovo u Ugarskoj.« Bogdanović na tom mjestu ne spominje tiskara Hoffhaltera, ne spominje niti Ivana Pergošića niti pravi naslov njegova djela *Decretum*, nego navodi tada uobičajeni naziv *Tripartitum* ili *Trojstrančni Pizmtvor*. Pergošiću u *Decretumu* će se, doduše, vratiti još jedanput i tu navesti i ime autora i naslov djela. Vidjeti u: *Pregled književnosti hrvatske i srpske*. Knjiga I. (prvo izdanje 1914., a drugo već 1915) Zagreb, 1914., str. 176. – 177. i str. 229.
 – Slavko Ježić (1895. – 1969.) se posebno ne opterećuje tiskarom u Nedelišću pa jednostavno kaže: »Međutim, ta tiskara uopće nije postojala (istakao sam Ježić), a ono što su putujući tiskari štampali u Nedelišću i u Varaždinu, ukoliko ima veze s protestantskim pokretom, namijenjeno je njegovu pobijanju, a ne širenju.« Vidjeti u: *Hrvatska književnost. Od početka do danas 1100. – 1941.* Zagreb. Naklada A. Velzek, 1944. II. izdanje: Grafički zavod Hrvatske, 1993., str. 101.
- 72 Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. I. izdanje Matice hrvatske u Zagrebu 1945. II. izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1961., str. 206. i 211.
- 73 Marin Franičević, *Povijest hrvatske renesansne književnosti*. Školska knjiga. Zagreb, 1983., str. 612. – 615.
- 74 Alojz Jembrih, *Ivan Manlius prvi tiskar Varaždina*, časopis *Kaj*. God. XIX. Br. III. 1986., str. 29. – 45. Jembrih tu iznosi, kronološkim redom, trideset i tri mišljenja, od kojih najveći broj autora, bez ikakvih stvarnih argumenata, seli Hoffhalterovu tiskaru iz Nedelišća u Varaždin.
- 75 *Hrvatska opća enciklopedija*. Knjiga 7. Mail – Nj. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2005., str. 615.
- 76 Osim već spomenutog Borsina rada svakako valja navesti i knjigu *A szebeni városi nyomda (1525 – 1530. 1575 – 1601)*. II. *A második szebeni városi nyomda (1575 – 1601)* – u mjesečniku: *A kézisajtó kora. Az Országos széchenyi könyvtár honlapján.*, str. 3/6. Tu stoji (u slobodnijem prijevodu): »Prva sibijska knjigotiskarska radionica (1525. – 1530., o. p.) već je bila izgubljena. Za novo tiskarsko opremanje poslužila je zalih pribora koji je Rudolf Hoffhalter naslijedio od oca i već ga koristio u Donjoj Lendavi i u Nedelišću u Međimurju. Ne zna se što se dogodilo u Međimurju, pa je Rudolf Hoffhalter 1574. došao u erdeljsko središte donijevši sa sobom tiskarski pribor.«
 Tu je korišten i Borsin rad *A szeben nyomda a XVI. század utolsó negyedeben*. In. *Könyvtörténeti irások I*. Budapest, 1996., str. 126. – 127.
- 77 Anita Andrea Széll, *Deutsch-ungarische Sprachbeziehungen: Kaspar Helth, Autor und Verleger*. Frank & Timme GmbH. Verlag für wissenschaftliche Literatur. Berlin, 2016., str. 28. U prijevodu taj tekst glasi: »Za ponovo oživljavanje hermannštadske tiskare odigrao je značajnu ulogu i Rudolf Hoffhalter, jer je veliki dio njegova tiskarskog i dekoracijskog pribora nakon 1574. došao u Hermannstadt.«
- 78 Zvonimir Bartolić, *Prilozi u Decretumu*, izdanje iz 2003., str. 423.
- 79 Budući da se rjeđe citira, ovdje donosimo dio naslova Verešova prijevoda: *Magyar Decretvm, kyt Weres Balas a deakbol tudni illyk, à Werbewczy Istvan Decretomabol, melyet tripartitomnak neweznek, Magyarra fordítot...* Debrecenbe nyomtatattolt Raphael Hoffhalter által. M. D. LXV.
 Zanimljivo je da je Raphaelov sin Rudolf kasnije upotrijebio isti drvorez za naslovnicu Pergošićeva *Decretuma*.

- ⁸⁰ Martin Hajnal, *Ivan Pergošić. Nastavni vjesnik, XV. br. 5*, Zagreb, 1907., str. 385.
- ⁸¹ Zvonimir Bartolić, *Decretum*, 1903., str. 461. – 462.
- ⁸² István Nyomárkay, *Mađarski i hrvatski prijevod Verbecijava 'Tripartituma' . Kroatologija 5 (2014.) 1*: str. 1. – 24.
- ⁸³ Početak posvete predstavlja uobičajenu formulu onoga vremena: »Velikom i zmožnomu gospodinu gospodinu Jurju Zrinskomu vekovečnomu knezu od Zrinia Cesarove i Kraljeve svetlosti na Ugarskom orsagu Tarnikmeštru, Tolnačniku i Kapitanu vse dobro od Boga svomu milostivnomu gospodinu želje.«
- ⁸⁴ Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Matica hrvatska, Zagreb, 1910., str. 14.
- ⁸⁵ Potpuniji je naslov djela *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*. [...] *Quarta ueró Decas cum Quinta dimidia, nunquam antea excusaæ, Ioan Sambuci Tirnauiensis, Cæs. Maiest. Historici, &c. opera ac studio nunc demum in lucem proferuntur*:... Basileæ, ex officina Q B Q - BTNBÆNÆ 1568.
Prvo je, nepotpuno, izdanje, pod naslovom *Rerum hungaricarum decades tres*... tiskano 1543., također u Bazelu (Ex Roberti Winter officina), s prvih trideset knjiga.
János Zsámboky je u Hrvatskoj poznatiji po djelu *Obsidio Zigethiensis. An. M. D. LVI. descripta*. Viennæ Austriae, 1558. Siget je branio Marko Stančić Horvat (1520. – 1561.) i uspio ga obraniti zahvaljujući diverziji Nikole Zrinskog IV. na Bobovišće (Babócsa), što je odvušlo dio turske vojske od Sigeta. Zsamboky najprije navodi pogrešno ime Martinus Horuath, a potom Marci (Marcus).
- ⁸⁶ *Ungerische Chronica. Das ist ein(e) grundliche Beschreibung des aller mächtigsten und gewaltigsten Königreichs Ungern...* Durch einen der Freyen Künste / Historien und alter Geschichten / Liebhabern / P. F. N. (Paul Frisius Nagoldanus, o. p.). Gedruckt zu Franckfurt am Mayn durch Peter Schmidt. In Ferlegung Sigmund Feyerabendts. M. D. LXXXI.
Prijevod je tiskan iste godine kad i drugo izdanje knjige *Rerum ungaricarum*, također objavljeno u Frankfurtu, ali kod drugog nakladnika (Apud Andream Wechelum, M. D. LXXXI.).
- ⁸⁷ Početak posvete glasi: »Dem Wolgeborenen Herrn / Herrn Georgen / Graffen zu Serin / ec. und Herrn zu Schackenthurn / ec. Römischer Keyserlicher Maiestet Raht / und General Oberster in Ungern / ec. Meinem gnedigen Heren.« Posvetu nikako nije mogao napisati Bonfini, nego autor dugog teksta, predgovora, i nakladnik knjige Sigmundt Feyerabendt (1528. – 1590.) koji se na kraju i potpisao: »Euwer Gnaden Understäniger / gehorsamer Diener Sigmundt Feyerabendt / Bürger und Buchhändler daselbst.«
Sliku, između ostalih, donose Franjo Bučar u svojoj *Povijesti hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Matica hrvatska, Zagreb, 1910., str. 11. Nataša Štefanec na koricama svoje knjige *Hertik njegova veličanstva*. Izdavač B B · A · R · B · A · T, Zagreb, 2001. i Vladimir Kalšan u opsežnom djelu *Međimurska povijest*, Vlastita naklada, Čakovec, 2006., str. 75.
- ⁸⁸ Franjo Bučar, o. c. str. 20. i 21.
- ⁸⁹ Zvonimir Bartolić, *Hrvatska tiskara u Nedelišću u doba Zrinskih – u knjizi: Sjevernohrvatske teme*. Knjiga I. *Studije*. Zrinski Čakovec, 1980. str. 6. Bartolić će tu omašku ispraviti u IV. knjizi *Sjevernohrvatskuh tema*, str. 156., ali je ponavlja Vladimir Kalšan, o. c. str. 80.
- ⁹⁰ Franjo Bučar, o. c., str. 22
- ⁹¹ Zanimljivo je da i inače vrlo kritična Nataša Štefanec zadržava Šegvićev stil kad kaže: »Zadranin Brne Karnarutić, objelodanio je 1584. ep *Vazetje Sigeta* grada i kome bi ga drugom posvetio nego nasljedniku hrabrog muža...« (nije ga on objelodanio jer je već davno bio mrtav, o. p.). Nataša Štefanec, *Hertik njegova veličanstva*. Izdavač B B · A · R · B · A · T, Zagreb, 2001., str. 233.
- ⁹² Cijeli je naslov: *Elektra trađedija, Ljubomir pripovijes pastirska, Ljubov i smrt Pirama i Tizbe, iz veće tuđijeh jezika u hrvatski izložene*. Mleci, 1597. *Elektra* je prijevod Sofoklova (496. – 406. prije Krista) istoimenog teksta, *Ljubomir* je drugi prijevod *Aminte* Torquata Tassa (1544. – 1595.), a treći je tekst uzet iz Ovidijevih (43. prije Krista – 17. poslije Krista) *Metamorfoza*.
- ⁹³ Franjo Bučar, o. c., str. 25.
Taj je detalj važan jer upućuje na prijateljstvo i rodbinske veze Zrinskih i knezova Šubića Peranskih, koje će potrajati do katastrofe u Bečkom Novom Mjestu 1671. Jedna je od uglednijih članica obitelji Peranski bila Barbara Sidonija Peranski († 1813.). Ona je spasila rukopisnu zbirku pjesama Katarine Frankopan Zrinski (1625. – 1673.), a sa svojim je mužom Ferencom Delišimunovićem († 1812.) ispunila drugi, neispisani dio sveska originalnim pjesmama i prepjevima s njemačkog. Budući da je umrla bez potomaka, sav je svoj imetak ostavila pavlinima, pa je i spomenuta zbirka preko pavlina, na ponešto zagonetan način, došla u ruke poznatoga lutajućeg reportera Gerharda Ledića (1926. – 1910.) koji ju je poklonio Matici hrvatskoj. Prvi put je u cijelosti tiskana u izdanju Matice hrvatske u Zagrebu 2014. pod naslovom *Pjesmarica Ane Katarine Zrinski*. Rukopis je za tisak priredio Josip Bratulić.
Prvi je opširniji prikaz cijelog sveska objavio pisac ovih redaka pod naslovom *Poetska ostavština Ane Katarine Frankopan Zrinski* u zborniku *Radovi Hrvatskog društva folklorista*, Vol. 7, Zagreb, 1998., str., 105. – 121., a transkripciju hrvatskih tekstova iz drugog dijela sveska, pod naslovom *Sadržaj drugog dijela sveska nazvanog*

- 'Libar od spominka' Katarine Frankopan Zrinski* u ediciji *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju – Zbornik radova sa znanstvenih skupova. Krapina 2012. – 2013.* (za godinu 2012.). Nakladnik Hrvatska udruga *Muži zagorskog srca*, Zabok, 2015. str. 119. – 152.
- 94 Johannes, Ivan, Janez, Janž Manlius, Manlin, Manel, Mandelc, i kako se već nije skrivao pred progoniteljima protestanata, počinje, po nekima, svoj tiskarski zanat u Ungnadovoj tiskari u Urachu, ali za tu tvrdnju nema pouzdanih podataka. Zna se, međutim, da je 1562. došao u Ljubljano, gdje je otvorio knjižaru koja je dobro poslovala, pa je Manlius uskoro primljen u gradski građanski stalež. Tu je 1575. osnovao i svoju tiskaru (Hoffhalter je već tada u Hermannstadtu, o. p.) u kojoj će do 1580. otisnuti trideset različitih knjiga, među njima i *Kroniku* Antuna Vramca (1578.). Ubrzo nakon toga mora trajno napustiti Ljubljano pa odlazi na dvor osvjedočenog protestanta Baltazara Batthianyja u Güssing (Németújvár u Gradišću), gdje je od 1582. do 1585. tiskao šesnaest djela na mađarskom, latinskom i njemačkom jeziku. Potkraj 1585. ili na početku 1586. dolazi na poziv hrvatskog bana Tome Erdödyja (1558. – 1624.) u Varaždin, gdje ostaje do 1587. i tiska tri knjige (jednu u dva dijela). Potom, na njegovu putu, slijede dvor Jurja Zrinskog Monyorókerék (Eberau, Eberovo), zatim Deutsch Schützen, Sarvár i Deutsch Kreutz. Manliuova je tiskara na imanjima Jurja Zrinskog, Boldizsára Btthiányja i Ferencza Nádasdyja (1555. – 1604.) radila više od dvadeset godina i za to je vrijeme u njoj tiskano devedeset i šest naslova na latinskom, hrvatskom, slovenskom i njemačkom jeziku. Usporediti:
– Alojz Jembrih, *Ivan Manlius prvi tiskar Varaždina (1586. – 1587.)* – u časopisu *Kaj*. Godina XIX., broj III / 1986., str. 29. – 45.
– Nataša Štefanec, o. c., str. 224. – 231.
- 95 Franjo Bučar, o. c., str. 201. To je Jurij, a ne Juraj Dalmatinac, kako kaže Bučar.
- 96 Puni nslovi tih djela glase:
– *Postilla na vsze leto po nedelne dni vezda znouich izpraulena fzlouenfzkim iezikom. Po Antolv Vramcze sz: p: Doctore i Czirkue Varafdinjke · P · Pjalmu. 118. Domine greffsus meos dirige.* Stampano v szlobodnom Kralieuom Varaffu Varađine. M. D. LXXXVI. (Na kraju tog, I., dijela stoji: Stampano v szlobodnom kralievom varasv Varađine po Iuane Manliufe. M. D. LXXXVI.)
– *Postilla veszda znovich zpravlena szlouenfzkim jezikom po godoune dni, na vfze leto. Po Ant: Vramczv sz: P · Doctoru. Pjalmu 118. Domine greffsus meos dirige.* Stampano v szlobodnom Kralieuom Varaffu Varađinu. M. D. LXXXVI. (Tu nema tiskarova potpisa.)
Danas stoji na raspolaganju znanosti bibliofilsko izdanje *Postille*. Uredio ga je Alojz Jembrih, a nakladnici su Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstveni rad Varaždin i Kršćanska sadašnjost Zagreb, Zagreb – Varaždin, 1990. (Oba su dijela objavljena u jednom svesku.)
– *Praefationes et Epistolae dedicatariae doctif[simi] & sanctae vite viri Desiderii Erafmi Rotterdami, in quatuor Euangeliftas, Christianis hominibus lectu dignae.*
Adivincta est pia sancti Stephani Regis Hungariae, ad filium suum Emericum ducem Sclauoniae admonitio.
Subsequitur adhortatio Stephani Bathorei ad milites, tempore Matthiae Regi, facta.
Sub finem continentur aliquot precatationes pie.
Opera et impen/sis Ioannis Pergo/sich Typis renouatae. Varasdini Ioannes Manlius excudebat, Anno 1587.
– *De Agno paschali Explicationes mysticae, in XII caput Exodi, Authore Blasio Literato Skryniarich, Iudice Regiae ciuitatis Varafdiensis, nunc recens editae. Ioan. I. Ecce Agnus Dei, qui tollit peccatia mundi.* Varađini, Anno M. D. LXXXVII.
- 97 Usporediti: Alojz Jembrih, *Život i djelo Antuna Vramca* (na unutrašnjem naslovnom listu stoji *Antun Vramec i njegovo djelo.*) *Prilog proučavanju starije hrvatske književnosti i povijesne dijalektologije.* Naklada RO »Zrinski«, Čakovec, 1981.
- 98 Alojz Jembrih, *Prva tiskana knjiga u Varađinu 1586. na hrvatskom jeziku kajkavske osnovice* (pogovor) u izdanju iz 1990., str. 5. – 77.
- 99 Kod starijih se književnih povjesničara to i može razumjeti jer su često morali koristiti jedine, premda neprovjerene, izvore koji su se tada smatrali pouzdanima.
Tako Franjo Bučar u svojoj *Povijesti protestantske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1910. kaže: [...] »Drugi opet drže da je Manlius iz Njemačke, odakle ga je Trubar, i to iz Uracha, doveo u Ljubljano.« Str. 201.
Bučar se tu pozvao na polemičan tekst Antona Aškerc (1856. – 1912.) *Ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak ali ne?* Gospodu profesorju drju. Tominšku odgovarja A. Aškerc. V Ljubljani 1905. Natisnila »Narodna tiskarna«. Na str. 39. – 40. tog teksta Aškerc navodi: »V Ljubljani se ustanovi tiskarna (in to po inicijativi Trubarjevi, ki je bil tiskara Mannela iz Nemčije seboj pripeljal...)«
Određenu je zabunu u početku unio i sam Jembrih komentirajući Vramčevu ispriku o mogućim tiskarskim pogreškama u *Postilli*. On kaže: »Već na osnovi takve isprike, vidljivo je da se radi o tiskaru koji je raspolagao inventarom slova kojima je tiskao i slovenska protestantska djela. Osim toga, Vramec time bjelodano potvrđuje da je Manlius došao iz Njemačke.« (*Život i djelo Antuna Vramca*, 1981., str. 153.). Jembrih tu, doduše, nigdje ne kaže da je Manlius izučio tiskarski zanat u Urachu, ali će to tako shvatiti Nataša Štefanec, navodeći citirano Jembrihovo djelo (str. 70. – 74.), i napisati da je Hoffhaltera (nakon odlaska iz Nedelišća, o. p.) slijedio drugi

tiskar »... Johannes Manlius. Manlije je u svojim ranim danima radio u Ungnadovoj tiskari u Urachu, a godine 1562. došao je u Ljubljanu, gdje je najprije otvorio knjižaru« (Nataša Štefanec, *Heretik njegova veličanstva*, Zagreb, 2001., str. 227.).

Za takvo je stanovište odgovorna tvrdnja njemačkog književnog povjesničara Karla Semmelweisa (1906. – 1989.) koji u, često citiranom, djelu *Johann Manlius, Burgenlandes erster Buchdrucker*, Biblos, XXI., 1., Wien, 1972., str. 159.) navodi da je Manlius radio u Ungnadovoj tiskari u Urachu i da je tu izučio tiskarski zanat. Isto vidjeti i u njegovu tekstu *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts (1582. – 1823.)*. Eisenstadt, 1972.

Bratislav Lučin u svom tekstu *Erazmo i Hrvati XV. i XVI. stoljeća* (Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine) XXX., br 1-2, Zagreb, 2004., str. 26.) također kaže: »Zanimljivo je da je i Vramčevu i Pergošićevu knjigu tiskao Ivan Manlius (*Kroniku* u Ljubljani, a *Erazma* u Varaždinu), koji je svoje umijeće izučio u tiskari Ivana Ungnada u Tübingenu i Urachu...«

U natuknici *Joannes Manlius (Wanderbuchdrucker)*, Wikipedia der freien Enzyklopädie [Internet: [https://de.wikipedia.org/wiki/Joannes_Manlius_\(Wanderbuchdrucker\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Joannes_Manlius_(Wanderbuchdrucker))] – korišteno 14. veljače 2017.] stoji: »Als sicher gilt, dass er mit Primos Truber in Kontakt stand. Auch soll er das Druckwerk in der slowenischen Druckerei des Hans Ungnad in Urach und Tübingen erlernt haben.« Tu odmah valja napomenuti da u Urachu nije radila slovenska, nego hrvatska tiskara. U literaturi se uz tu natuknicu navodi i Karl Semmelweis.

Isto ponavlja i Kurt A. Schantl u tekstu *Literatur und literarisches Leben im Zeitalter der Renaissance und Reformation* – u ediciji: *Beiträge zu einer Literaturgeschichte des Burgenlandes*. Band 1. Böhlau Verlag Wien Köln Weimar, 2009., str. 137.: »Johann Manel (lat. Manlius), ein gebürtiger Kreiner, der sein Handwerk in der Druckerei des Hans Ungnad, Freiherr von Sonneck, in Urach und Tübingen erlernte, blieb von da an, abgesehen von einem zweijährigen Aufenthalt in Warasdin und zwei kürzeren in Sárvár, bis zu seinem Tode 1604 (oder 1605?) in Deutschkreutz im Burgenland.« Citiran je Semmelweis, *Der Buchdruck... 1972.*, str. 7.

U diplomskom radu Béle Matthiasa Telekyja, Wien, 2011. stoji: »Johann Manlius stammte ursprünglich aus Kärnten, das zu damaligen Zeit ein Teil Innerösterreich war. Bei Hans Ungnad in Urach lernte er das Buchdruckhandwerk und kehrt im Jahr 1562. wieder in seine Heimat zurück.« Str. 19. (Internet: <http://www/bookxlibx.info/bo-history/3431262-19-verfasser-b-la-matthias-teleky-wien-2011-studienkennzahl-studien-pbn> – korišteno 14. veljače 2017.). Tu Manlius više nije iz Kranjske nego iz Koruške.

100 Vidjeti u tekstu Alojza Jembriha *Pergošićev Erazmo Rotterdamski u Varaždinu (1857.)*, bilješka 11. KAIROS – Evandeoski teološki časopis / Godište VIII. (2014), br. 1, str. 93 – 119. (ovje str. 101.).

101 Cijeli je naslov djela *Kronika vezda znovich zpravliena Kratka Szlouenzkim iezikom po D. Antolu Pope Vramcze Kanoniku Zagrebckom*. Psal: 118. *Domine gressus meus dirige*. Stampane v Lublane po Iuane Manline, leto. M. D. LXXXVIII.

102 Usporediti u pogovoru izdanja iz 1990.: *Sačuvani primjerci »Postille«*, str. 35. – 36.

103 O tome je izvjestio Tomislav Vuković u *Hrvatskom listu* od 7. veljače 2013.

104 Alojz Jembrih, *Erazmo Rotterdamski u Varaždinu (1587.)* – KAIROS – Evandeosti teološki časopis. Godište VIII. (2014.), br. 1, str. 93. – 119.

105 Ovdje se ipak još jednom navodi cijeli naslov knjige, i to po dijelovima koje sadržava: *

Præfationes et Epistolæ dedicatoriæ Doct[is]imi: & sanctæ vite viri, Desiderii Erasmi Roterodami, in quator Euangelistas, Christianis hominibus, lectu dignæ.

** *Adivncta est pia Sancti Stephani Regis Hungariæ, ad filium suum Emericum ducem Sclauoniæ admonitio.*

*** *Subsequitur adhortatio Stephani Bathorei ad milites, tempore Matthiæ Regis, facta.*

**** *Sub finem continentur alia quot precesiones piæ.* (Nekoliko molitava, o. p.)

Opera et impensis Ioannis Pergošich Typis renouatæ.

Varasdini Ioannes Manlius excudebar, Anno 1587.

(Zvjezdice predstavljaju našu oznaku cjelina koje knjiga sadržava.)

106 Radi se o Pelcovu pismu Jembrihu. Jembrih ga čuva u svojoj arhivi (o. c. str., 97. – 98.)

107 Dr. Neven Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku (Urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća)*. Biblioteka »Historia Croatica«. Knjiga 1. Zagreb – Koprivnioca, 1994., str. 132. Budak tu napominje da Pergošić unosi u svoje djelo (koje nije sačuvano, *bilješka 12.*) »... i jedan protutorski govor, poput hrvatsko-dalmatinskih humanista svoga vremena«. Tekst se, na koji misli Budak, nikako ne može nazvati »protutorskim govorom«. To je realan prikaz jedne epizode u borbi s Turcima.

Budak je mogao naći naslovnu stranicu te knjige i u *Povijesti Hrvatske književnosti* Ive Frangeša. Objavili su je Nakladni zavod Matice hrvatske i Cankarjeva založba. Zagreb – Ljubljana, 1987., str. 84.

108 Na ovom je mjestu potrebno šire objašnjenje.

Antonio (Antonius) Bonfini (Bonfinius, Bonfinis), talijanski učenjak i pjesnik (1427. ili 1434. – 1502. ili 1503.), dolazi, najvjerojatnije na preporuku Beatrice (Aragonske) Napuljske (1457. – 1508.), od 1476. žene Matije Korvina (1443. – 1490.), na Korvinov dvor, gdje mu Matija nudi da napiše povijest Mađarskog Kraljevstva u humanističko-renesansnom duhu. Bonfini prihvaća ponudu i 1489. počne raditi. Kad je Matija umro, Bonfinija za

daljnji posao motivira i adekvatno nagrađuje Matijin nasljednik Vladislav Jagelović II. (1456. – 1516.). Bonfini je radio s kraćim prekidima, ali je do 1497. uspio završiti svoje djelo, no nije dočeka ni tiskanje knjige ni povratak u rodnu Italiju jer je umro od kapi. (Izvor: *Wien Geschichte Wiki* – Internet: https://www.wien.gr.at/wiki/index.php/Antonio_Bonfini – korišteno 22. II. 2017.; Isto i: *Wikipedia, slobodna enciklopedija* – Internet: https://hu.wikipedia.org/wiki/Antonio_Bonfini – korišteno 22. II. 2017.).

Rukopis je dugo čekao da bude tiskan u cijelosti. Prvu je cjelovitu verziju objavio mađarski povjesničar Joannes Sambucus 1568. (Vidjeti i *bilješku* 85.)

¹⁰⁹ To je *Brevis appendix de eodem Ladislao, et reliquis, per Ioanem Sambucum Tiernaviensem*.

Dodatak donosi niz Zsámbokyjevih tekstova i tekstove drugih povjesničara, a svakako je spomena vrijedno da detaljno opisuje i dvije opsade Sigeta, i to u izdanju iz 1568. samo prvu iz 1556., ali bez oznake godine (str. 809. – 812.), a u izdanju iz 1581., najprije prvu, ali s pogrešno navedenom godinom 1553. (str. 803. – 806.), a zatim i drugu iz 1566. (isto izdanje, str. 831. – 834.). Ti će se tekstovi ponavljati u svim kasnijim izdanjima, samo će se mijenjati oznake stranica. Zanimljivo je da će se ustrajno ponavljati i nehotična tiskarska pogreška o prvoj opsadi Sigeta 1553.

Više je njemačkih povjesničara pisalo o tim događajima. Ovdje se spominje Nicolaus Höniger (1548. – 1598.) i njegovo opsežno djelo *Erste Theil / der Hoffhaltung des Türckischen Keyfers / und Othomañijchen Reichs / darin nicht allein der Türckischen Ampt / Räthen / Bevelchs und Kriegsleuthen (...) die sich zwischen den Türcken unnd Christen vom jar M.D.XX. biß auff dieses gegenwertige M.D.XCVI. jahre verlossen und zugetragen / in vier Bücher abgetheilt*. Durch Nicolaum Höniger von Königshofen an der Tauber. Getruckt zu Basel 1596., a posebno cjelina *Von den Geschichten und Thaten des Türkischen Keyfers Solymanni*. Na stranicama 526. – 533. nalazi se detaljan opis prve opsade Sigeta koji se gotovo doslovce podudara sa Zsámbokyjevim, ali su tu godine točne, pripreme za opsadu 1555, a sama opsada 1556. To potvrđuje tiskarsku pogrešku u datiranju Zsámbokyjeva teksta iz 1558.

Isti pisac donosi na stranicama 575. – 583. i detaljan opis druge opsade Sigeta iz 1566. koji se, također gotovo doslovce, podudara s latinskim tekstom *Historia Sigethi...* Viennæ Austriae M D LXVIII. Samuela Budine (između 1540. i 1550. – 1571.), a to je doslovni, kako kaže sam Budina, prijevod *Sigetske kronike* Ferenc Črnka. N. Höniger (1548. – 1598.) ipak nigdje ne spominje ni Budinu ni Črnka, a niti mogući njemački prijevod *Kronike* koji mu je poslužio za prikaz spomenutih događaja.

¹¹⁰ Budući da se najčešće citira izdanje iz 1581., ovdje se donosi cijeli naslov:

Antonii Bonfinii, *Rerum Vngaricarum decades quator cum dimidia. His accessere Ioan. Sambuci aliquot appendices, Ő alia: vnà cum prifcorum Regum Vngarie Decretis, feu constitutionibus: quarum narrationes Bonfinij obiter meminere: Ő que pagina 16 indicat: Omnia nunc de novo recognita, emendata, & aucta per Ioan. Sambucum, Cæf. Maieft. confiliarium & historicum. Cum indice copiosiss.* Frankofvrti. Apud Andream Wechelum, M. D. LXXXI. Cum priuilegio decem annorum.

Obično se navodi da Bonfinijeva *Rerum Ungaricarum...* opseže četrdeset i pet knjiga.

U naslovu točno stoji »decades quator cum dimidia«. To znači da knjiga ima četiri dekade i dodatak. Svaka dekada ima po deset »knjiga«, a zadnja (dodatak) pet. Opseg pojedinih knjiga je približno šesnaest stranica, tako da cijeli Bonfinijev dio u izdanju iz 1581. završava na 733. stranici s napomenom: »Ant. Bonfinii Rerum Vngaricarum decadis qvintæ libri V. Finis.«

Njemački prijevod izdanja iz 1568., objavljen 1581., nema *Brevis appendix*.

Joannes Sambucus (pravim imenom János Zsámboky), mađarski filolog, filozof, povjesničar, a na kraju dvorski liječnik kralja Maksimiliana II. i dvorski historiograf, rodio se u Trnavi 1531., a umro je u Beču 1584. Od njegovih brojnih djela valja spomenuti *Corpus iuris Hungarici* iz 1581. (Izvor: *Wikipedia, der freien Enzyklopädie* – Internet: https://de.wikipedia.org/wiki/Johannes_Sambucus. (Korišteno 22. II. 2017.).

¹¹¹ Pergošić je naslove nekih poglavlja prepisao doslovno (I., VII., X.), a neke je malo varirao.

Druga knjiga je duža i ima pedeset i pet (LV) capituluma.

Dalje tekst prati kraljeve i crkvene dostojanstvenike o Ladislava I. Svetog (prije 1074. – 1116.), preko Kolomana (oko 1040. – 1095.), Bele IV. (1206., kralj od 1235. – 1270.) i drugih do Matije Korvina, a spominje se i Ivaniš Korvin (1473. – 1504.). Na kraju (Finis) je ponovo naznačeno mjesto tiskanja i tiskar: Francofvrti. Excudebat Andreas Wechelus. Anno salvtis M. D. LXXXI.

¹¹² Zvonimkr Bartolić u divot-izdanju Pergošićeva *Decretuma*, 2003., str. 442. – 443.

¹¹³ Sveti Gerard ili Gellert (mađ. Szent Gellért) je rođen oko 980., a umro je mučeničkom smrću 1046. Bio je talijanski biskup. Dio je života proveo na budimskom dvoru, gdje je bio učitelj sinu Svetog Stjepana Svetom Emeriku. Protivnici kršćanske vjere bacili su ga s brda Kelen-hegy u ponor. Sahranjen je u Starom Čanadu (Canadu Vechi u Rumunjskoj). Intern.: https://sh.wikipedia.org/wiki/Sveti_Gerard. Korišteno 22. II. 2017.).

¹¹⁴ Sveti Emerik (Szent Imre) se rodio u Veszprému oko 1007., a poginuo je u okolici Sälarda 1031. Bio je odgajan u strogo kršćanskom duhu. Iako se oženio, sačuvao je svoju čistoću pa je kasnije proglašen svecem (https://hr.wikipedia.org/wiki/Sveti_Emerik). Korišteno 22. II. 2017.).

- 115 Márton (Martin) Haasz Hajnal je gimnaziju završio u Székesfehérváru (Stolni Biograd na Balatonu). Pri Budimpeštanskom sveučilištu studira mađarsku i njemačku filologiju, a 1904./1905. i 1905./1906. usavršava se na Sveučilištu u Zagebu iz hrvatske filologije. On je prvi znanstveno utvrdio da je autor *Molitvenih knjižica* iz 1640. i *Svetih evangelioma...* iz 1651. ista osoba, i to Nikola Krajačević Sartorius (1582. – 1653.). Njegov tekst o Ivanu Pergošiću, objavljen posthumno u *Nastavnom vjesniku* 1907. godine samo je prvi dio šire studije »Mađarski utjecaj na kajkavsku književnot«, dok drugi dio sadržava dilemu oko spomenutog Petretić – Krajačičeva autorstva. Vidjeti iz nekrologa koji je Hajnal napisao osobno Vatroslav Jagić (*Archiv für slavische Philologie*. XXVIII. Br. 4. Berlin, 1906., str.). Mladi je život prekinula tuberkuloza.
- 116 U *bilježci* 10 citiranog teksta Jembrih kaže: »Vrlo je čudno kako je Ivan Zvonar, navodeći taj naslov (*Praefationes...*, o. p.), zapisao: „Na taj je način dokazao (Ivan Pergošić) svoje zanimanje za Erazma Roterdamskog i njegovo djelo *Pohvala gluposti* (*Laus sulstittiae*, 1509.), oštru satiru na tadašnje crkvene i društvene prilike.“ (Zvonar, 2009, str. 92.). Prema tome Zvonarovu diskurzu ispada da je Pergošić preko Erazmova navedena djela upoznao njegovo drugo djelo *Pohvala gluposti*. Nije jasno kakve bi to veze imalo s varaždinskim izdanjem Erazma.« Alojz Jembrih, o. c., str. 100. – 101.
- 117 István (Stjepan) Báthory (ecsedí, † 1493.), vojskovođa Matije Korvina koji je za vojne zasluge dobio posjede i u Hrvatskoj (Sremski Karlovcí), a postao je i Matijin namjesnik u Transilvaniji. Poznat je po Bitci na Krušnom polju. (<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/011/pc001115.html#5>). Pál Kinizsi (1432. – 1492.), ban u Temišvaru (mađarski Temesvar, danas Timișoara), po nekima i Pavao Kaniški, slavni vojskovođa Matije Korvina, iznimne tjelesne snage i vješt ratnik koji nije izgubio niti jednu bitku. Poginuo je u opsadi Smedereva. (https://hu.wikipedia.org/wiki/Kinizsi_Pál).
- 118 Bonfini je iznimno precizno opisao Bitku na Krušnom polju (po njemu 1580.). Opis se nalazi u VI. knjizi četvrte dekade, u izdanju iz 1581., str. 612. – 616., a iz 1606., također str. 612. – 616. Vrlo korektan se prijevod nalazi i u njemačkom izdanju iz 1581., str. 323. – 325. (označ. su samo neparne str.). Bathory je bitku započeo, ali je bio na više mjesta ranjen i pao je s konja. U tom je trenutku, prema unaprijed razrađenom planu, Pál Kinizsi došao Turcima s leđa i pretvorio njihovu prividnu pobjedu u katastrofalan poraz. Impresivan je Bonfinijev opis kako Kinizsi doziva i traži među mrtvima i ranjenima Bathoryja. Uspije ga naći i spasiti mu život. Pobjeda je na kraju proslavljena gozdom.
- 119 U *Zapiscinima Poglavarstva grada Varaždina*. Svezak II. za godine 1592. – 1596. u točki 112 od 28. lipnja stoji kako je Elizabeta, udovica Blaža Škrinjarića, poklonila 328 forinti za pomoć siročadi Blaža Antilovića iako je on, po dužnosti, bio sudac u parnici protiv Blaža Škrinjarića. (Str. 144.)
- 120 O Varaždinskom književnom i kulturnom krugu vidjeti opširan tekst Ivana Zvonara: *Varaždinski književni krug u drugoj polovini šesnaestog stoljeća (u povodu objavljivanja pretiska »Decretuma« Ivanuša Pergošića u redakciji dr. Zvonimira Bartolića)*, Matica hrvatska i »Zrinski« Čakovec, 2003.) u knjizi *Na kajkavskim korijenima – rasprave i studije*. Meridijani. Samobor, 2009., str. 77. – 105.
- 121 Napominjemo da je Antilovićev prijevod prvi objavio Mirko Androić pod naslovom *Navuka tkaleshkoga mestra modussi, nauade, red, zsloboschine y prauicze – časopis Gesta*, br. 2 – 3, Varaždin, 1980., str. 137. – 143.
- 122 Već je spomenuto da je ta knjiga tiskana u Varaždinu u tiskari Stjepana pl. Platzera 1913.
- 123 Tiskano u Zagrebu, u nakladi Matice hrvatske, 1910.
- 124 Iz obiteljskog se stabla knezova Zrinskih vidi da je Juraj III. Zrinski (1528. – 1547.) bio mladi brat *Nikole Zrinskog Sigetskog* i da je umro vrlo mlad. Izvor: *Obiteljsko stablo Knezova Zrinskih* – Wikipedija.
- 125 Bučar spominje R. Horvata samo jedanput, i to u *Povijesti reformacije i protureformacije u Medjumurju i susjednoj hrvatskoj (bilješka 1, str. 2.)*: »Opću povijest Medjumurja napisao je profesor Dr. Rudolf Horvat: *Povijest (Povjest, o. p.) Medjumurja*, Varaždin, 1908. Citat je uzet sa str. 11.
- 126 Bučar tu citira Bedekovića, o. c., str. 286. – 287.
- 127 László Hádrovics (1910. – 1997.) u svojoj disertaciji *Muraköz helynevei (Imena međimurskih naselja)*, Budapest, 1934. navodi, neosnovno, prema latinskom altare, oblik imena Altarecz, premda je u tradiciji uvijek bilo Oltarec – umanjena od oltar (a i u mađarskom je ta riječ oltar).
- 128 *Natale solum...* Poglavlje LIX. *O drugim crkvama, utvrdama, trgovištima i selima Međimurja, smještenim u jedanaest župa*, odjeljak VII., str. 287. Usporediti i prijevod istoimenog djela »Knjiga o sv. Jeronimu, Iliriku i Međimurju iz pera profesora Marka Rašića, Zagreb – Čakovec, 2017., str. 262.
- 129 Anđela Frančić, *Međimurska ojkonomija na mađarski način*, Folia onomastica croatica 17 (2008.). Autorica doslovce kaže: »Altarec i Družilovec danas nose ime Sveta Marija.« Str. 61.
- 130 Vidjeti i monografiju *Župa Sveta Marija*. Nakladnik: Rimokatolička župa Sveta Marija. Autori tekstova Andrija Lukinović i Pavao Markač. Sveta Marija, 2003., str. 9. – 113.
- 131 Franjo Bučar, o. c., str. 11. – 12.; Rudolf Horvat, o. c., str. 62. – 63.

- ¹³² Cijelo se, relativno lako čitljivo, pismo čuva u Mađarskom nacionalnom zemaljskom arhivu u Budimpešti (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Batthyány-missilisek, br. 07757 P 1313, No. 7757. Rukopis je ujednačen i ispisan pa odaje pisca vješta peru (vidjeti i *Bilješku* 67).
- ¹³³ Izvor: Ivan Kukuljević, *Monumenta historica Slavorum meridionalum. Povjestni spomenici Južnih Slavenah*. Knjiga I. *Listine hrvatske* (Acta Croatica.) U Zagrebu, 1863., str. 278. – 279.
N a p o m e n a : Kukuljević pri prepisivanju listine nije imao znak ŷ pa je svugdje ostavio samo y , što nije u skladu s vremenom kad je tekst pisan.
- ¹³⁴ Na tom mjestu Bučar citira Kukuljevića (*Arkiv*. Knjiga I. Zagreb, 1851., str. 150.) iako Kukuljević nigdje ne spominje ljubljansku tiskaru.
- ¹³⁵ Bučar kaže da je uzeo sliku iz djela: »Hans Christoph Khevenhülers Annales Ferdinandeï«.
Prvo, autor se ne zove Hans nego Franz Christoph Khevenhüller (sam je svoje prezime uvijek pisao kao Khevenhiller, 1588. – 1650.). Pisac je vrlo opsežnog djela *Annales Ferdinandeï, oder wahrhfte Beschreibung Kayzers Ferdinandi des Andern...*
Radi se dakle o caru Ferdinandu II. Habsburškom (1578. – 1637.)
Djelo je koncipirano tako da opširno opisuje važnije povijesne događaje za svaku godinu Ferdinandova života, pa počinje s 1578., a završava s 1637.
Prvo je izdanje izlazilo od 1640. – 1646. u Regensburgu kod Christoffa Fischera, a drugo od 1721. – 1626. u Leipzigu kod Moritza Georga Weidmanna i obuhvaća ukupno dvanaest svezaka.
Za nas je zanimljivo da je u četvrtom dijelu iz 1721., za godinu 1593. detaljno opisana borba pod Siskom ilustrirana vrlo uspješim bakrorezima (str. 1092. – 1098.)
Bakrorez Zrinskog, međutim, nije uzet iz tog izdanja nego iz posebnog izdanja koje je tiskano u dva sveska pod naslovom *Conterfet Kupfferstich (so viel man bekommen können) deren jenigen vornehmen Ministren und hohen Officieren, so von Kayzers Ferdinand des Anderen Geburth an, biß zu Desselben seeligsten Hintritt...* Bey Moritz Georg Weidmann, Leipzig 1721. i 1722.
Na str. 286. drugog sveska iz 1722. su osnovni podaci o Jurju, da je sin Jurja II. i grofice Sofije Stubenberg. Niti godina smrti 1626. (kao godina rođenja je navedena 1596.) ne dovodi u sumnju o kojem se Jurju radi, a posebno podatak da je s Magdalenom (ovdje stoji Zetochi) imao sinove Nikolu i Petra. To je, dakle Jzraj Zrinski V., a ovdje označen kao III., što je zavelo i Bučara. Nakon toga slijedi portret.
- ¹³⁶ Slika (bakrorez) je uzeta iz posebne zbirke bakroreza (*bilješka* 135) objavljene u Frankfurtu 1581. uz djelo *Ungerische Chronica...* i predstavlja Jurja IV. Zrinskog, ali starijeg.
- ¹³⁷ Rudolf Horvat, o. c., str. 66.
- ¹³⁸ Zanimljivo je da oba autora na tom mjestu citiraju Bedekovićevo djelo *Natale solum...* i navode istu stranicu 222., a različite podatke. Točna je, međutim, stranica 266. (Poglavlje LVII/XI).
- ¹³⁹ Pisac je ovih redaka provjerio šesnaest izvora u kojima se ime Magdolna (Magdalena) javlja osam puta, Kata (Katalin, Katarina) pet puta i Elizabeta tri puta. Kao prezime se najčešće javlja Széchy, rjeđe Séchy i Zichy, a jednom i Zetochi. U Bedekovića je to Elizabeta Zechi (o. c., str. 266.).
Kao mjerodavne smatramo mađarske izvore Zrinyi – Lexikon – Kislexikon (lexikon.kislexikon.hu/zrinyi.html) i Zrinyi – Magyar Katolikus Lexikon (lexikon.katolikus.hu/Zl/Zrinyi.html).
- ¹⁴⁰ Bučar se tu gotovo doslovice slaže s R. Horvatom, o. c., str. 72., ali Horvat ne navodi crkvu sv. Marije. Vjerojatno su oba, ponešto različito, citirala zapisnike kanosnskih vizitacija nastale između 1622. i 1649.
- ¹⁴¹ Originalni naslov djela glasi: Peter Berke, *Kinch oszebuini szlavnoga orszaga horvatczkoga To ješzt: Chudnovita pripechenya, y oszebuine Milošche, kotere pri chudnovitom kipu Marie Bisztrichke Višfe vre let šze šzkašuju...* (Graz, 1775.).
Danas stoji na raspolaganju čitatelju reprint izdanje iz 1775. i njegove transkripcije s pogovorom iz pera Alojza Jembriha. Izdavač je Nacionalno svetište Majke Božje Bistričke Marija Bistrica. Za izdavača Lovro Cindori. Marija Bistrica 1995. Bučar to Berkeovo djelo ne spominje.
Napomena : Mjesto Berkeova rođenja nije Globoko, nago G l o b o k a u općini Ljutomer.
- ¹⁴² Usporediti i Zvonimir Bartolić, *Sjevernohrvatske teme VIII. – Pučko pjesništvo pomurskih Hrvata*. Matica hrvatska Čakovec, Čakovec, 2006., str. 62. – 63.
- ¹⁴³ To su godine biskupovanja Jurja II. Draškovića, a godine rođenja i smrti su 1525. – 1587.
- ¹⁴⁴ I to su godine biskupovanja Petra Petretića, a godine rođenja i smrti su 1604. – 1667.
- ¹⁴⁵ Ivan Kukuljevi Sakcinski, *Petar Petretić* – u ediciji *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*. Knjiga IX. U Zagrebu. U tiskarni Dragutina Albrechta 1868., str. 312. – 325. Bučarov citat, str. 17.
- ¹⁴⁶ Puni naslov djela glasi: *Szveti evngeliomi, Koteremi szvéta Czirkva Zagrebecska Szlovenszka, okolu godišcsa, po Nedelye te Szvetke five: z-iednem kratkem catechismusem, za nevmetelne lyudi hašznovitem: Szvetlóga i Višzoko poštuvanoga Gozpodina Gozpodina Petra Petreticsa, Biškupa Zagrebecskoga, Oblaztjum, i ztroškom, i Szlovenzkiem šzlovom na šzvetlo vun dani, i štampani. z-dopušcsenjem Gornyeh Vu Nemškom Gradczze. Na jezero bezt zto pedefžét i pervo leto. Pri Ferencze Widmanstadiuse štampare.*

- 147 *Molitvene Knyisicze. Vszem Christusevem Věrnem Szlovenskoga Jezika, priztoyne i hafznovite. Z – dopuscenjem Górných, drugócs obilnéh píszane, i štampane. Vu Posone. Na M. DC. XL. Leto.*
- 148 Martin (Márton) Hajnal, *Nikolaus Krajačević – Peter Petretić (Ein Beitrag zur Geschichte der kajkroatischen Literatur)* – u ediciji: *Archiv für slavische Philologie*. Herausgegeben von V. Jagić. Achtundzwanzigster Band. Berlin. Weidmannsche Buchhandlung. 1906., str. 315 – 321.
- 149 Za čitatelje koji se ponešto zanimaju i za stariju kajkavsku književnost ovdje navodimo naslove narodnih pjesama kako ih je označio sam Krajačević: *Szešta popěvka, kům sže Ave Maris stella tomacsi; na notu Hranila devoyka tri sžive sžokole. &c. Szedma popěvka, kům sže O glorioša Domina tomacsi, na notu Igralo kolo šimko* (tiskarska pogreška, treba da stoji široko, o. p.). *Oszma popěvka kům sže Deviczka Maria pozdravlya, na notu: pošzeal sžem bašulek, pošzeal sžem draga lyuba. &c. Deveta poěvka, kům sže milošcsa Bosia profži: na notu, Lepo mi pōje čšerni kōšz. &c.*
Dok su pjesme *Posejal sem bašulek...*, *Igralo kolo široko* i *Lepo mi poje čšerni kos* opće poznate, za tekst se *Hranila devoyka tri sive sokole* dugo nije znalo. Jedini, do danas, poznati, cjeloviti zapis (bez napjeva) sadržava *Erlangenski rukopis* iz 1720. godine. To znači da je pjesma bila popularna i ranije, već u Krajačevićovo vrijeme, i da se pjevala i na kajkavskim govornim prostorima. Evo početka:
*Ranila devoyka tri siva sokola:
Jednoga ranila s belom pšenicom,
drugoga ranila kamer-karanfilom,
trećega ranila s drobnim biserom
a pojila ga vinom, rakijom.*
Erlangenski rukopis. Zbornik starih srpskohrvatskih narodnih pesama. Izdao Dr. Gerhard Gezeman. Prof. Univer. u Pragu – u knjizi Srpske kraljevske akademije: *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*. Prvo odeljenje. Knjiga XII. Sr. Karlovci. Štampano u Srpskoj manastirskoj štampariji 1925. (Ćirilica).
Naš je tekst uzet iz popularnog izdanja koje su priredili Radoslav Medenica i Dobrilo Aranitović. »Univerzitetka riječ«. Nikšić. 1987. (Ćirilica). Pjesma je objavljena kao br. 215., str. 388. (U kazalu je naslov *Devojka othranila tri siva sokola*).
- 150 Papa Urban VIII. je 1634. proveo opću reviziju *Rimskog misala*, a posljedice su se te revizije odrazile i na hrvatsku Katoličku Crkvu, posebno uvođenjem obveznog služenja mise na latinskom jeziku. Hrvatski je jezik u služenju mise ponovo uveden nakon Drugog vatikanskog sabora (1962. – 1965.) koji je inicirao papa Ivan XXIII. (1881. – 1963., papa od 1958. – 1963.). Posebna je novost što je sada pri služenju mise svećenik licem okrenut prema vjernicima.
- 151 Cijeli naslov djela glasi: *Povjest Medjumurja*. Napisao dr. Rudolf Horvat kr. profesor. Izdano nastojanjem Dra Pere Magdića. Varaždin. Tiskom St. pl. Platzera. 1908.
Na unutrašnjoj naslovnoj stranici stoji godina 1907., pa bi tu godinu valjalo i citirati.
Piscu ovih redaka stoji na raspolaganju drugo izdanje: *Poviest Međimurja*. Napisao Rudolf Horvat sveučilišni profesor u Zagrebu. Izdalo prosvjetno-poviestno društvo »Hrvatski Rodoljub«. Zagreb 1944. Iz tog će izdanja i citirati pojedine dijelove.
- 152 R. Horvat, o. c., str. 62. I Horvat tu navodi stranicu 287. iz Bedekovićeve djela *Natale solum...*
- 153 Fanjo dr. Bučar, *Širenje reformacije u Hrvatskoj i Slavoniji* – u: *Vjestnik kr. zemaljskog arkiva*, god. II., Zagreb, 1900.
- 154 Vrhovac, *Const. synodales ecclesiae Zagradiensis*, str. 312. To je Vrhovčevo izdanje prva dva dijela rasprave Venantiusa Glavine *Catholica et christiana doctrina de vera et reali praesentia Corporis et sanguinis Christi Domini in sancta Eucharistia* objavljene 1771. Vidjeti bilješku 48 u ovom tekstu.
- 155 Ferenc II. Rákóczi je sin Jelene Zrinski, udate Rákóczi (1643. – 1703.) i unuk Petra Zrinskog. U pobuni protiv Austrije poharao je i dijelove sjeverne Hrvatske. Tragično je što su Međimurci tada stradali od čovjeka koji je u sebi imao i dio hrvatske krvi.
- 156 Nataša Štefanec, *Heretik Njegova Veličanstva. Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu*. Izdaje B B·A·R·B·A·T. Zagreb, 2001.
- 157 Ferdinand I. Habsburški rodio se u dvorcu Alcalá de Henares kod Madrida 1503., a umro je u Beču 1564. Ugarsko-hrvatskim je kraljem postao 1526./27., a carem Svetoga Rimskog Carstva 1556.
Možda je na ovom mjestu zgodna napomena da se u selu Alcalá de Henares, ispod spomenutog dvorca, rodio i najslavniji španjolski književnim Miguel Cervantes de Saavedra (547. – 1616.), autor romana *Don Quijote*.
- 158 Nataša Štefanec navodi (o. c., str. 197.) i dirljiv primjer kako Juraj Zrinski 1576. moli svog svaka Boldizsára Batthyányja neka dopusti jednoj svojoj kmetici da se uda za njegova slugu Janosa Prybeka kojemu će Juraj dati komadić zemlje da mladi par može pristojno živjeti. (Izvor: Mađarski državni arhiv, Budimpešta, 1566. – 1605.).
- 159 Cherubin Šegvić, *Neoteta baština iz Posljednji Zrinski i Frankopani*. Matica hrvatska, Zagreb, 1908., str.193. Vidjeti i bilješku 91.

- 160 Najnovije je izdanje objavljeno nastojanjem Alojza Jembriha, s njegovim opširnim pogovorom, kao: Franjo Črnko, *Nikola Zrinski branitelj Sigeta grada*. Izdaje Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronim. Urednici izdanja Alojz Jembrih i Stjepan Razum, Zagreb, 2016.
- 161 Tekst je objavljen u ediciji *Croatica Christiana Periodica*. Vol. 28 No 23. Jun 2014., a zapravo predstavlja dio doktorske disertacije s naslovom *Razvoj kompleksa pavlinskoga samostana Blažene Device Marije in vseh svetih v Šenkovcu (1376 – 1786) v luči zgodovinskih in arheoloških raziskav*, branjene pri Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Oddelek za zgodovino. Nadnevak je: Oktober, 2015.
- 162 Možda nije zgoroga i ovdje navesti najčešće citirane autore za čitatelje kojima nije pri ruci tekst Marijane Korunek. Navodimo ih po abecednom redu: Josip Bedeković Komorski, Franjo Bučar, Kamil Dočkal (1879. – 1963.), Dragutin Feletar, Rudolf Horvat, Nikola (Miklos) Istvánffy (1538. – 1615.), Vladimir Kalšan, Ivan Kukuljević Sakcinski, Emilij Laszowski (1868. – 1949.), Anđelko Mijatović, Geza Palfy, Ferencz Salamon (1825. – 1892.), Gyula Sebestyén, Nataša Štefanec, Károly Zrinyi.
- 163 Po našem bi mišljenju, koje ne obvezuje, nešto više pažnje zaslužilo djelo Ferencz Salomona *Az első Zrinyiek*. Irta Salamon Ferenc. (*A szigetvári hős.*). Pesten, Kiadja Heckenast Gusztav, 1865. Második könyv. *Zrinyi Miklós, a Szigetvári*.
Salamon (Šalomon) se u svom djelu, među ostalim, služi i najpouzdanijim pisanim izvorima o sigetskoj tragediji, a to su latinski prijevod Črnkove kronike *Historia Sigethi...* (Beč, 1568.) iz pera Samuela Budine (između 1540. i 1550. – 1571.) i njemački prijevod dijelova teksta *Tarih-i Selaniki* turskog učenjaka i kroničara Efendi Mustafe Selanikija († 1600.), neposrednog očevidca završnih događaja pod Sigetom, koje je objavio njemački povjesničar Joseph von Hammer (1774. – 1856.) pod naslovom *Geschichte des Osmanischen Reiches...* Pest, C. K. Harleben's Verlag, 1834.
- 164 Popis je doslovno preuzet iz autoričina teksta: »Iz očuvanih isprava doznajemo da im Herman Celjski daruje posjed Šenkovec, Fridrik Lamberg selo Mačkovec, Kristofor Fadan Turanski (*de Thwran*) jedan mlin s ribnjakom na svojem posjedu Križanec, vinograd zvan Zasad i tri selišta u selu Križovec, a Doroteja Mesar daruje im još jedan vinograd na brijegu Zasad (str. 55.).
- 165 Osnivač je Pavao Tebanski, a službenim se početkom Reda smatra 13. prosinac 1308., kada je legat pape Klementa V. (1264. – 1314.) dao dekretom *Qui saecularia* pavlinima pravilo sv. Augusta.
- 166 Vladimir Kalšan, *Međimurska povijest*. Vlastita naklada. Čakovec, 2006., str. 57. – 135.
- 167 Radi se o Karlu II. Habsburškom (1540. – 1590.), bratu cara Maksimilijana II. U hrvatskoj se povijesti najčešće spominje kao utemeljitelj Karlovca.
- 168 Otto Roth, *Der flankierende Feldzug Erzherzog Karls II von Innenösterreich an die untere Mur in Türkenkriegsjahr 1566 und die Bedeutung von Festung und Stadt Varazdin als zentraler Etapenort* – u: *Varaždinski zbornik*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice. Varaždin, 1983., str. 298., 299.
- 169 O ponovom osvajanju Baboče (Bobovišća ili Bobovca) govori više stranih i domaćih izvora. Ovdje se navode najpouzdaniji:
- J(ohann) B(aptist) Schels (1780. – 1847.), *Zrinis Verteidigung in Szigeth, nebst einer Skizze der Feldzüge 1564 – 1567 gegen die Türken* – u: *Oesterreichische militärische Zeitschrift*. Dritter Band. Siebentes bis neuntes Heft. Wien, 1827. Gedruckt bei Anton Strauß.
Taj je opis posebno zanimljiv, pa se ovdje navodi u cijelosti: »Bald nach Szigeths Falle (gegen die Mitte Septembers) entwischen aus der Feste Baboltsa an der Rynia, die in diesem Orte zur Besatzung liegenden zwei Fahnen deutscher Knechte, in einer finstern Nacht. Dadurch sah sich der Platzkommandant, Stephan Pernetzy, mit den noch bei ihm befindlichen, wenigen Ungern gezwungen, den Ort zu räumen.« Str. 89.
Donosimo i doslovni prijevod: »Uskoro nakon pada Sigeta (oko sredine rujna) pobjegla su iz tvrđave Baboča na Riniji (manja protoka Drave, o. p.) dva stijega (banderija) njemačkih plaćenika u jednoj mračnoj noći. Zbog toga se komandant mjesta Stephan Pernetzy, s još nekoliko Mađara koji su se nalazili s njim, osjetio prisiljenim da mjesto isprazni.«
- *Von der Belägerung und erobringung Sigeth... Anno 1566. von Anfang biß zu erobringung der Vestung...* – u: *Ander Theil der Hoffhaltung des türkischen Keyser / und Othomanischen Reichs ... vom Jahr M.D.XX. bis M.D.XCVI*. Gedruckt zu Basel. Izdavač, a vjerojatno i sastavljač djela je Nicolaus Höniger von Königshofen an der Tauber. Str. 214. – 222. O Baboči se govori na str. 222.
- Salamon Ferenc, o. c. str. 649.
- 170 O tome opširno Salamon Ferenc koji kaže »... hogy Zrinyi György fogva van, mint ama trombita bizonytja.« Na kraju zaključuje: »Tény az, hogy Zrinyi György nem volt fogoly« (Činjenica je da Juraj Zrinski nije bio uhvaćen.). Na str. 649. citiranog djela uspoređuje Nikolu Zrinskog s Leonidom.
To spominje i Agneza Szabo u radu *Nikola Šubić Zrinski – »Hrvatski Leonida« (uz 500. obljetnicu njegova rođenja* – u časopisu *Gazophylacium*. Časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku. Godina XIII., br. 1-2, Zagreb, 2008., str. 18.

- 171 Kálman Kovács, *Literarische Bearbeitungen der Belagerung von Szigetvár und ihre Quellen* – u ediciji: *Germanistische Studien VIII (Germanistikai tanulmányo VIII)*. Eger. Linceum Kiadó 2011.
- 172 Drugo je djelo Mustafe iz Soluna, poznatijeg kao Selanikî Mustafa Efendi, a zove se *Tarih-i Selaniki* u kojem autor opisuje Otomansko Carstvo od 1563. – 1595. Umro je u Carigradu 1600. godine. Sam napominje da je bio očevidac događaja neposredno nakon pada Sigeta, a posebno ističe junačko držanje mladog Berte Geréczyja na ispitivanju pred Mehmed-pašom Sokolovićem.
- 173 U bilješki 1 na str. 81., Kalšan, vjerojatno tiskarskom pogreškom, stavlja godinu rođenja Gašpara Alapića 1625. Naši autori obično ne bilježe godinu Alapićeva rođenja, a mađarski autori stavljaju 1528.? ili 1530.?, dakle uvijek s upitnikom. Vidjeti:
- Kolapi Zoltan, *Alapy Gáspár (1528.? – 1584.)* – u: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfija a délszláv orságotokból*. 1. A – Gy. A kiadás a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztérium tamogata. 2002., str. 26.
- Alapi Gáspár (1530. – as évek – 1584.) – u: *Kézikönyvtár (hu/online-kiadvanyok)*. - *Magyar életrajzi lexikon (hu/online-kiadvanyok/Leksikonok-Magyar-eletrajzi-lexikon-7428D)*
- 174 Ferenc Salamon ih navodi poimence kao Cserenkó Ferencz, Geréczi Berta i Gáspár Alapy. Autor spominje i Stjepana Oršića kojega je spasio Turčin Hasan, njegov nekadašnji zarobljenik, ali se Oršiću nakon toga gubi svaki trag. Salamon, o. c., str. 631. – 632.
- 175 Izvor: *Fizetés, zsold*. – Banlaky Jozsef – *A magyar nemzet hadtörtenelem: Gwerczy Bertalan Kanizsán állandósó czászári alezredes* (mek.oszk.hu/09400/09/09400/09477/html/0013/002.htm).
- 176 Đuro Novalić, *Grof Bartol Baboneg – pisac »Povesti Sigeta grada«* – časopis *Kaj* br. 9. Godina IV. Zagreb, 1971. str.89. – 95.
- 177 Z. Bartolić, *Decretum 1574. Hrvatski kajkavski Editio princeps*. Čakovec, 2003., str. 446.
- 178 Gene. S. Whiting, *Zrinski, Međimurje i reformacija – prilozi poznavanju povezanosti Zrinskih, Međimurja i reformacije u drugoj polovici 16. stoljeća*. Bogoslovni fakultet Zagreb. Zagreb, 2009.
- 179 Gene S. Whiting, *Obitelj Zrinski i Bánffy u djelovanju reformacije u Međimurju i Prekmurju* – u zborniku *Protestantizem včeraj, danes in jutri*. Uredila: Franc Kuzmič i Polonca Šek Mertük. Petanjci, Murska Sobot, Ljubljana, 2015.
- 180 Zvonimir Bartolić, *Književni rad Stipana Konzula i krug hrvatskih protetantskih pisaca* – u knjizi: *Sjevernohrvatske teme*. Knjiga I. Studije. Zrinski Čakovec. Čakovec, 1980., str. 69.
- 181 O tome opširno piše Alojz Jembrih u svom radu *Od uspjeha do izjave »viel falsch« o uraškom glagoljskom »Novom zavjetu«* (1562/63). Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. *Prilozi* 63 – 64. (2006.), str. 35 – 67. Autor navodi da je tiskara ispočetka bila poznata pod nazivom *Windische, Chrobatische und Cirulische Trukhe-rei (slovenska, hrvatska i ćirilčna tiskara)* – tako ju je nazivao i sam Ivan Ungnad. U 20. su stoljeću spomenutu tiskaru njemački proučavatelji reformacije prozvali *Ungnads uracher Bibelanstalt*, neki su naši književni povjesničari to pretvorili u *južnoslavenski biblijski zavod*, a neki čak u *jugoslavenska tiskara*. Str. 35.
- 182 Tek u bilješki 29 stoji: »U djelu vezanu uz Erazma, pisac, Ivan(uš) Pergošić, smatra Isusa Krista našim *summus pontifex-om* i jedinim posrednikom između Boga i ljudi.«
Izvađena iz konteksta ta izjava nikako ne može biti dokazom da je Pergošić bio sklon protestantizmu.
- 183 Anđela Frančić, Orsolya Žagar Szentesi, *Međimurska ojkonomija na mađarski način. Folia onomastica Croatica* 17 (2008.), Zagreb, 2008., str. 64. i 74.
József Margitaj, *Magjarska občinska imena u gornjem Medjimurju* – u novinama: *Muraköz – Medjimurje*, od 13. novembra 1887., broj 45.
- 184 Stanko Jambrek, *Reformacija u Zagrebu i širem zagrebačkom okolju* – u: *Zaprešićki godišnjak '96*. Za grad Zaprešić i općine Brdovec, Bistra, Dubravica, Luka, Marija Gorica i Pušća. Nakladnik: Matica hrvatska, Zaprešić, 1997., str.
- 185 Ovdje se navode samo rukopisne pjesmarice kje su u cijelosti sačuvane do danas. To su:
- *Mariborsko-prekmurska, Prekomurska* ili u novije vrijeme preciznije određena kao *Martjanska pesmarica starija*, berm dijelom iz 1593.
- *Nedeliščansko-Markišavska pesmarica* iz 1632.
- *Pavlińska pjesmarica* iz 1644.
Preciznije podatke o sva tri rukopisa donosi pisac ovih redaka pod naslovom *Kajkavske rukopisne pjesmarice do hrvatskoga narodnog preporoda* – u katalogu izložbe *Kajkaviana Croatica. Hrvatska kajkavska riječ*. Zagreb, 1996., str. 285. – 312. Na ovom mjestu posebno ističemo jezik duge epske pjesme o padu Sigeta u *Martjanskoj pesmarici*.
- 186 Dóra Bobory, *Boldizsár Batthyáni (c. 1542. – 1590.)*... Central European University. Budapest, Hungary, 2007., str. 35.
- 188 Stanko Jambrek, *Reformacija u Zagrebu i širem zagrebačkom okolju. Zaprešićki godišnjak '96*. Za grad Zaprešić i općine Brdovec, Bistra, Dubravica, Luka, Marija Gorica i Pušća. Naklada: Matica hrvatska Zaprešić, 1997.

SUMMARY

The sole purpose of this summary is to point to historically verified facts related to the appearance of reformation and counter-reformation in north-western Croatia, especially when they don't coincide with data stated by individual authors (primarily Franjo Bučar and Rudolf Horvat) in works discussed in this paper.

In Croatian printing house in Urach close to Tübingen, in the period from 1561 to 1564 twenty six books were printed (12 in Glagolitic script, 8 in Cyrillic script and 6 in Latin script), or thirteen titles respectively. The founder and the main sponsor of the entire activity is baron Ivan Ungnad.

With reference to circulation numbers of that time Franjo Bučar estimated, that if one takes into account the works that were not printed in Urach, the overall number of twenty-four and twenty-five thousand volumes of Croatian books were printed (according to some authors even up to thirty thousand).

The most important ones are Prvi del Novoga teštamenta (The first part of the New testament), published 1562 in Glagolitic script, and 1563 in Cyrillic script, and Drugi del Novoga teštamenta (The second part of the New testament), printed 1563 in Glagolitic and Cyrillic script.

According to Bučar, those are national literary monuments of the 16th century written in Chakavian dialect. However, the expression „national“ is too general and should be taken with a grain of salt in relation to language.

Distribution of those books was extremely difficult, especially in the area for which they were printed, and fifteen copies are kept in Ljubljana and merely 5 copies in Zagreb. The remaining copies can be found in European libraries. It was established that 162 books were preserved up to the present day, but it is possible that this number is not final.

Their perception in north-western parts of Croatia was weak due to the script which was used (Glagolitic and Cyrillic script) and due to relatively small number of literate individuals.

The Urach episode is very important in the history of Croatian literature because it presents the first attempts of standardization of the Croatian language.

Expansion of reformation caused religious disagreements and intolerance among Catholics and Protestants. This crisis period ends with the Augsburg Settlement in 1555, when Protestantism was politically acknowledged and land owners acquired the right *cuius regio illius religio* (whose realm, his religion).

Franjo Bučar provides a relatively clear overview of distribution of Protestantism in present Croatia. However, when presenting religious and political circumstances in Varaždin and Međimurje, he to a large extent relies on Rudolf Horvat, and both of them are indebted to Josip Bedeković Komorski.

Several authors after Bučar and Horvat decidedly state that Nikola IV. Zrinski of Siget was a Protestant, which is not substantiated by historical evidence. However, it can be presumed that due to circumstances in which we ruled, and especially due to social and political circumstances he had to be tolerant of members of that religious group. To say the least, he ignored the books printed in Urach.

The issue of existence and activity of printing house in Nedelišće and possible literary work of the Calvinist priest Mihalj Bučić seemed to be most complex of all. Of all the works that are assigned to him, it is probable that the existence of the book *Contra realem praesentiam Corporis et Sanguinis Christi in sacramento Eucharistiae* caused his excommunication in 1574, but it was never established whether the respective book was printed in Nedelišće.

Historical facts indicate that the travelling printer Rudolf Hoffhalter came to Nedelišće around the middle of 1574 and that until the 13th of August he completed the print of *Decretum* of Ivan Pergošić and that immediately afterwards he travelled to Hermannstadt (present Sibiu) in Romania, where he arrived in the same year.

It was established that Ivan Manlius printed his first book in Ljubljana in 1575, when Hoffhalter already left Nedelišće with his printing equipment.

Manlius lived in Varaždin in the period from 1586 to 1587 and he printed four books there.

All speculations about the relocation of Hoffhalter's printing house from Nedelišće to Varaždin remain without any scientific foundation whatsoever.

Protestantism in Međimurje can be discussed with certainty in the period from 1570 to 1613, i.e. from the year when it was founded up to the year when it was no longer official confession, after which it gradually disappears from that geographic area.

There are no credible data about hostile attitude of Juraj IV Zrinski (Senior) towards Catholics, especially towards the Paulines. The little data that exist speak more about tolerance than conflicts.

There are no preserved historical documents regarding the form and appearance of Protestant churches, if they existed, as well as no information regarding the language in which the Protestant priests preached (as there are no preserved concepts of their sermons).

Already at the end of the 17th and at the beginning of the 18th century the construction of grand Catholic churches started in Međimurje and construction was mostly completed until 1790.

It can be generally stated that very frequently the authors that wrote about Protestantism in Međimurje and Northwest Croatia provided their free and general interpretations of the existing historical sources with too many material mistakes that were subsequently consistently taken over by younger writers.

The overall presented data require systematic reassessment and corrections. If this will not be administered, these mistakes will by means of systematic transfer become facts, and the image of reformation and counter-reformation in Croatia will remain blurred, or to put it correctly, inaccurate.